

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

EKONOMETRİ ANABİLİM DALI

EKONOMETRİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN SEYRİ: ELEKTRİK TÜKETİMİ
YAKLAŞIMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Pınar HARMANLI

MAYIS - 2023

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

EKONOMETRİ ANABİLİM DALI

EKONOMETRİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN SEYRİ: ELEKTRİK TÜKETİMİ
YAKLAŞIMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Pınar HARMANLI

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Rahmi YAMAK

MAYIS - 2023

TRABZON

ONAY

Pınar HARMANLI tarafından hazırlanan “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Seyri: Elektrik Tüketimi Yaklaşımı” adlı bu çalışma 03.07.2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Ekonometri Anabilim Dalı Ekonometri Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı – Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Rahmi YAMAK	Başkan	☐	☐	
Prof. Dr. Zehra ABDİOĞLU	Üye	☐	☐	
Doç. Dr. Sinem EYÜBOĞLU	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Tülay İLHAN NAS
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ - Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu çalışmada yararlanılan tüm kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Pınar HARMANLI

25.05.2023

ÖNSÖZ

Kayıt dışı ekonomi, her ülkede olduğu gibi Türkiye’de de işleyişi, nedenleri ve sonuçları itibariyle oldukça karmaşık bir görünüme sahip ve çok boyutlu bir yapıdadır. Kayıt dışı ekonomi olgusu, uzun yıllar boyunca tartışmalara neden olan ve yalnızca az gelişmiş ülkelerin değil bunun yanı sıra gelişmiş ülkelerinde karşı karşıya kaldığı küresel bir sorun şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmada, Türkiye’deki kayıt dışı ekonominin büyüklüğü elektrik tüketimi yaklaşımı kullanılarak tahmin edilmiştir. Çalışmanın amacı, kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilirken diğer tahmin yöntemlerine kıyasla daha az tercih edilen elektrik kullanımı ele alınmıştır. Ayrıca elektrik tüketiminin kayıt dışı ekonominin seyri üzerindeki etkisi farklı bir bakış açısıyla incelenmiştir. Elektrik tüketimi yaklaşımı kullanılırken, aynı zamanda elektriğin kaçak olabilme ihtimaline karşılık elektrik üretim verilerinin de kullanılmasıyla hesaplamalar tekrarlanarak kıyaslanmıştır.

Kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilirken diğer tahmin yöntemlerine kıyasla daha az tercih edilen elektrik kullanımı yaklaşımı ele alınmıştır. Ayrıca elektrik tüketiminin kayıt dışı ekonominin seyri üzerindeki etkisi farklı bir bakış açısıyla incelenmiştir.

Çalışmanın hazırlanması sırasında konunun belirlenmesinden itibaren desteklerini esirgemeyen, daima yol gösteren ve bana olan inancını hep hissettiğim kıymetli danışman hocam Sayın Prof. Dr. Rahmi YAMAK’a sabrı, desteği ve değerli katkılarından dolayı teşekkür ederim. Hayatım boyunca her zaman yanımda olarak desteklerini hissettiğim, bana daima güvenen aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Mayıs, 2023

Pınar HARMANLI

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT.....	IX
TABLolar LİSTESİ.....	X
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	XI
GRAFİKLER LİSTESİ.....	XII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XIII
GİRİŞ.....	1-3

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAYIT DIŞI EKONOMİ KAVRAMI, ÖZELLİKLERİ, ETKİLERİ, NEDENLERİ VE SONUÇLARI.....	4-21
1.1. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı.....	4
1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Özellikleri	6
1.2.1. Yasalara Aykırı Olması.....	7
1.2.2. Ahlakî Normlara Aykırı Olması.....	7
1.2.3. İstatistiksel Olarak Ölçmenin Zor Olması.....	7
1.2.4. Gelir ya da Fayda Elde Edilmesi.....	7
1.2.5. Vergi Dışında Bırakılma	8
1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri.....	8
1.3.1. Ekonomik Nedenler.....	10
1.3.1.1. Enflasyon.....	10
1.3.1.2. Gelir Dağılımındaki Adaletsizlik	10
1.3.1.3. Ekonomik İstikrarsızlık	11
1.3.1.4. Devletin Ekonomiye Müdahalesi	11
1.3.1.5. İstihdam ve İşsizlik.....	12
1.3.2. Mali Nedenler.....	13
1.3.2.1. Vergi Oranlarının Yüksekliği ve Vergi Yüğü	13
1.3.2.2. Vergilendirmedeki Belirsizlik	14
1.3.2.3. Vergi Denetimi ve İdaresinden Kaynaklanan Nedenler	14
1.3.3. Siyasal Nedenler.....	15
1.3.4. Sosyal Nedenler	15

1.3.4.1. Eğitim Düzeyi:	15
1.3.4.2. Nüfus Artışı ve Göç.....	16
1.3.4.3. Rüşvet ve Yolsuzluk.....	16
1.3.4.4. Psikolojik Nedenler	17
1.4. Kayıt Dışı Ekonominin Etkileri.....	17
1.4.1. Kayıt Dışı Ekonominin Olumlu Etkileri	17
1.4.2. Kayıt Dışı Ekonominin Olumsuz Etkileri	19

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAYIT DIŞI EKONOMİ TAHMİN YÖNTEMLERİ.....	22-31
2.1. Doğrudan Ölçme Yöntemleri	22
2.2. Dolaylı Ölçme Yöntemleri	23
2.2.1. GSMH Yaklaşımı	24
2.2.2. İstihdam Yaklaşımı	24
2.2.3. Vergi Denetimi – İnceleme Yaklaşımı	25
2.2.4. Fiziksel Girdi Yaklaşımı (Elektrik Tüketim Yaklaşımı).....	26
2.2.5. Parasalcı Yaklaşımlar	26
2.2.5.1. Sabit Oran Yaklaşımı	27
2.2.5.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı	28
2.2.5.3. Ekonometrik Yaklaşım.....	30
2.2.6. MIMIC	30

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. LİTERATÜR TARAMASI	32-48
------------------------------------	--------------

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. KAYIT DIŞI EKONOMİ BÜYÜKLÜĞÜNÜN TAHMİN YÖNTEMİ VE VERİ SETİ.....	49-52
4.1. Kayıt Dışı Ekonominin Tahmin: Elektrik Tüketimi Yaklaşımı	49
4.2. Veri Seti	52

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN AMPİRİK ANALİZİ	53-67
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	68
KAYNAKÇA	72
ÖZGEÇMİŞ.....	78

ÖZET

Kayıt dışı ekonomi; devletten gizlenen, kamu otoritelerinin denetimi dışında kalarak kayıt altına alınamayan veya alınamamış olan her türlü ekonomik faaliyet olarak ifade edilebilmektedir. İçerisinde yasalarla yasaklanmış olan ekonomik faaliyetlerin yanı sıra yasalarla yasaklanmamasına rağmen bilinçli şekilde kayıtlara geçirilmeyen veya belgelendirilmeyen ekonomik faaliyetler de yer almaktadır.

Kayıt dışı ekonomiyle ilgili ilk çalışmalar; 1940'lı yıllara kadar dayanmakla birlikte 1960'lı yıllara gelindiğinde fark edilmeye başlanmış, 1970'li yıllarda araştırmacıların ilgisini çekmiş ve 1980'li yılların başlarına gelindiğinde ise uluslararası alanda tartışılmaya başlanmış bir konu haline dönüşerek literatürdeki yerini almıştır. 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye ekonomisinin gündemine yerleşerek büyüklüğü, nedenleri, sonuçları ve işleyişi bakımından yoğun araştırmaların konusu olmuştur. Günümüze gelindiğinde kayıt dışı ekonomi olgusu ise; küresel bir nitelik kazanarak dünya üzerinde tüm ülke ekonomilerinin karşı karşıya kaldığı, ilgilendiği ve çözüm yolları bulmaya çalıştığı küresel bir sorun şekline dönüşmüştür. Bu bağlamda kayıt dışı ekonomi, yalnızca az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için değil bunun yanı sıra gelişmiş olan ülkeler içinde farklı boyutlarda ortaya çıkabilen sorunlar oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye'deki kayıt dışı ekonominin seyri elektrik tüketimi/üretimi yaklaşımı kullanılarak incelenmiştir. Çalışmada, elde edilen sonuçlar neticesinde kayıt dışı ekonominin boyutunun belirlenmesinin yerine bir önceki yıla göre kayıt dışı ekonomide meydana gelen artışların ve azalışların belirlenmesinin gerçeğe daha uygun olacağı bu durumda da, çıkan sonuçların pozitif değerler olabileceği gibi negatif değerler de olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda elektrik tüketimi/üretimi yaklaşımının tek başına ekonomik faaliyetlere ilişkin yeterli gösterge sayılamayacağı sonucuna da ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kayıt Dışı Ekonomi, Elektrik Tüketimi Yaklaşımı

ABSTRACT

Informal economy can be expressed as any kind of economic activity that is hidden from the state and cannot be registered or taken under the control of public authorities. In addition to the economic activities that are prohibited by law, there are also economic activities that are not consciously recorded or documented, although they are not prohibited by law.

Although the first studies on the informal economy date back to the 1940s, they began to be noticed in the 1960s, attracted the attention of researchers in the 1970s, and by the early 1980s, it became a topic that began to be discussed in the international arena and took its place in the literature. It has been on the agenda of the Turkish economy since the 1990s and has been the subject of intense research in terms of its size, causes, results and functioning. Nowadays, the informal economy phenomenon has gained a global character and has turned into a global problem that economies of all countries face, deal with and try to find solutions to. In this context, the informal economy has turned into a problem that may arise in different dimensions not only for underdeveloped and developing countries, but also for developed countries.

In this study, the course of the informal economy in Turkey has been tried to be shown using the electricity consumption/production approach. In the study, it was concluded that in this case, where the obtained results express the increases and decreases in the informal economy compared to the previous year, the results can be positive as well as negative values. At the same time, it was concluded that the electricity consumption/production approach alone cannot be considered an adequate indicator of economic activities.

Keywords: Informal Economy, Electricity Consumption Approach

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetlerin Genel Özellikleri.....	6
2	Kayıt Dışı Ekonomi Büyüklüğünün Tahmini: Özet Literatür Tablosu	41
3	Türkiye’de Elektrik Tüketimi Yaklaşımına Göre Kayıt Dışı Ekonomi Görünümü.....	55
4	Türkiye’de Elektrik Üretimi Yaklaşımına Göre Kayıt Dışı Ekonomi Görünümü.....	56
5	Türkiye’de İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü: Elektrik Tüketimi Yaklaşımı.....	60
6	Türkiye’de İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü: Elektrik Üretimi Yaklaşımı	63

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil Nr.	Şekil Adı	Sayfa Nr.
1	Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri.....	9

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik Nr.	Grafik Adı	Sayfa Nr.
1	Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü (Elektrik Tüketimi Yaklaşımı)	58
2	Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü (Elektrik Üretimi Yaklaşımı)	58
3	Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü (Elektrik Tüketimi ve Üretimi Yaklaşımı).....	58
4	Türkiye’de İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Kayıt Dışı Ekonomi (Elektrik Tüketimi Yaklaşımı)	66
5	Türkiye’de İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Kayıt Dışı Ekonomi (Elektrik Üretimi Yaklaşımı)	67

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ARDL	: Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (Autoregressive Distributive Lag)
CUSUM	: Kümülatif Ardışık Kalıntılar Toplamı (The Cumulative Sum of Recursive Residuals)
DYMIMIC	: Dinamik Çoklu Göstergeler, Çoklu Nedenler (Dynamic Multiple-Indicators Multiple Causes)
ECM	: Hata Düzeltme Modeli (Error Correction Model)
EKK	: En Küçük Kareler Yöntemi
GSMH	: Gayrisafi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
MIMIC	: Çoklu Göstergeler ve Çoklu Nedenler (Multiple Indicators, Multiple Causes)
SIMC	: Çok Nedenli Tek Gösterge (Single Indicator with Multiple Causes)
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

GİRİŞ

Kayıt dışı ekonomi, en sade haliyle kayıt altına alınamayan veya alınmamış bu nedenle denetlenemeyen faaliyetler şeklinde tanımlanabilmektedir. Başka bir ifadeyle kayıt dışı ekonomi, devletten gizlenen, devletin denetimi dışında kalmış olan her çeşit ekonomik işlem şeklinde ifade edilebilmektedir. Kayıt dışı ekonomi kavramının içerisine yasalarla yasaklanmış olan ekonomik faaliyetlerin yanı sıra, yasalarla yasaklanmamasına rağmen bilinçli şekilde kayıt altına geçirilmeyen veya belgelendirilmeyen ekonomik faaliyetler de yer almaktadır. Kayıt dışı ekonomi; gölge ekonomi, gizli ekonomi, enformel ekonomi, gayri resmî ekonomi, görünmeyen ekonomi, yasa dışı ekonomi veya yeraltı ekonomisi (underground economy) gibi birçok farklı şekilde adlandırılabilir. Kayıt dışı ekonomi kavramı farklı açılardan ele alındığında farklı şekillerde adlandırılrsa da pek çok farklı dilde en çok kullanımına rastlanılan adı kara (black) ekonomi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kayıt dışı ekonomi günümüzde ülke ekonomilerinin gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun; mali, ekonomik, sosyal ve kültürel nitelikli sonuçları nedeniyle ülkelerin karşı karşıya kalarak mücadele ettiği önemli sorunlar arasında yer almaktadır.

Kayıt dışı ekonomiye olan ilgi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlamıştır ve Fransa'da ilk 1936'da daha sonra ise 1940'da olmak üzere kayıt dışı istihdam konusunda yasal düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. İlk kez 1958 yılında Cagan tarafından Amerika Birleşik Devletleri'nde kayıt dışı ekonominin boyutu ölçülmeye çalışılmıştır (Yurdakul, 2008: 206). Bu alanda yapılan ilk çalışmalar 1940'lı yıllara kadar uzanmakla beraber 1980'lerin başında ise milletlerarası alanda tartışılır duruma gelmiştir. Schneider ve Buehn (2012: 2) kayıt dışı ekonomi ile ilgili kuramsal seviyedeki tartışmaların Allingham ve Sandmo (1972)'nin gelir vergisi kaçakçılığı hakkında yazdıkları bilimsel yazıyla başladığını ifade etmektedir. Tanzi (1983: 283) ise, 1980'lerin başından itibaren kayıt dışı ekonomiye olan alakanın dergi satırlarından akademik makalelere konu olduğunu aktarmaktadır. Bu durumun ana sebebi, kayıt dışı ekonominin işsizlik, enflasyon ve milli gelir gibi makroekonomik ölçütlerin tahmininde sapmalara neden olarak iktisat politikasına olan güveni olumsuz etkilemesidir (Güler ve Toparlak, 2018: 210).

Her ne kadar ülke ekonomilerinde kayıt dışı ekonominin var olduğu fark edilen bir olgu olsa da kayıt dışı ekonominin hacmine yönelik ilk uğraşların, ABD'de 1950'li yıllarda yapıldığı bilinmektedir. Ülkemizde ise bu alana yönelik çalışmalar 1990'lı yıllara gelindiğinde yapılmaya başlanmıştır. Bu durumun sebebi, kayıt dışı ekonominin tanımlanmasının, sebeplerinin ve etkilerinin bilinmesinin ve ölçülebilmesinin sınırlı olmasındandır. Zira kayıt dışı ekonomik faaliyet bilinçli ya da bilinçsiz şekilde kayıt altına alınamayan faaliyetlerden oluştuğundan dolayı bu bilinmeyen ekonomik faaliyetlerden oluşan ekonominin tanımlanması oldukça güçtür (Tütüncü, 2013: 1). Kayıt

dışı ekonomi konusunun günümüzde hala güncel kalmasının sebebi ise, genel olarak bir sorun şeklinde görülen olgunun henüz ortadan kaldırılamamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü kesin ve net olarak tahmin etmek mümkün olmasa da birçok farklı yöntem kullanılarak yıllar itibariyle büyüklükte meydana gelen değişimleri (artışları veya azalışları) ölçmek mümkündür. Kullanılan yöntemlerin ve zaman aralığının değişmesiyle birlikte tahmin edilen kayıt dışı ekonominin büyüklüğünde de farklılıklar görülebilmektedir. Kayıt dışı ekonominin tahmin edilmesine yönelik olarak doğrudan ve dolaylı yöntemler kullanılmıştır. Doğrudan yöntemlerin temeli anket uygulamalarına veya vergi incelemelerine dayanmaktadır. Kullanılan anketler arasında; hane halkı anketleri, işyeri anketleri ve vergi anketlerinin olduğu söylenebilmektedir. Dolaylı yöntemlere bakıldığında; Gayrisafi Milli Hasıla (GSMH) Yaklaşımı, İstihdam Yaklaşımı, Vergi İncelemeleri Yoluyla Ölçme Yaklaşımı, Fiziksel Girdi Yaklaşımı (Elektrik Tüketimi Yaklaşımı), Parasalcı Yaklaşımlar (Sabit Oran Yaklaşımı - İşlem Hacmi Yaklaşımı - Ekonometrik Yaklaşım), ve Çoklu Göstergeler, Çoklu Nedenler (MIMIC) Modeli Yaklaşımı olmak üzere sıralanabilmektedir.

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine bağlı olarak kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasına neden olan birçok farklı faktör söz konusudur. Kayıt dışı ekonomi nedenleri arasında; ekonomik, mali, sosyal, politik, hukuki, psikolojik ve siyasal olmak üzere birçok neden sayılabilir. Ekonomik nedenlerin arasında; ekonomik istikrarsızlık, enflasyon, devlet müdahaleleri, gelir dağılımındaki bozukluklar, işsizlik ve de istihdam gelmektedir. Mali nedenlerin arasında ise; vergi oranlarının yüksek olması ve vergi yükü, vergilendirmedeki belirsizlik, vergi denetimi ve idaresinden kaynaklanan nedenler, vergide adalet ve ödeme gücü ilkesi yer almaktadır. Sosyal ve kültürel nedenlerin arasında ise; eğitim seviyesi, nüfusun hızlı artışı ve kentleşme, yolsuzluk, toplumsal değer yargıları, göç ve kültürel yapı gibi nedenlerin geldiği görülmektedir. Bu nedenlere ek olarak; hukuki, psikolojik ve siyasal nedenlere bağlı olarak da kayıt dışı ekonomi ortaya çıkabilmektedir.

Kayıt dışı ekonomi sonucunda ağırlıklı olarak olumsuz etkiler ortaya çıksa da bazı olumlu etkileri de bulunmaktadır. Olumlu etkileri arasında ekonomiye canlılık getirmesi, her kesimden kişiye istihdam olanağı sağlaması, üretime ve yatırıma kaynak teşkil etmesi gelmektedir. Kayıt dışı ekonominin olumsuz etkileri ise; devlet gelirlerini azaltma, vergi sisteminin adaletsizleşmesi, haksız rekabete yol açma, kaynakları etkin kullanmayarak verimsiz alanlara yöneltme, hatalı istatistiksel sonuçlar verme ve ahlaki değerler üzerinde yozlaşma şeklinde sıralanabilir.

Bu çalışmada, Türkiye'deki kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün seyri yani bir yıldan bir sonraki yıla olan değişimi elektrik tüketimi yaklaşımı kullanılarak tahmin edilmiştir. Aynı zamanda elektrik kullanımının kaçak olabilmesi ihtimali de düşünülerek aynı adımlar elektrik üretimi verilerinin kullanılmasıyla tekrarlanmıştır. Çalışma beş ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde; kayıt dışı ekonomi kavramının tanımı, özellikleri, ortaya çıkış nedenleri ve etkileri

verilmektedir. İkinci bölümde, kayıt dışı ekonomi tahmini için kullanılan doğrudan ve de dolaylı yöntemlerin tanıtılmasına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, kayıt dışı ekonominin tahmin edilmesine yönelik yapılan çalışmalar esas alınarak ulusal ve uluslararası literatür oluşturulmuştur. Dördüncü bölümde, çalışmada kullanılan veri setiyle ampirik yöntem tanıtılmıştır. Çalışmanın son bölümü olan beşinci bölümünde, Türkiye’deki kayıt dışı ekonomi tahmin edilerek elde edilen sonuçlar sunulmuş ve değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAYIT DIŞI EKONOMİ KAVRAMI, ÖZELLİKLERİ, ETKİLERİ, NEDENLERİ VE SONUÇLARI

1.1. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı

Kayıt dışı ekonomi ile ilgili kesin ve genel kabul görmüş bir tanımın olmamasıyla birlikte, literatürde kayıt dışı ekonomiyi tanımlamak amacıyla kullanılan birçok farklı tanım bulunmaktadır. Aynı zamanda birçok farklı ifade de bulunmaktadır. Kayıt dışı ekonomiyi ifade etmek amacıyla; yeraltı ekonomisi, kara ekonomi, gölge ekonomi, illegal ekonomi, düzensiz ekonomi, görünmez ekonomi, kayıp ekonomi, marjinal ekonomi, gözlenemeyen ekonomi, gayri resmi ekonomi, yasadışı ekonomi, gri ekonomi, resmi olmayan ekonomi, ikincil ekonomi, gizli ekonomi, enformel ekonomi, nakit ekonomisi, karaborsa ekonomisi vb. ifadeler de kullanılabilmektedir. Kayıt dışı ekonomiyi adlandırmak için bu kadar çeşitliğin olmasının sebebi kayıt dışı ekonominin oluşmasındaki faaliyetlerin içeriğindeki çeşitliliktir. Kayıt dışı ekonomi kavramı, hükümetin bilgisi dışında gerçekleşen ekonomik faaliyetleri ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Kayıt dışı ekonomi kavramındaki tanım farklılıklarının nedeni, kayıt dışı ekonominin her bir ekonomide farklı biçimde ortaya çıkması ve niteliklerinin farklılık göstermesidir. Ulusal literatürde, kayıt dışı ekonominin tanımlanması için kullanılan ifadelerden bazıları aşağıdaki gibidir:

Kayıt dışı ekonomi, devletin kontrolü dışında kalan iktisadi etkinlikler şeklinde tanımlanabilmektedir. Kayıt dışı ekonomi; belgeye hiç bağlanmayarak veya içeriği hakikati yansıtmayan belgelerle, gerçekleştirilen iktisadi olayın (alım-satım), devletten ve işletme ile alakalı diğer şahıslardan (ortaklardan, alacaklılardan, gelire ortak işçilerden vb.) bütünüyle veya kısmen saklanarak, resmi ekonomi alanından çıkmasıdır (Altuğ, 1999: 257).

Kayıt dışı ekonomi, devletten gizlenen, kayda sokulmayan/sokulamayan ve bu nedenle denetimi sağlanamayan etkinlikler şeklinde tanımlanabilmektedir. Söz konusu tanımdan yola çıkarak, bazı kayıt dışı iktisadi etkinlikler kanundışı etkinlikler olmasına rağmen, bazıları ise yasaklanmamış bir etkinliğin kasten kayıtlara geçirilmemesi, bu nedenle de vergilendirilmemesi şeklinde meydana gelmektedir (Gelir İdaresi Daire Başkanlığı [GİB], 2009: 3).

Geniş anlamda kayıt dışı ekonomi; devletin düzenleyici işlemlerinden, vergilemeden ya da gözleminden tamamen veya kısmen saklanan iktisadi faaliyetleri ve bu faaliyetlerden kazanılan

gelirleri içermektedir. Bu tanımlama ile yasa dışı faaliyetler, yasal fakat tamamen veya kısmen kayıt dışında kalan faaliyetler ve vergi kaçırma gayesi taşıyan veya taşımasının resmi istatistiklerin dışında kalan tüm faaliyetler, ekonomik bir değer ürettikleri sürece kayıt dışı ekonomi kapsamına girmektedir. Bu yüzden bu tanım, kayıt dışılığın hem yasa dışı hacmine hem vergi ile ilişkili hacmine hem de resmi istatistiklere olan etkisine gönderme yapmaktadır (Savaşan, 2011: 7).

Kayıt dışı ekonomi, “GSMH hesaplarını elde etmede kullanılan bilinen istatistik yöntemlerine göre tahmin edilemeyen gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerin tümüdür” (Derdiyok, 1993: 54).

Kayıt dışı ekonomi, “mal ve hizmet üretimine konu olmasına karşılık ekonominin geleneksel ölçüm yöntemleriyle bütünüyle tespit edilemediğinden milli muhasebe kayıtlarında yer almayan ve GSMH büyüklüklerine yansımayan alanları kapsamaktadır” (Temel vd., 1994: 1).

Kayıt dışı ekonomi, GSMH hesaplarına ulaşmada kullanılan ve bilinen istatistiksel metotlara göre saptanamayan gelir yaratıcı iktisadi faaliyetlerin bütünü şeklinde tanımlanmaktadır. Bir başka tanıma göre ise, fiilen gerçekleşmiş olmasına rağmen kaydı tutulmayarak, halk idarelerinin kontrolü dışında kalan her çeşit iktisadi işlem ve faaliyet kayıt dışı ekonomi olarak adlandırılmaktadır (Us, 2004: 2). Kayıt dışı ekonomi; tüm ülkelerin karşı karşıya kaldığı ciddi bir toplumsal sorun olarak kendini göstermektedir.

Uluslararası literatürde ise, kayıt dışı ekonomiyi tanımlayabilmek amacıyla kullanılan ifadelerden bazıları şu şekildedir:

Friedrich Schneider (1986)’e göre kayıt dışı ekonomi, katma değere katkıda bulunan ve ulusal muhasebe içerisinde milli gelire eklenmesi gereken ancak ulusal istatistik kurumları tarafından kayıtlı olmadıklarından dolayı ölçülemeyen tüm iktisadi faaliyetler şeklindedir.

Tanzi (1982)’ye göre genişletilmiş anlamıyla kayıt dışı ekonomi, kişilerin ve şirketlerin kendi iktisadi etkinliklerini devlet müdahalesi olmadan yapması yönelimidir. Aynı zamanda; bu ekonomi etkinliği, kişilerin ve şirketlerin iktisadi etkinliklerini devlet müdahalesi veya işbirliği olmadan gerçekleştirme eğilimi şeklinde tanımlanmaktadır.

Schneider (2007), tarafından ise kayıt dışı ekonomi şu şekilde ifade edilmiştir: Kayıt dışı ekonomi aşağıdaki nedenlerle kamu otoritelerinden kasten gizlenen tüm piyasa temelli yasal mal ve hizmet üretimini içermektedir:

- 1- Gelir, katma değer veya diğer vergi ödenmelerinden kaçmak için,
- 2- Sosyal güvenlik primi ödenmelerinden kaçmak için,
- 3- Asgari ücret, azami çalışma saatleri, güvenlik standartları vb. gibi belirli yasal işgücü piyasa standartlarını karşılama zorunda kalmamak için,
- 4- İstatistiksel anketleri ya da diğer idari formları doldurmak şeklinde belirli idari işlemlere uymaktan kaçmak içindir.

1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Özellikleri

Kayıt dışı ekonomiyi tanımlayabilmek için kullanılan ifadelerin ortak özelliğine bakıldığında, gelir elde edenlerin elde etmiş oldukları gerçek gelirlerinin belirli kısmının ya da tamamının kayda geçirilemiyor olmasıyla elde edilen gelirlerden ödenmesi gereken vergi miktarından daha az miktarda vergi ödeniyor veya hiç vergi ödenmiyor olmasıdır. Tanımlardaki farklılıkların nedeni ise kayıt dışı ekonominin farklı bilim dalları için inceleme alanı olacak şekilde çok boyutlu olmasıdır. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin genel özellikleri Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1: Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetlerin Genel Özellikleri

1- Yasalara Aykırı Olması
2- Ahlaki Normlara Aykırı Olması
3- İstatistiksel Olarak Ölçme Zorluğunun Olması
4- Gelir ya da Fayda Elde Edilmesi
5- Vergi Dışında Kalması
6- Ekonomik Sisteme Uygunluk
7- İktisadi Faaliyet Kapsamında Olması
8- Resmi İstatistiklerde ve Kayıtlarda Yer Almıyor Olması
9- Sonuçları Ölçülemeyen Faaliyet Olması

1.2.1. Yasalara Aykırı Olması

Faaliyetlerin yasal olup olmadığı ülkelerdeki yürürlükte olan mevzuat hükümlerine bağlı olarak belirlenmektedir. Buna göre kayda alınmayan, hukuka göre legal olmayan her çeşit faaliyet kayıt dışı ekonomi kapsamındadır. Ancak legal şekilde yapılan bazı faaliyetlerden dolayı hukuki taraf değil yalnızca ölçülememe ya da beyan dışı bırakılmak önemlidir. Diğer taraftan bazı faaliyetlerin de illegalliği içki ve kumarhane faaliyetlerindeki gibi zamana ve ülkeye göre değişiklik gösterebilmektedir (Dinçer, 2007: 19).

1.2.2. Ahlaki Normlara Aykırı Olması

Ekonomik faaliyetlerden bazıları yasal olmalarına rağmen ahlaki kurallara uygun olmayabilmektedir. Buna; kişilerin vücudunu veya organlarını satması örnek olarak gösterilebilir.

1.2.3. İstatistiksel Olarak Ölçmenin Zor Olması

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin sınırlarının genişlemesinin sebebi istatistiksel olarak tam, açık ve net bir şekilde ölçülemiyor olma özelliğinden kaynaklanmaktadır. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin en belirgin özellikleri arasında istatistiksel olarak ölçülemiyor olması yer almaktadır. Bu özellikten kaynaklı olarak, herhangi bir ülke ekonomisi için ekonomik faaliyetlerin milli gelir hesaplamalarına tam, açık ve de net şekilde yansıtılamıyor olması gerçekleştirilen bu ekonomik faaliyetlerin yasal olup olmadığı düşünülmeden kayıt dışı ekonomi içine dahil edilmesine sebep olmaktadır.

Geçimlik tarımsal üretim, çocuk bakıcılığı, ev işleri ve komşuya yardım gibi faaliyetler istatistiksel olarak ölçülmeyen kayıt dışı ekonomik faaliyetlere örnek gösterilebilir. Gerçekleşen bu tür faaliyetler ölçülmediğinden kayıtlı ekonomi içerisinde gösterilmemektedir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin yeteri kadar ölçülmemesinin sebepleri arasında, faaliyetlerin parasal değeri olmaması, faaliyetlerin gizli tutularak beyan edilmemesi, hesaplamalarının fiilen imkansız ya da çok zor olması ve bu faaliyetlerin milli gelir hesaplamaları içine katılmasının rasyonel, etik ve normatif kabul edilmemesi şeklinde sayılabilmektedir (Biçer, 2006: 6).

1.2.4. Gelir ya da Fayda Elde Edilmesi

Kayıt dışı ekonomi özellikleri arasında gelir ya da fayda elde edilmesi de yer almaktadır. Bu nedenle, gerçekleştirilen herhangi ekonomik faaliyetin kayıt dışı ekonomik faaliyet sınıfına girebilmesi için gelir ya da fayda sağlaması gerekir. Evde çocuk bakımına yardım edilmesi, komşuya yardım edilmesi, bahçe ve temizlik işlerine yardım edilmesi gibi faaliyetler sonucunda gelir elde

edilmemekte fakat fayda sağlanmaktadır. Ancak, daha önce ev hanımı olan bir kişinin çalışmaya başlaması sonucunda evde bakıcı istihdamına başlanması ya da çocuğun kreşe verilmesi sonucunda ailenin ev giderleri artmakta ve böylelikle faaliyet parasal bir özellik taşımaya başlamaktadır.

1.2.5. Vergi Dışında Bırakılma

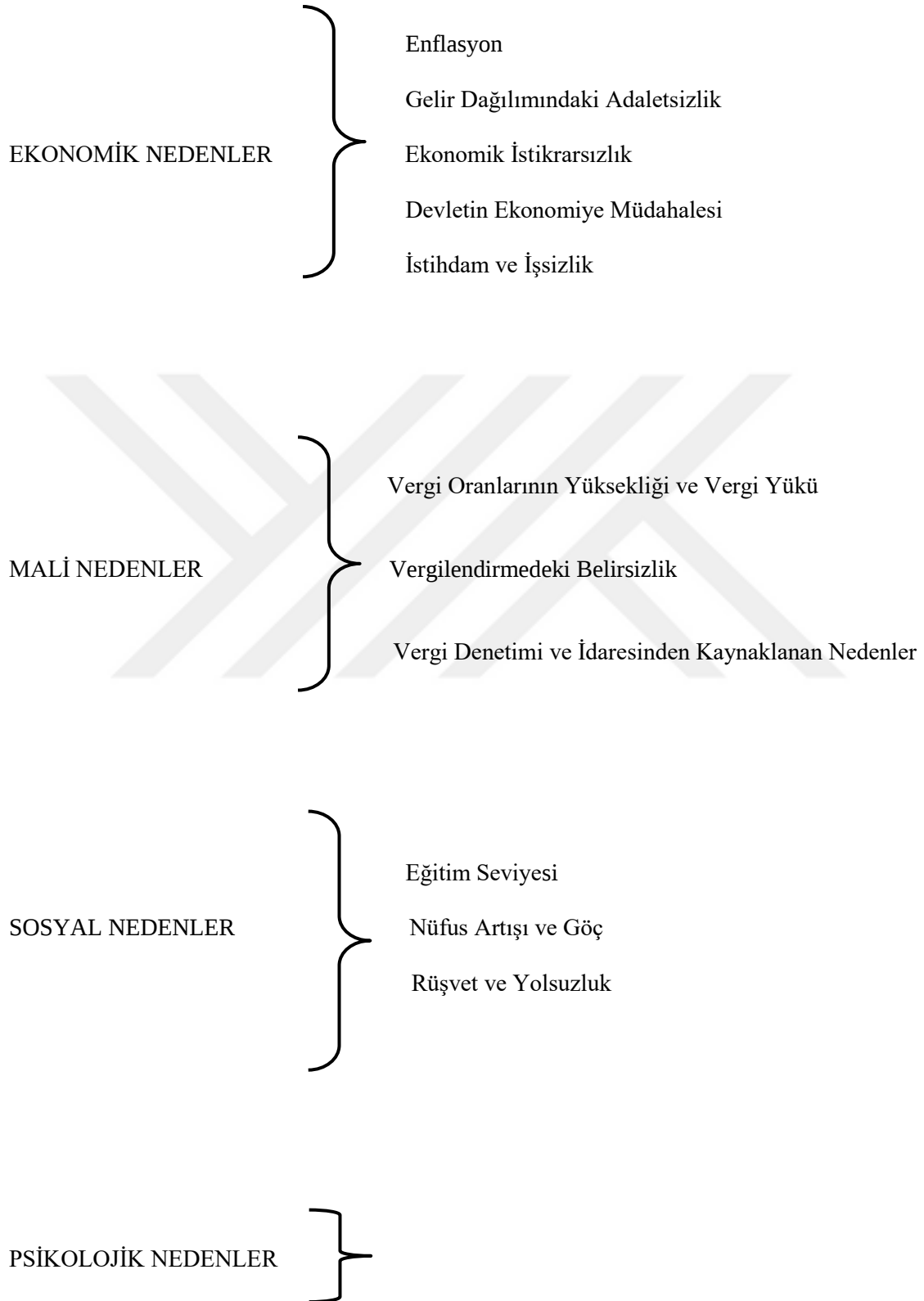
Kayıt dışı ekonomi, ülkelerdeki vergilendirilebilir kapasitenin bir kısmının vergilendirilememesine sebep olmaktadır. Kayıt dışı ekonomik faaliyetleri önlemek için kanunlarla yasal olarak bazı vergi muafiyetleri ve istisnaları getirilmiş olsa bile vergi kaçırma yoluna başvurularak yasadışı olarak da bazı faaliyetler gerçekleştirilebilmektedir.

1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri

Kayıt dışı ekonomi kavramı az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler için evrensel bir sorundur. Kayıt dışı ekonomi kavramı, ülkeden ülkeye farklı boyutlarda olabileceği için ortaya çıkış nedenleri de ülkeden ülkeye göre farklılık gösterebilmektedir. Kayıt dışı ekonominin; iktisadi, politik, mali, siyasi, ahlaki, tarihsel, hukuki, kültürel, psikolojik ve sosyolojik olmak üzere birçok farklı boyutu mevcuttur. Bu çok boyutluluktan kaynaklı olarak kayıt altına alınamayan işlemlerin mali çerçevesini net şekilde ortaya çıkarmak mümkün değildir.

Kayıt dışı ekonomiye neden olan temel sebepler özetlenerek Şekil 1’de gösterilmiştir. Kayıt dışı ekonominin meydana gelmesinde rol oynayan faktörlerin başında mali ve ekonomik kaynaklı nedenler gelmektedir. Özellikle gelir dağılımındaki adaletsizlik ve vergi yükünün oluşturduğu baskı kişileri kayıt dışılığa sürüklerken; enflasyon, ekonomik istikrarsızlık, devletin ekonomiye müdahalesi, istihdam ve işsizlik gibi nedenler de kişilerin kayıt dışılığa sürüklenmesine neden olmaktadır. Bunların yanı sıra; eğitim seviyesi, nüfus artışı, göç, rüşvet ve yolsuzluk gibi bazı sosyal nedenler ile psikolojik nedenlerin de kişilerin kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yönelmesine sebep olabilmektedir.

Şekil 1 : Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri

1.3.1. Ekonomik Nedenler

Kayıt dışı ekonomi nedenlerinin başında ekonomik faktörlerden kaynaklanan nedenler gelmektedir. Enflasyon, gelir dağılımındaki dengesizlik, ekonomik istikrarsızlık, devletin ekonomiye müdahalesi ile istihdam ve işsizlik gibi sayılan nedenler kayıt dışı ekonomik nedenlerin başında yer almaktadır.

1.3.1.1. Enflasyon

Enflasyon, fiyatlar genel seviyesinde meydana gelen sürekli ve hissedilebilir artışı aynı zamanda paranın satın alma gücündeki düşüşü ifade etmektedir. Enflasyona bağlı olarak nominal gelirler artarken reel gelirlerde artışın olmaması, daha yüksek gelir düzeyinden vergi ödenmelerine yol açmaktadır. Ödenmesi gereken vergi yükünün artması sonucunda ise kayıt dışılığın önü açılmaktadır.

Enflasyon durumunda kurumlar, sermayelerini korumak için daha az vergi verebilmek amacıyla kazançlarını olduğundan daha düşük, maliyetlerini ise olduğundan daha yüksek gösterme eğiliminde olacaktırlar. Enflasyonun kayıt dışı ekonomi üzerinde iki farklı etkisi vardır ve kayıt dışı ekonomiyi genişletmektedir. İlki yukarıda bahsedilen üreticiler açısından gerçekleşen durum, ikincisi ise satın alma güçleri eskiye göre azalan tüketiciler açısından ortaya çıkan durumdur. Satın alma gücü azalan tüketici, kayıt dışı üretilen ve fiyatı diğerine göre daha düşük olan ürünü tercih edeceğinden kayıt dışı üretilen mallara talep artacak bu da kayıt dışı kesimin genişlemesine neden olacaktır (Kırcı, 2006: 30).

Enflasyonist ortamlarda, vergilenebilir kazancın saptanmasında kullanılan oranların ve tutarların aşınmasından dolayı, ödenmesi gereken vergi ile ilgili bir belirsizlik vardır. Özellikle işletmelerin tanzim etmiş olduğu mali çizelgeler bu gibi dönemlerde gerçek verilerden uzaklaşır. “Vergi mükellefleri enflasyondan kaynaklanan fiktif kazançların vergisini ödeme mecburiyeti altında kalabilir. Bu durum ise, ticari işletmelerin öz kaynaklarının azalmasına sebep olur. Hiperenflasyon ve öz kaynak eksikliği işletmeleri yüksek faizlerle borçlanmaya itmekte ve bu da kayıt dışı finans sektörü olan tefeciliğin güç kazanmasına, dolayısıyla fonların, karların ve çok fazla yatırımın kayıt dışına çıkmasına sebebiyet vermektedir (Dinçer, 2007: 36).

1.3.1.2. Gelir Dağılımındaki Adaletsizlik

Gelir dağılımındaki adaletsizlik kayıt dışı ekonomiyi tetikleyen ve etkileyen nedenler arasında yer almaktadır. Kişilerin, gelirlerini artırabilmek amacıyla kayıt dışı istihdama yönelerek arz yaratması sonucunda gelir dağılımında bozulma meydana gelerek kayıt dışı ekonomiyi

doğurmaktadır. Harcanabilir gelirin düşük olması, bireylerin istedikleri yaşam standartlarına ulaşabilmeleri için kayıtlı çalıştıkları işlerinin yanı sıra kayıt dışı olarak ikinci bir işte çalışmalarına neden olmaktadır. Diğer taraftan gelir düzeyi yüksek olan bireyler de vergi ödememe amacıyla kayıt dışı ekonomiye neden olabilmektedir. Gelir dağılımı bozulmuş olan ülkelerde farklı sosyo-ekonomik sorunlar gün yüzüne çıkarak; organize suç örgütleri ve hırsızlık gibi toplumsal olayların arttığı görülmektedir.

Mali yönden incelendiğinde; hükümet, topladığı vergileri kamu hizmetlerini finanse etmek amacıyla kullanmakta ve bu vergiler ile gelir dağılımına etki etmektedir. Özellikle kamu harcamalarının yükseldiği dönemlerde devletin vergi oranlarını yükseltmesi bunun yanı sıra yeni vergiler koyması, gelir dağılımını kötü yönde etkilemekte, mükelleflerini kayıt dışı ekonomide faaliyet göstermeye itmektir (Günay, 2000: 20).

1.3.1.3. Ekonomik İstikrarsızlık

İktisadi istikrarsızlığın daha çoğunlukla az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaşandığı görülmektedir. Bu gibi ülkelerde yaşanan iktisadi krizler ve istikrarsızlık, ticari işletmelerin iktisadi gücünü sarsarak maliyetlerini ve yatırımlarını bu yüzden de üretimlerini azaltmaktadır. Yaşanan iktisadi sorunlar sonucu olarak ekonomik birimler kayıt dışı faaliyetlere yönlendirmekte ya da kayıt dışı faaliyetleri arttırma alternatifleri ile karşı karşıya kalabilmektedir. İşletmelerin bu alternatiflerle karşı karşıya geldiklerinde ve başka alternatifleri kalmadığından kriz döneminde denetimlerinde etkisini kaybettiği düşünülerek, kayıt dışına yönelmeleri ya da kayıt dışı faaliyetlerini arttırmaları büyük bir olasılığa dönüşecektir (Nas, 2014: 25).

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler, durgunluk ve ekonomik kriz dönemlerinde uygun şartlar olduğundan genellikle artma eğilimindedir. Kriz dönemlerinde işi olmayan kesim, kayıtlı ekonomi içinde kendilerine istihdam imkanı bulamadıkları için kayıt dışı olan faaliyetlere yönelmektedir. Üretici kesimse, durgunluk ve ekonomik dönemlerinde yaşanan olumsuz etkileri azaltarak en aza indirebilmek amacıyla kayıt dışı faaliyetlere yönelmektedir.

1.3.1.4. Devletin Ekonomiye Müdahalesi

Kayıt dışı ekonominin meydana gelmesine sebep olan etkenlerden diğeri, ekonomiye devletin yapmış olduğu düzenleyici diğer müdahalelerden kaynaklanmaktadır. Devlet; üretim ilişkilerini, para, mal ve emek piyasalarındaki işleyişlere düzenleyici müdahalelerde bulunmaktadır. Üretimin bir takım izinlere bağlanması, kurumlaşmada izlenecek metot, patent ve telif hakları ile ilgili düzenlemeler, ihracat ambargoları, ithalat kotaları, fiyat kontrolleri, asgari ücret, ek çalışma ücretleri ve çevresel müdahaleler devletin müdahaleleri arasındadır. Devletin bazı faaliyetleri, bahsedilen gerekçelerle suç kabul edilerek yasaklamasına, bu tür faaliyetlerin gizli olarak gerçekleştirilmesine

ve bu yolla kayıt dışı ekonomiye neden olduğu kabul edilmektedir. Silah kaçakçılığı, tefecilik, uyuşturucu ticareti, fahişelik, çalınmış malların satılması, yasadışı kumar, resmi dairelerde rüşvet alınması gibi faaliyetler yasadışı olarak kabul edilerek yasaklanmışlardır. Bu gibi faaliyetler aynı zamanda yasalarla düzenlenerek çeşitli cezalar da getirilmiştir (Dinçer, 2007: 37).

Devletin ekonomiye müdahalesi yasal olan kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin çeşitli piyasalarda veya sektörlerde oluşmasına sebep olabilmektedir. Emek piyasalarındaki denetimsiz istihdam, mal piyasalarındaki karaborsa veya para piyasalarındaki tefecilik, devlet müdahalesi sonucunda oluşan kayıt dışı sektörler örnek verilebilir. Mal piyasasına yönelik yapılan sınırlamalara; ihracat ambargoları, ithalat kotaları, devlete veya alım yapan devlet kuruluşlarına malların zorunlu olarak satışı ve fiyat kontrolleri gibi örnekler verilebilir. Yapılan tüm bu düzenlemeler ve devlet müdahaleleri kara piyasaların veya paralel piyasaların oluşmasına neden olmaktadır. Emek piyasasına devlet tarafından getirilen yasal düzenlemelerin; asgari ücret, kadınların ve de erkeklerin çalışması, ek çalışma saatleri, tazminatlar, iş güvenliği ve sağlığı gibi örnekler sıralanabilir. Sıralanan bu gibi düzenlemelerin amacı çalışma standartlarının ve koşullarının belirlenerek çalışanların refahının belli bir düzeyde tutulmasıdır. Fakat bu gibi düzenlemeler bireylere ve firmalara ek bir maliyet unsuru oluşturmaktadır. Emeğin maliyetinin artmasına neden olan düzenlemeler sonucunda karlılıklar azalmakta ve bu durum emek piyasalarının gelişmesine neden olmaktadır. Bahsedilen bu sınırlamalar kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin oluşmasına sebep olabilmektedir. Mali piyasalara devletin yaptığı sınırlamalar ise, kredi kontrolü ve çoğunlukla faiz oranlarına müdahale şeklindedir.

1.3.1.5. İstihdam ve İşsizlik

Gelişmekte olan ekonomi temel olarak farklı iki bölümden meydana gelmektedir. İşgücünün küçük bir bölümünü istihdam eden kayıtlı sektör ve işgücünün büyük bölümünü istihdam eden kayıt dışı sektör, kayıtlı sektörde işçiler düzenli ve tam gün ücretli çalışırken, kayıt dışı sektörde işçiler ya düzensiz olarak kendi hesaplarına göre ya da gündelikçi olarak çalışmaktadırlar. İlaveten kurumsal bir sosyal güvenlik sistemi bulunmaktadır. Gelişmiş ülkelerde, kayıtlı ekonomide çalışan bir kısım işçi, iş kaybı ya da emeklilik gibi sınırlı ödeneklere sahipken, aile ve akrabalık bağlarının hala güçlü olduğu bazı ülkelerde kayıt dışı sektörlerdeki insanların da yoksulluğa karşı korunmaları vardır (Nas, 2014: 28-29).

İşsizliğin yüksek olması kayıt dışı ekonomiye giriş ve çıkışları daha külfetsiz hale getireceği varsayımı altında, kayıt dışında çalışmayı teşvik ederek kayıt dışı ekonomiyi arttırabilir. Bilhassa kayıtlı sektörün gerektiği kadar istihdam oluşturmaması ve kayıtlı ekonomideki işleri araştırma sürecinin maliyetli olması, insanları kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yönlendirir. Böylece bu sektör, büyüyen işgücünün önemli bir kısmını istihdam eder ve üretimini artırır. Fakat işsizlik oranı ekonominin tamamı hakkında bilgi verdiğinden, yüksek ve sürekli bir işsizlik aynı zamanda ekonominin her iki sektöründe de işverenlere sunulan işlerin azalması anlamına gelecektir. Bu

sebeple yüksek bir işsizlik oranı kayıt dışı ekonominin büyüklüğü üzerinde azaltıcı yönde bir etkiye neden olabilir (Çetintaş ve Vergil, 2003: 18).

1.3.2. Mali Nedenler

Kayıt dışı ekonomi oluşumunda rol alan mali nedenler arasında vergi ve vergi sistemleri ile ilgili olan sorunların olduğu görülmektedir. Vergi sistemindeki bir boşluktan dolayı kayıt altına alınamayan ekonomik faaliyetler bir ülkede kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran nedenler arasında yer almaktadır. Bu durumda, ekonomi negatif yönde etkilenmektedir. Mali nedenler arasında; vergi oranlarının yüksek olması, vergilemede adalet-ödeme gücü, vergilemede belirsizlik vergi denetimi gibi nedenler sayılabilmektedir.

1.3.2.1. Vergi Oranlarının Yüksekliği ve Vergi Yüğü

Kamu harcamaları genellikle; gelir, kurumlar, tüketim, sosyal güvenlik ve servet vergileri gibi vergilerle finanse edilmektedir. Bahsedilen vergilerin yüksek ya da düşük olmalarına bağlı olarak bireylerin kayıtlı ya da kayıtlı olmayan sektörlerde ekonomik faaliyet yürütme kararlarını etkilemektedir. Kayıt dışı ekonomi ve vergi oranları arasındaki ilişki doğru yönlüdür. Vergi oranlarının gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş ülkelere kıyasla daha yüksek çıkıyor olması kayıt dışı ekonomide büyümeye neden olmaktadır. Kayıt dışı ekonomi büyümesinde mühim bir yere sahip olan yüksek vergi oranlarının düşürülmesi sonucunda ise, kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün ciddi miktarda düşeceği beklenmektedir.

Devletin vergi oranlarının yüksek olması ekonomik birimlerin piyasa ekonomisi içerisinde bulunması yerine, kayıt dışı ekonomiye yönelmesine neden olmaktadır. Vergilerin yüksek olması vergi mükelleflerinin kazançlarının önemli ölçüde kaybolmasına ve sermayenin azalmasına sebep olmaktadır. Bu yüzden iktisadi birimler illegal faaliyetlere başvurumaktadırlar. İstihdam yönünden bakılacak olursa; vergi oranlarının azaltılması, şahısların tüketim yerine tasarrufa, çalışmamak yerine çalışmayı tercih etmelerine, kayıt dışı ekonomi yerine legal ekonomi içerisinde faaliyet göstermeye ikna olmalarına neden olacaktır (Çekmece, 2019: 23). Vergi oranlarının düşük olması, vergi kaçakçılığını veya vergiden kaçınmayı asgari seviyeye indirirken, vergi oranlarının tam tersine yüksek olmasıysa vergi kaçakçılığını ve vergiden kaçınmayı artıracaktır.

Vergi yükü, bir ülkede ödenen vergilerin ülkenin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)'ya oranı şeklinde tanımlanabilmektedir. Toplam vergi yükü, bir yönüyle bireylerin toplam gelirlerinden kamuya aktarmış oldukları pay anlamına gelmektedir. Kayıt dışı ekonomiyle vergi yükü arasındaki ilişki pozitif yönlüdür. Bir ülke ekonomisinde vergi yükünün artması sonucunda ekonomik birimlerin kayıt dışı sektörlerle yöneleceği beklentiler dahilindedir.

Devletin hali hazırda olan vergi oranlarını arttırması, bireylerin üzerindeki vergi yükünün de artmasına neden olacaktır. Vergi yükünün artması ise, kayıt dışı ekonomiyi özendirerek kısır bir döngü oluşturmaktadır. Ağır vergi yükü, kişileri ve şirketleri kayıt dışı faaliyet göstermeye itecektir (Gönnetlioğlu, 2010: 17).

1.3.2.2. Vergilendirmedeki Belirsizlik

Vergilendirmede basitlik ve açıklık ilkesi son derece önemlidir. Bir ülkede uygulanan vergi mevzuatı, sade ve kolay anlaşılır yapıda değilse, sürekli olarak değiştirilmesi ihtiyacı duyuluyorsa, istikrarlı bir yapıdan söz edilemiyorsa, sık sık vergi afları çıkarılıyorsa ve ülkenin mali, ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarına cevap veremiyorsa vergi kayıpları ve kaçakları artacaktır.

Bu doğrultuda; vergi mükelleflerinin ne kadar vergiyi ne kadar zamanda ödeyeceklerini bilmek istemeleri vergilendirme konusunda en önemli beklentilerden birisidir. Vergi mükelleflerinin herhangi bir yasal düzenleme olmaksızın idarece kontrol ve denetim elemanlarının veya yargı uygulamalarından kaynaklanan sebeplerle farklılıklar içeren işlemlerle etkilenmeleri, siyasi tavırlar ve iktisadi sebeplerle sıkça vergi affı çıkarılması veya hükümetin gelir oluşturma amacıyla devamlı yeni vergiler koyması nedeniyle vergi mevzuatına uymadığı görülmektedir (Özçelik, 2005: 41).

1.3.2.3. Vergi Denetimi ve İdaresinden Kaynaklanan Nedenler

Etkili bir vergi idaresinin olmaması ve vergisel kontrol ve denetimin yetersizliği kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasında en önemli etkenlerden biridir. Gerçek ve tüzel şahıslarca yürütülen iktisadi etkinlikler esnasında, vergi mevzuatına uygun hareket edip etmedikleri, başka bir deyişle kanunlara uyulup uyulmadığının tespiti vergi denetimi olarak isimlendirilebilir. Vergi denetiminin olması bireyleri kanuna uygun hareket etmeye zorlar. Vergisel denetimin başarısı, denetimden beklenilenin gerçekleşmesi, yalnızca etkin bir denetimle sağlanabilir. Kayıt dışı ekonomiyle mücadelenin en etkili araçlarından biri güçlü bir vergi idaresinin varlığı ve etkili bir vergi denetimidir (Gönnetlioğlu, 2010: 18-19).

Vergi idaresinin etkili olmayışı ve genişletilmemiş vergi tabanının varlığı var olan vergi mükelleflerinin vergi yükünü yükselterek vergi gelirlerini yükseltme uğraşları ve hususi olarak marjinal vergi oranlarının fazlalığı ile vergi gelir ilgisinin doğru kurulmaması hem kayıt dışı etkinliklerde bulunanların kayıt dışı ekonomiye geçişini önleyerek hem de kayıtlı ekonomide faaliyette bulunanların kayıt dışı ekonomiye yönelmelerine neden olacaktır. Vergi sistemleri ile ilgili bahsi geçen konuların yanı sıra denetimlerin yeterli sayı ve kalitede yapılmayışı ile yakalanma riskinin ve uygulanacak cezaların azlığı da kayıt dışılığı basitleştiren faktördür (İlgın, 1999: 28-29).

Vergi kontrol ve denetiminin yeterli olmadığının farkında olan mükellefler kayıt dışı etkinliklere yönelerek kayıt dışı ekonomiye dahil olacaktır. Mükellefler, vergilerini ya tam olarak öder ya da kısmen ödeyerek kayıt dışılığa yönelirler. Kayıt dışılığa yönelmede dikkat edilecek tek konu ne kadar risk alındığıdır (Dinçer, 2007: 42). Riskin artması durumu, denetimlerin esaslı şekilde ve sık olmasındandır ve bu da caydırıcılık için önem arz etmektedir. Çoğunluk olarak ve esaslı şekilde yapılan incelemeler ile denetimlerin sonucunda kişilerin kayıt dışı faaliyetlerde bulunması konusunda caydırıcı etki meydana gelecektir. Bu yüzden de vergisini veren mükellefler vergi öderken bu durumu da düşünecektir.

1.3.3. Siyasal Nedenler

Enformel ekonomiye sebebiyet veren faktörler arasında politik yani siyasal nedenlerde vardır. Siyasal nedenler, kayıt dışı ekonominin büyümesine neden olurken ortadan kaldırılmasını da zorlaştırmaktadır. Oy kaygısı taşıyan siyasiler yeniden seçilmeyi garanti altına alabilmek amacıyla seçim öncesindeki dönemde; vergi afları ve muafiyetleri gibi vaatlerde bulunmaktadır. Siyasilerin, oy alma potansiyeli yüksek kitleleri güç duruma sokmamak adına bazı uygulamalardan kaçınması kayıt dışı faaliyetleri görmezden gelerek büyümesine neden olabilmektedir. Siyasi çıkarlardan dolayı bazı gruplara muafiyet ve istisna tanınması, mükelleflerin vergi sistemine olan güveninin azalmasına sebep olmaktadır. Bu durum sonucunda, mükellefler kayıt dışı ekonomiye yönelmektedir. Siyasilerin bu tutumları, vergi kaçakçılığını ve vergi gelirlerinde oluşan kayıpları arttırmaktadır. Vergi denetim sistemlerinin etkinsizliği, cezaların caydırıcı olmaması ve vergisel uygulamalarda sık değişikliklerin yapılması gibi nedenlerin yanı sıra siyasi değişimler ve siyasi iktidarsızlıklardan dolayı kayıt dışı ekonomi büyüklüğü artabilmektedir.

1.3.4. Sosyal Nedenler

Kayıt dışı ekonomiye neden olan sosyal faktörler arasında; eğitim seviyesi, nüfus artışı ve göç, yolsuzluk ve rüşvet gelmektedir.

1.3.4.1. Eğitim Seviyesi:

Eğitim seviyesi ve kayıt dışı ekonominin arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır. Yapılan deneysel araştırmalar neticesinde toplumun eğitim düzeyi yükseldikçe gerçekleştirdiği ekonomik işlemleri kayıt dışına çıkarma eğiliminde yükselme olduğu yönünde sonuçlar elde edilmiştir. Eğitim düzeyi arttıkça, gelirini daha az gösterme eğiliminin iki nedenden ötürü artabileceği görülmektedir. Eğitim seviyesinin artmasıyla vergi bilinci büyür. Vergi şuuru vergi sistemindeki var olan vergiler, bunların işleyişleri, işleyişlerindeki bozulmaların mükellefçe bilinmesi şeklinde tanımlanır. Vergi bilincinin artması mükellefin vergi yükünün dağılımı ile olumsuz görüşe kapılmasına neden olarak vergiye uyumunun düşmesine ve vergi kaçakçılığının artmasına neden olabilir. Eğitim seviyesi

yükseldikçe mükellef vergi yasalarını değerlendirerek boşlukları saptayabilir ve bu boşluklardan yararlanmak vasıtasıyla kazancını vergi idaresinin dışına çıkarma imkanına daha fazla sahip olur (Bulut, 2007: 44).

1.3.4.2. Nüfus Artışı ve Göç

Enformel ekonomiye neden olan sosyal faktörlerden diğerini nüfus artışı ve göç oluşturmaktadır. Tarım sektörünün ekonomi içindeki payının azalması sonucunda kırsal kesim istihdam olanağı bulamadığı için köyden kente göç ederek iş imkanı bulmaya çalışmaktadır. Köyden kente gerçekleşen göç sonucunda ise kent nüfusu artmaya başlar. Köyden kente göçün sonucunda oluşan nüfus artışıyla birlikte kayıtlı ekonomide istihdam imkanı bulamayan bireyler kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yönelirler. Özellikle köyden kentte göç eden kişilerin faaliyetleri devlet tarafından yeterli düzeyde denetlenmediği için yasal çerçevenin dışında kalan faaliyette bulunmalarına izin verilmektedir. Köyden kente gerçekleşen göç ve beraberinde nüfusun hızlı artmasına bağlı olarak hızlı kentleşme, çarpık kentleşme ve gecekondulaşma sorununu meydana getirmekte ve bu sorun kayıt dışı ekonominin daha fazla büyümesine neden olmaktadır.

Nüfusun hızlı yükselişi sonucunda, kişilerin ulusal gelirden aldıkları pay azalmaktadır. Bu durum, ekonominin gelişimine engel olmakta ve de alt yapıya olan ihtiyacın artmasına neden olmaktadır. Artan nüfusla aynı hızda istihdam imkanı yaratılmadığından dolayı işsizlik sorunuyla karşı karşıya kalınmaktadır. Ortaya çıkan işsizlik sorunu için, kamu kesiminde aşırı istihdam yaratılmaktadır. Aşırı istihdamın yaratılması bireylere verilen ücretlerin düşük tutulmasıyla mümkündür. Düşük ücretlerle geçimini sağlamakta zorlanan bireyler ikinci bir iş aramak zorunda kalarak kayıt dışı faaliyetlere yönelerek ve bunun sonucunda kayıt dışı ekonominin büyümesine zemin hazırlayacaktır.

1.3.4.3. Rüşvet ve Yolsuzluk

Rüşvet ve kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişki doğru yönlüdür. Rüşvetin artmasıyla kayıt dışı ekonomi de artmaktadır. Yolsuzluk ile kayıt dışı ekonomi birbirlerini etkilemektedir ve ağırlıklı olarak yolsuzluktan kayıt dışı ekonomiye doğru bir nedensellik vardır. Bu yönüyle, kayıt dışı ekonomi ile yolsuzluk olgusunu birbirlerini tamamlayan yapılar şeklinde ifade etmek mümkündür. Tanzi (1998)'ye göre ise, yolsuzluk-rüşvet ile bir ülkenin gelişmişlik düzeyi arasında ters yönlü olan bir ilişki söz konusudur. Bir ülkenin gelişmişlik düzeyinin artmasıyla yolsuzluk-rüşvet oranının düşmesi beklenmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki yolsuzluk-rüşvet oranının az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere oranla daha düşük olduğu bilinmektedir.

1.3.4.4. Psikolojik Nedenler

Kayıt dışı ekonomiye neden faktörler arasında psikolojik nedenlerde bulunmaktadır. Bazı kişiler duygusal anlamda kayıt dışı faaliyetlerde bulunarak kendilerini tatmin edebilmektedir. Ekonomik nedenlerin yanı sıra, duyulan bu tatmin duygusu ve heyecan kişilerin kayıt dışı ekonomiye yönelmelerine neden olabilmektedir.

Birçok kişi zevk duyduğundan ve boşta kalan vakitlerini değerlendirme faaliyeti şeklinde görmesinden dolayı kayıt dışı ekonomi içerisinde bulunan üretim faaliyetlerine dahil olabilir. Bilhassa evde üretim bu şekildedir. Yemek yapma ve bağ bahçe işleri vb. gibi faaliyetler çok kişi tarafından hobi olarak da yapılmaktadır. Kişilerin kimlik arayışları ve etkin olma isteklerini karşılayacak kayıtlı faaliyet imkanlarının sınırlı olması, onları yasadışı da olabilecek kayıt dışı faaliyetlere itebilir. Yarı zamanlı işlerde çalışmak, bağımsız ya da kendi işinde çalışmak, evde üretim, özgürlük isteklerini tatmin etmekte ve insanlara esnek hareket etme olanağı vermektedir. Bu çeşit faaliyetler ise kayıt dışılığın şiddetli olduğu alanlardır. Kişilerin, başkalarının kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde bulunduğunu bilmeleri ve kayıt dışı ekonominin hacmiyle ilgili tahminlerin büyük oranda kayıt dışılığın olduğunu göstermesi de onların kayıt dışı faaliyetlere yönelmesini sağlamaktadır (Biçer, 2006: 18).

1.4. Kayıt Dışı Ekonominin Etkileri

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin sonucunda; ekonomik, mali, sosyal ve siyasal olmak üzere birçok farklı etki meydana gelmektedir. Kayıt dışı ekonomi, ekonomilerin gelişmişlik düzeyine göre farklı şekilde ve boyutta etkiler yaratabilmektedir. Kayıt dışı ekonominin etkileri genel anlamda olumsuz olsa da, bazı olumlu etkileri de mevcuttur.

1.4.1. Kayıt Dışı Ekonominin Olumlu Etkileri

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin olumlu etkilerine bakıldığında; istihdama olan katkısı, kullanılmayan (atıl kalan/boş kalan) faktörlerin üretime dahil edilmesi, düşük fiyatlarla mal arzına imkan sağlaması, katılımcılarına daha yüksek düzeyde hürriyet yaratması, çalışma saatleri ve koşullarında esnekliğin sağlaması ile bağımsızlık gibi olumlu etkilerini sayabilmek mümkündür.

Bir ekonomide ekonomik krizler sık yaşanıyorsa, ekonomik uygulamalar istihdam yaratıcı nitelikte değilse, tasarruf yetersizliği varsa, dolayısıyla yatırımlar yeterli değilse, kamu harcamalarında israf ve yolsuzluk varsa, yatırımlarda ve istihdamda aşırı bürokrasi, ağır vergi ve prim yükü varsa, köyden kente göç olayı yaşanıyorsa, enflasyon varsa kayıt dışı ekonomi bazı olumlu sonuçlar verebilmektedir. Dahası, bölünmeyi, isyanı, karmaşayı önleyici, diğer bir ifadeyle vatan kurtaran bir rol de üstlenebilir (Kırbaş, 2012: 68-69).

Kayıt dışı ekonominin olumlu etkilerinin başında kayıt dışı ekonomiyle GSMH arasındaki pozitif yönlü ilişki gelmektedir. Kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün artması durumunda GSMH daha da yüksek düzeyde olacaktır. Kayıt altına alınabilen ekonomilerde kaynakların sınırlı olması, yüksek olan maliyetler ve kapasitenin eksik kullanılması gibi nedenlerden dolayı iş yaratma şansı bulunmamaktadır. Kayıt dışı ekonomide ise, açıkta kalan bu işsiz kesime iş olanağı yaratmasından dolayı bir sürü insanın geçim kaynağı olması özelliği vardır. Kayıt altına alınabilen sektörlerle bakıldığında, çalışanların eğitim seviyeleri belirli bir düzeydedir ve aynı zamanda kalifiyedir. Kayıt altına alınamayan sektörlerde, her kesimden insana göre istihdam imkanının sağlanması işsizliğin azalmasının yanında işverenlerin daha düşük maliyetlerle işgücü çalıştırması olanağı da sağlanmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi, çalışanların arasında haksız rekabetin doğmasına neden olmaktadır. Kayıt dışı ekonomi, kayıt altına alınan ekonomiye göre üretim maliyetlerinin düşük olmasına ve buna ek olarak iç ve dış piyasalarda rekabet gücünün artmasına sebep olmaktadır. Birçok farklı nedenden kaynaklı olarak kayıt altına alınan ekonomiden kayıt altına alınamayan ekonomiye doğru kayan gelirler, tasarruflar üzerinde çarpan etkisi yaratarak ekonominin canlanmasını sağlamakta ve de rekabet gücünün artmasına neden olmaktadır. Kayıt dışı ekonomi sonucunda elde edilen gelirler kayıt altına alınan ekonomide var olan mal ve hizmetlere talep oluşturmaktadır. Bu sebeple, kayıt dışı ekonomiden elde edilen gelirler tüketim aşamasına gelindiğinde kayıt altına alınabilme ihtimalini doğurabilmektedir. Diğer bir ifadeyle, elde edilmesi aşamasındayken kayıtlara geçirilemeyen gelirlerin harcandığı aşamada kayıtlara geçirilebilmesi ihtimali vardır. Ve son olarak ise, kayıt dışı ekonominin ekonomide katma değer yaratmasından dolayı ekonomik büyüme oranının yüksek çıkması sayılabilir.

Bir takım şahıslar, iktisadi etkinliklerini kayıt dışına alarak daha düşük miktarda vergi verirler. Nispeten az vergi vermenin neticesinde bu şahısların yatırımlara kaydıracakları fon miktarı yükselir. Bahsi geçen fonlar yatırımlara kaydırıldığı takdirde üretim miktarı yükselir dolayısıyla elde edilen kazançlar da büyür. “Devlete verilen vergiler yerinde kullanılmamakta (yolsuzluklar, yersiz harcamalar, gereksiz tüketim, çalışmayan kişilere maaş verilmesi vb. nedenlerle), kayıt dışı işlem sonucu devlete verilmeyen vergiler ise, üretime, istihdama, yatırıma kaynak teşkil etmekte, vergi kaçırarak kaçırıldığının (kazandığının) kıymetini daha iyi bildiğinden yerinde/zamanında harcamaktadır” (Altuğ, 1994: 67).

Kayıt dışı ekonominin diğer bir olumlu etkisi ise, istihdam üzerinedir. Kayıtlı ekonomide var olan kaynak kıtlığı ve yüksek maliyetler gibi nedenlerden dolayı herkese istihdam yaratılması gibi bir şey mümkün değildir. Kayıt dışı istihdam, çalışmak istediği halde iş bulamayan birçok insanın geçim kaynağını oluşturma özelliğine sahiptir. Kayıtlı ekonomide yer alan kesimin eğitim düzeyleri yüksek ve kalifiyeyken kayıt dışı ekonomide, eğitim seviyesine ve becerilere bakılmaksızın her kesimden insana istihdam olanağı vardır. Bu durum, hem işsizliğin azaltmasını sağlamakta hem de

işverenlere daha düşük maliyetlerle işgücü çalıştırma olanağını doğurmaktadır. Kayıt dışı ekonomi, bir taraftan çalışanlar arasında haksız rekabetin ortaya çıkmasına neden olurken diğer yandan da kayıtlı olan ekonomiye göre üretim maliyetlerinin düşük olmasına ve böylelikle iç ve dış piyasalarda rekabet gücünün artmasına neden olmaktadır. Birçok farklı nedenden dolayı kayıtlı olan ekonomiden kayıt dışı olan ekonomiye doğru kayan gelirler, tasarruflar üzerinde çarpan etkisi yaratarak ekonomiye hareket getirip, rekabet gücünü artırmaktadır. Kayıt dışı ekonomiden kazanılan gelirler kayıtlı ekonomide yer alan mal ve hizmetlere talep yaratmaktadır. Bu sebeple, kayıt dışı ekonomide kazanılan gelirler tüketim aşamasına gelindiğinde kayıt altına alınması olasılığı vardır. Bir diğer ifadeyle, kazanılması aşamasında kayıt altına alınmayan gelirlerin harcanması sırasında işlem kayıt altına alınabilmektedir. Bunun yanı sıra kayıt dışı ekonomi, ekonomide katma değer yaratmasından dolayı da ekonomik büyüme oranının yüksek çıkmasında etkili olmaktadır.

Kayıt dışı ekonominin pozitif etkilerinden bir diğeri de fiyat artışları üzerinde olan etkisidir. Kayıt dışı alanda, bilhassa da yer altı ekonomisinde vergi ödemesi yapılmadığı için ve aynı zamanda emeklilik ve sigorta primi gibi ödemeler ve düzenlemelerle getirilen ek maliyetler olmadığı için üretim daha uygun ve ucuz gerçekleşecektir (Özsoylu, 1996: 51).

Özetle, kayıt dışı ekonominin pozitif sonuçları, iktisadi hayata veya kişilerin refahına yaptığı katkılar ile ileri sürülür. Kayıt dışı ekonominin, aynı anda vergi dışı ekonomi anlamına da gelmesinden dolayı, kayıt dışılığın sık görüldüğü sektörde fon birikimini ve bu suretle de istihdamı arttırdığı ileri sürülür. Kayıt içi yani yasal olduğu durumda vergi olarak devlete ödenecek olan fonlar, kayıt dışılık durumunda ticari işletmelerce yatırım amaçlı kullanılabilir. Böylelikle, işletmelerin öz sermaye kalemleri artar. Nispeten fazlaca kaynağa sahip olan şirketler faaliyette bulundukları alanları ve istihdamı arttırdıkça kendileri yararlanır, hem de dışsallık etkisi ile çevresel yarar sağlar ve ekonomiyi hareketlendirebilir (Tütüncü, 2013: 43).

1.4.2. Kayıt Dışı Ekonominin Olumsuz Etkileri

Kayıt dışı ekonomi sonucunda birçok olumsuz etki meydana gelmektedir. Bu etkilerden ilki ekonomi üzerinde meydana gelen etkilerdir. Kayıt dışı ekonominin büyümesi kayıtlı ekonominin küçülmesini ifade etmektedir. Kayıtlı ekonominin küçülmesi ise devletin temel gelir kaynağını oluşturan vergi gelirlerinin azalmasını ifade etmektedir. Bazı ekonomik faaliyetlerin kayıt altına alınamaması, eksik vergi ödenmesi ya da hiç vergi ödenmemesine neden olarak hükümetin vergi gelirlerinin azalması sonucunu doğurmaktadır. Devletin vergi gelirlerinde oluşan bu azalma ise bütçe açıklarının oluşmasına neden olmaktadır. Bütçede oluşan açıkların kapanması için ise borçlanma veya para basma yoluna başvurulmaktadır. Borçlanma yoluyla, bütçe açıklarının karşılanması faiz oranlarının yükselmesine ve bunun sonucunda özel sektörün yatırım maliyetlerinin artmasına sebebiyet verecek ve yatırımları azaltacaktır. Yatırımların azalması, işsizliğin artmasına ve bunun sonucunda işsiz olan kesimin kayıt dışı ekonomiye yönelmesine neden olmaktadır. Borçlanma

yoluyla bütçe açıklarının karşılanması durumunda ise, artan faiz oranları kamu borçlanma maliyetini arttırmakta ve bütçe açıklarının daha fazla artmasına sebep olmaktadır. Merkez bankasının para basması yoluyla bütçe açıklarının karşılanması, enflasyon oranının artmasına bunun sonucunda ise gelir dağılımında bozulmayla birlikte adaletsiz bir ortamın oluşmasına neden olmaktadır.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerden devletin haberdar olmamasından kaynaklı olarak istatistiki verilere olan güven de azalmaktadır. İstatistiki anlamda güvenilir verilerin sunulamaması ise kayıt dışı ekonominin olumsuz etkilerinden olup ülkenin istihdamı, cari açığı, refah düzeyi, fiyatlar genel seviyesi ve gelir dağılımı gibi konuları hakkında verilerin doğru saptanamamasına neden olmaktadır. Bu durum ise, hatalı ve eksik verilerin oluşturulmasına ve bu verilerin kullanılmasıyla oluşturulacak olan ekonomik ve sosyal politikaların uygulanması sonucunda başarısız olunmasına ya da istenmeyen sonuçların ortaya çıkmasına sebebiyet verecektir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde, gelirin bir kısmı veya tamamı kamu kurumlarından gizlenmektedir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerden kazanılan gelirlerin ne şekilde paylaşıldığı ile ilgili olarak bilgi edinmeyi engelleyen bu durum, gelir dağılımı istatistiklerinin de gerçekleri yansıtmamasını engellemektedir.

Kayıt dışı ekonomide ödemelerin genellikle nakit paraya dayalı olması, fiyat istikrarının olmadığı ekonomilerde, istikrarlı bir paranın yerli parayı ikame etmesine, bir başka ifadeyle dolarizasyona sebep olmaktadır. Dolarizasyonun ise para talebini istikrarsız hale getirdiği, para politikasının etkinliğini azalttığı ve senyoraj gelirinde düşüşe yol açtığı bilinmektedir (Us, 2004: 14).

Kayıt dışı ekonominin bir başka olumsuz etkisi ise, kayıt dışı istihdam edilen kişilerin sosyal güvenceden mahrum kalmalarıdır. Kayıt dışı istihdamın ciddi boyutlarda olması sebebiyle yeterli prim toplanamaması sonucunda sosyal güvenlik kuruluşları finansman zorluklarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Bunun yanı sıra, kayıtlı olmadan çalışan kişilerin sendikal haklardan yararlanamamasına ayrıca işyeri ve iş güvenliğiyle ilgili çeşitli standartların yok sayılması nedeniyle, çalışanların istismara açık olan koşullarda istihdam edilmeleri söz konusudur.

Kayıt dışı faaliyetlerin yükselmesi, toplumun ahlaki değerlerinin bozulmasına ve yasal olmayan faaliyetlerin yaygınlaşmasına sebebiyet vermektedir. Yasal olmayan faaliyetlerin yaygınlaşması, kişilerin devlet otoritesine olan güvenlerini azaltır. Devlete olan güvenlerinin azalması neticesinde, kişiler problemlerini yasal olmayan yöntemlerle çözmeye başvurabilir. Özellikle, kişiler problemlerini rüşvet, suistimal yoluyla ya da ‘mafya’ şeklinde bilinen yasa dışı örgütler aracılığıyla çözme seçeneğine gidebilirler (Altuğ, 1994: 66). Ahlaki değerlerin üzerinde meydana gelen bu yozlaşma, kişileri hem hükümete karşı hem de topluma karşı suç işlemeye yöneltmektedir.

Olumsuz etkiler arasında kamu maliyesinin ve kamu yatırımlarının zayıflaması, para politikasında artan istikrarsızlık, verimsiz kaynak tahsisi, daha az özel sektör yatırımı, çıktı bileşimindeki değişiklikler ve genel olarak “kısa vadecilik” yer almaktadır. Ek olarak, büyük bir kayıt dışı ekonomi, sosyal normların, resmi kurumlara saygının ve hukukun üstünlüğünün sarsılmasına yol açar (Eilat ve Zinnes, 2000: 4).

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAYIT DIŞI EKONOMİ TAHMİN YÖNTEMLERİ

Ampirik literatürde kayıt dışı ekonomilerin büyüklüğünün çok farklı yaklaşımlar altında tahmin edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Kayıt dışı ekonominin tanımında olduğu gibi, tahmin edilmesinde de ortak olarak kullanılan bir yöntem bulunmamakla birlikte tahmin edilmesi düşünüldüğü kadar da basit değildir. Şöyle ki, tahmin edilen kayıt dışı ekonomi hacmi veya büyüklüğü; kullanılan yöntem, zaman aralığına ve tahmin yapılan ülkeye göre büyük farklılık göstermektedir. Bunun yanı sıra, aynı ülke ekonomisi için farklı yöntemlerle yapılan tahminlerde de farklılıklarla karşı karşıya kalmak mümkündür. Dolayısıyla aynı ülkede bile kayıt dışı ekonominin büyüklüğü yöntemden yöntem farklılık göstermektedir.

Uygulamada kayıt dışı ekonomi tahmininde kullanılan yöntemler doğrudan ve dolaylı yöntemler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Doğrudan ölçme yöntemlerinin temeli anket uygulamalarına dayanırken, dolaylı ölçme yöntemlerinin temeli; kayıtlı GSYİH büyüklüğü, işgücü piyasası, vergi oranları ve elektrik tüketimi verilerinin kullanılmasıyla yapılan hesaplamalara dayanmaktadır. Doğrudan ölçme yöntemleri, kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü anket uygulamalarını kullanarak tahmin etmektedir. Bu yöntem sayesinde, kayıt dışı ekonomi hakkında ayrıntılı veri toplamak mümkün olmaktadır. Yapılan anketler arasında; hane halkı anketleri, iş yeri anketleri, vergi anketleri ve bunlara benzer başka anketler örnek verilebilmektedir. Dolaylı yöntemlerle ise bir ülkenin makro ekonomik verileri kullanılarak hesaplamalar yapılmaya çalışılmaktadır. Dolaylı yöntemler oldukça çeşitlilik göstermektedir. Bu yöntemlerden bazıları; GSMH Yaklaşımı, İstihdam Yaklaşımı, Vergi Denetimi-İnceleme Yaklaşımı, Fiziksel Girdi Yaklaşımı (Elektrik Tüketim Yaklaşımı), Parasalcı Yaklaşımlar (Sabit Oran Yaklaşım - İşlem Hacmi Yaklaşımı - Ekonometrik Yaklaşım) ve MIMIC Model Yaklaşımı şeklinde sıralanabilmektedir. Tahmin için kullanılan her yöntemin diğer yöntemlerden üstün ve zayıf yanları bulunmaktadır.

2.1. Doğrudan Ölçme Yöntemleri

Doğrudan ölçme yöntemleri kayıt dışı ekonominin tahmini amacıyla anket uygulamalarına dayanarak gerçekleştirilmektedir. Yapılan anket çalışmalarına, gönüllü kişilerden oluşan hem tüketici hem de üretici kişilerin katılım sağlamasıyla detaylı bilgilere ulaşılmakta ve toplumun belli bir kesimini kapsamaktadır. Bu yöntemle amaçlanan, gönüllü tüketici ve üretici olan kişilere yöneltilen anket sorularından alınan cevaplar doğrultusunda kayıt dışı ekonomi hakkında ayrıntılı

bilgi alınmasıdır. Fakat yapılan anketler sonucunda sağlıklı, güvenilir ve doğru cevaplar elde etmek çok mümkün görünmemektedir. Bunun sebebi, ankete katılım sağlayan kişilerin kayıt dışı sektöre dahil olabilme ihtimallerine karşılık sağlıklı ve doğru cevaplar verememelerinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, doğrudan ölçme yönteminin güvenilirliğinin tartışma konusu olmasının yanı sıra yöntemin bazı dezavantajları da bulunmaktadır.

Hazırlanan anket soruları yoluyla, birey ve kuruluşlara kayıt dışı faaliyetler içerisinde bulunup bulunmadıkları, faaliyetlerinin ne kadarının kayıtlara geçirilip geçirilmediği sorularak kayıt dışı ekonomi ile ilgili detaylı bilgi alınabilmekte ve faaliyetlerin yapısal özellikleri belirlenebilmektedir. Fakat ankete katılan kişilerin ve kuruluşların, bu faaliyetlerin mühim bir bölümünün vergiden kaçırma, yasal olmaması ve sosyal güvenlik sorumluluğu kapsamına girme endişesi gibi sebeplerden dolayı genelde bilgi gizleme eğilimleri bu metodun güvenilirliğini düşürmektedir (Nas, 2014: 51).

Mikro (doğrudan) yöntemlerin (anketler ve vergi denetimi) en büyük dezavantajı, kayıt dışı ekonomi büyüklüğü ile ilgili kısıtlı tahminler sağlanmasıdır. Her şeyden önemlisi, kullanılan bu yöntemlerin tüm kayıt dışı faaliyetleri kapsamı mümkün değildir. Üstelik, her iki yöntem de kayıt dışı ekonominin uzun dönemdeki gelişimi ve büyümesine ilişkin bir tahminde bulunamaz. Durum böyle olsa da dikkate değer en büyük avantajı, kayıt dışı ekonomide faaliyet gösterenlerin yapısı ve kayıt dışı ekonomi hakkında ayrıntılı bir bilgi aktarmasıdır (Çetintaş ve Vergil, 2003: 21).

2.2. Dolaylı Ölçme Yöntemleri

Kayıt dışı ekonomiyi ölçmeye yönelik kullanılan bir diğer yaklaşım dolaylı ölçme yöntemleridir. Dolaylı yöntemler, bir ülkenin kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü makro ekonomik verilerle ölçmeye çalışmaktadır.

Bu yöntemlerin en önemli özelliği, başka gayeler için elde edilen ve resmi kurumlar tarafından dönemler itibariyle yayınlanan göstergeler ile ifade edilen kayıtlı ekonomide, kayıt dışı ekonominin bıraktığı düşünülen izlerin takip edilerek kayıt dışı ekonominin boyutlarının tahmin edilmesi esasına dayanmalarıdır. Dolaylı tahmin yöntemlerinde göz önünde tutulan başlıca göstergeler, genellikle makro düzeydeki parasal, demografik ve kayıt dışı ekonomiye yol açan vergi vs. gibi faktörlerle ilgili göstergeler ile milli muhasebe hesapları olmaktadır. Bu yöntemlerin avantajı, kayıt dışı ekonominin makro ölçüde büyüklüğünü ve zaman içinde gelişmesini ortaya çıkarmaya imkan vermeleri ve maliyetlerinin düşük olmasıdır (İlgin, 1999: 52). Dolaylı yöntemler; GSMH Yaklaşımı, İstihdam Yaklaşımı, Vergi Denetimi Yaklaşımı, Parasalcı Yaklaşım, Elektrik Tüketim Yöntemi (Fiziksel Girdi Yöntemi) ve MIMIC Model Yaklaşımı olarak sıralanabilmektedir.

2.2.1. GSMH Yaklaşımı

Kayıt dışı ekonominin ölçülmesi için kullanılan doğrudan ölçme yöntemlerinden ilki GSMH Yaklaşımıdır. Kayıt dışı ekonominin belirlenmesi sırasında, GSMH veya GSYİH değerlerini birbirlerinin yerine kullanmak mümkündür. GSYİH; üretim, harcama ve gelir yöntemlerinin kullanılmasıyla üç farklı biçimde hesaplanabilmektedir. Bilindiği üzere, milli gelir hesaplama sistemine göre söz konusu üç yöntem aynı sonuçları sağlamak zorundadır. Fakat ülke ekonomisinde kayıt dışı ekonomi varlığı bu üç yöntemin sonuçları arasında farklılıkların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Kayıt dışı ekonominin varlığı, GSYİH'nın kazanç ya da üretim ölçümlerinin daha düşük değerler vermesine neden olurken, harcama yönteminin ise daha yüksek değerler vermesine sebep olmaktadır. Bu yaklaşımın esas varsayımı ise, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde bulunan kişilerin kazançlarını vergi tahsildarlarından saklamayı başarsalar bile harcamalarını saklamalarının mümkün olmamasıdır. Buradan hareketle, milli gelir ve harcamalar arasında oluşan fark kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü verecektir.

Kayıt dışı ekonomi olmayacağı varsayımı altında her üç yönteme göre hesaplanan GSMH değerlerinin bire bir olması icap etmektedir. Fakat, kayıt dışı ekonomi söz konusu olduğu takdirde, harcamalar yöntemi ile hesaplanan GSMH değerinin, diğer yöntemler yoluyla hesaplanan GSMH değerinden daha büyük çıkması beklenmelidir. Bu sebeple, farklı yöntemlerle hesaplanan GSMH değerleri arasındaki farkların kayıt dışı ekonomi büyüklüğüne ilişkin veri teşkil ettiği düşünülmektedir. Öte yandan, söz konusu farklar, istatistikçiler tarafından istatistiksel hata olarak giderilmekte; bu sebeple GSMH yaklaşımı ile kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne ilişkin sağlıklı bir rakama ulaşmak mümkün olmamaktadır (Biçer, 2006: 19-20).

2.2.2. İstihdam Yaklaşımı

Kayıt dışı ekonomiyi ölçen yöntemlerden biri olan istihdam yaklaşımına göre, nüfusun, sivil işgücü arzının ve istihdamın zaman içinde gelişimine bakılarak kayıt dışı ekonomi büyüklüğü tahmin edilmektedir. Bu çerçevede, ekonomide kayıt dışı faaliyetler olmadığı varsayımı altında, sivil işgücü arzının toplam nüfusa oranı ile istihdamın toplam nüfusa olan oranının zaman içinde benzer gelişimlerinin olması beklenmektedir. Buna karşın, istihdamda kayıt dışılığın söz konusu olduğu durumlarda ise, sivil işgücünün toplam nüfusa oranı belirli bir seviyede kalırken; istihdamın toplam nüfusa oranı gerilemektedir (Us, 2004: 19). İstihdam yaklaşımında, zaman içinde emek arzı, nüfus ve istihdam gibi esas göstergelerden yola çıkılarak hesaplama yapılır. Buna göre, emek arzının nüfusa oranı ile istihdamın nüfusa oranının zaman içinde benzer değişimler göstermesi beklenir (Öğünç ve Yılmaz, 2000: 9). Eğer beklenen benzer değişimler olmuyorsa ve zaman içerisinde istihdamın toplam nüfusa oranı, işgücü arzının toplam nüfusa oranı altında kalarak seyrediyorsa, kayıt dışı istihdamın varlığı söz konusudur.

Bu yaklaşımda, sadece basit hesaplamalara ve karşılaştırmalara ihtiyaç duyulduğu için oldukça basit ve avantajlı bir yaklaşımdır. Yaklaşımın basit olmasına rağmen iki dezavantajı bulunmaktadır. İlk dezavantajı, ikinci bir işte çalışan kişilerin hesaplamalara dahil edilmiyor olmasıdır. Bu yaklaşım, hem kayıtlı ekonomiye hem de kayıt dışı ekonomiye aynı zamanda dahil olan kişileri ayırt etmemektedir. Bir kişinin hem kayıtlı ekonomide hem de kayıt dışı ekonomide aynı anda çalışma olasılığının olmasına rağmen yaklaşımda her ikisinde de çalışma olasılığının olduğu değerlendirilmeyerek yok sayılmaktadır. Yaklaşımın ikinci dezavantajı ise, kayıtlı ve kayıt dışı ekonomi oranlarında meydana gelen değişmelerin veya farklılıkların sosyal nedenler gibi diğer faktörlerle ilişkili olabilmesidir. Bu nedenle, bu yöntemle yanıltıcı sonuçlar elde edilebileceği için çok sağlıklı bulgulara ulaşmak mümkün olmayabilir.

2.2.3. Vergi Denetimi – İnceleme Yaklaşımı

Vergi incelemeleri yoluyla kayıt dışı ekonomiyi ölçme, vergi incelemeleri sırasında mükelleflerin bildirmediği kazançların belirlenmesi ile ortaya çıkan matrah farklılıklarının kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü yansıttığı varsayımından hareketle oluşturulmuş bir yaklaşımdır. Vergi incelemeleri yoluyla kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün ölçülmesinde, incelemelerde ortaya çıkan matrah farklılıklarının istatistiksel yöntemlerle ekonominin geneline uygulanması ile kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün belirlenmesi söz konusu olmaktadır (Us, 2004: 17-18).

Çağdaş vergi sistemleri beyan esasına dayandığından, mükellefler vergiye bağlı gelirlerini vergi dairelerine bildirmektedirler. Bahsedilen bildirimler, kişisel hatalar, kanunları yanlış yorumlama veya mükellefin bilerek hatalı hesaplama yapması sebebiyle doğru olmayabilir. Vergi incelemelerinde mükellef beyanları incelenir ve yanlışlık varsa düzeltilerek matrah farkları tespit edilir. Vergi denetimleri yoluyla kayıt dışı ekonominin ölçülmesi yönteminde, mükelleflerin bildirmediği kazanç tutarı temel alınarak kayıt dışı ekonomi tahmin edilmektedir (Günay, 2000: 35).

Bu yöntem bilgiyi detaylı verme potansiyeline sahiptir. Fakat yalnızca vergi kaydı olan kesimler için kontrol ve inceleme olanağı sağlaması sebebiyle bütünüyle kayıt dışı olan ekonomik faaliyetlerin ve kişilerin araştırma alanı dışında kalmasına neden olarak kayıt dışının daha az görünmesine sebebiyet verecektir. Bu yöntemin diğer sakıncası, vergilendirilmeyen ekonomi ile kayıt dışı ekonominin birbirinden farklı kavramlar olduğunu göz ardı etmesidir. Bazı faaliyetler vergilendirilmediği halde milli gelir büyüklüğü içerisinde yer alabilir. Örneğin bir mal ya da hizmetin satışı vergilendirilmediği halde üretimi milli gelir hesabında dikkate alınıyor olabilir. Vergi kayıp ve kaçığına neden olan kayıt dışılık iki türlü olabilir. İlki; yasalarla kayıt dışına bırakılmasına izin verilen faaliyetler. İkincisi; iradi olarak vergi vermemek ya da daha düşük vergi vermek için yaratılan kayıt dışılık olabilir. Vergi incelemeleri yolu ile kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün tahmininde GSMH hesaplamalarında yer alan bütün faaliyetlerin vergilendirildiği varsayımı vardır (Nas, 2014: 53-54).

2.2.4. Fiziksel Girdi Yaklaşımı (Elektrik Tüketim Yaklaşımı)

Elektrik tüketim yaklaşımı şeklinde de adlandırılan fiziksel girdi yaklaşımı kayıt dışı ekonomi tahmininde kullanılan yöntemlerden biridir. Elektrik tüketim yaklaşımında; elektrik tüketimi, değiştirilmiş elektrik tüketimi ve karma elektrik tüketimi olmak üzere üç farklı yöntem vardır. Elektrik tüketim yaklaşımı, Kaufmann ve Kaliberda tarafından 1996 yılında geçiş ülke ekonomilerinde kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü tahmin edebilmek amacıyla kullanılmıştır. Yöntem, elektrik tüketim oranının kayıtlı olan ve kayıtlı olmayan toplam ekonomik faaliyetlere oranının sabit olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu yöntemde, bir ülkenin elektrik tüketimi verileri kullanılarak yıllar içerisindeki elektrik tüketimi artış hızları hesaplanır. Hesaplanan elektrik tüketimi artış hızları ise ülkenin diğer ekonomik faaliyetleriyle ilişkilendirilmesi temeline dayanmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi, fiziksel girdiler özellikle de elektrik kullanımındaki farklılıklar araştırılarak tahmin edilir. Bu yaklaşım, tüm ekonomik faaliyetlerin elektrik tüketimi ile yakın derecede ilişkili olduğunu dayanak noktası olarak kullanır (Çetintaş ve Vergil, 2003: 23). Bu yöntemde göre, ekonomik faaliyetlerin en iyi göstergesinin elektrik tüketim miktarı olduğu varsayılmaktadır. Bundan dolayı elektrik tüketiminin gelire esnekliğinin bir'e eşit olduğu kabul edilmiştir. Bu varsayımdan yola çıkılarak elektrik tüketim artış hızının GSMH artış hızına eşit olacağı ve bu varsayım altında hesaplanan GSMH ile resmi GSMH arasındaki farkın kayıt dışı ekonomi boyutunu ifade edeceği belirtilmiştir (Schneider ve Enste, 2000: 96).

Yöntemin en büyük avantajı uygulanmasının basit olmasıdır. Fakat buna rağmen yöntemde getirilen bazı olumsuz eleştirilerde mevcuttur. Bu eleştirilerden ilki, gerçekleşen tüm kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin elektrik tüketimi veya kullanımını gerektirmediği; ekonomik faaliyetler için kömür, doğalgaz ve petrol gibi farklı enerji kaynaklarının da kullanılabileceği yönündedir. İkinci eleştirisi ise, elektrik tüketiminin teknik bir süreç olduğu ve verimliliğinin zaman içerisinde değişiklikler göstermesiyle ilgilidir. Diğer bir eleştiri ise, aynı ülke içerisinde veya ülkeler arasında zaman içerisinde elektrik tüketimi/GSMH oranlarında farklılıklar oluşabileceği yönündedir.

2.2.5. Parasalcı Yaklaşımlar

Parasalcı yaklaşım, kayıt dışı ekonominin tahmin edilmesinde kullanılan dolaylı yöntemlerden bir diğeridir. Yaklaşımda, parasal göstergelerin kullanılması sonucunda kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün tahmin edilmesi temeline dayanmaktadır. Bu yaklaşım; sabit oran yaklaşımı, işlem hacmi yaklaşımı ve ekonometrik yaklaşım şeklinde üç ana başlığa ayrılarak analiz edilebilmektedir.

Kayıt dışı ekonominin parasal büyüklüklerle ölçülebileceği fikri ilk olarak Philips Cagan (1958) tarafından ortaya atılmıştır. Daha sonrasında Cagan (1958)'in çalışmasından etkilenen Pierre M. Gutmann (1977) “basit parasal oran” yöntemini geliştirmiştir. İlerleyen dönemlerde bu yaklaşım Edgar Feige (1986) tarafından daha da ilerleterek “geliştirilmiş parasal oran yöntemi” ortaya atılmıştır. Bunun yanı sıra Feige (1979) Irving Fisher'in Miktar Teorisi eşitliğini parasal istatistiklerle kullanarak “işlem hacmi yöntemini” geliştirmiştir. Daha sonra Cagan (1958)'in çalışmasını baz alan Vito Tanzi (1983) yeni bir yöntem geliştirmiştir. Tanzi (1983)'in geliştirdiği yönteme “ekonometrik yöntem” denilmektedir. Bu yöntem kullanılarak gelişmiş ülke ekonomilerinin yanı sıra gelişmekte olan ülke ekonomilerinin de kayıt dışı ekonomi büyüklükleri tahmin edilmeye çalışılmıştır.

Parasal yöntemler; dolaşımdaki para, mevduat hesapları gibi parasal büyüklükler üzerinde bıraktığı düşünülen izlerden hareketle kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün tahmin edilmeye çalışıldığı yöntemlerdir. Parasal yöntemlerde; kayıt dışı işlemlerin saklanmaya ve denetimden kaçırılmaya daha elverişli olması nedeniyle çoğunlukla nakit para ile yapıldığı ve kayıt dışı ekonomideki hareketlerin, parasal büyüklükleri etkilediği kabul edilmektedir. Bunun etkilerinin analiz edilmesi ile kayıt dışı ekonominin boyutu hakkında tahminler elde edilmektedir. Yapılan tahminler, sadece para ile yapılması gereken işlemlere konu olan kayıt dışı ekonomiyi kapsamakta; takas, aynı ödeme, parasal olmayan ev ekonomisi gibi piyasa dışında gerçekleştirilen kayıt dışı faaliyetleri ise kapsamamaktadır (İlgın, 2002: 147).

2.2.5.1. Sabit Oran Yaklaşımı

Kayıt dışı ekonomi tahminin yapılabilmesi için parasal verileri kullanarak geliştirilen ilk yöntem sabit oran yaklaşımıdır. Bu yaklaşım; Basit Parasal Oran, Para Talebi Yaklaşımı ve Emisyon Hacmi Yaklaşımı şeklinde de ifade edilebilmektedir. İlk olarak 1958 yılında Cagan tarafından ortaya atılan bu yöntem, 1977 yılında Gutmann tarafından, 1989 yılında ise Feige tarafından geliştirilmiştir. Para piyasasındaki hareketlerden yola çıkarak kayıt dışı ekonominin boyutlarının tespit edilmeye çalışıldığı bu yaklaşımda, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde ödemelerin genellikle nakit para ile yapıldığı ve çek, senet gibi ödeme araçlarının kullanılmadığı kabul edilmektedir (Gönnetlioğlu, 2010: 34).

Bu yaklaşımda, kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü tespit edebilmek amacıyla para piyasalarında hareketler izlenmekte ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde ödemelerin çoğunlukla nakit para aracılığıyla yapıldığı, çek ve senet gibi ödeme araçlarının kullanılmadığı farz edilmektedir. Üstelik, ekonomide kayıt dışı ekonomi olmadığı dönemlerde nakit hacminin mevduata oranının sabit kalacağı varsayılmakta ve bu oranın zaman içinde artması paraya olan talebin arttığını ve bundan ötürü kayıt dışı ekonominin de arttığını göstermektedir. Bu yaklaşımın en önemli eksikliği, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde ödeme aracının nakit para olduğunu ve paranın dolaşım hızının kayıtlı ve kayıt dışı ekonomide aynı olduğunu kabul etmesidir. Oysa kayıt dışı ekonomide, çek ve senet ile ödeme de

yaygındır ve ayrıca paranın dolaşım hızı kayıtlı ekonomiye göre daha yüksektir (Göksu, 2015: 40). Sabit oran yaklaşımına göre, bir ekonomideki kayıt dışı milli geliri hesaplanabilmek için aşağıdaki eşitlikten yararlanılmaktadır:

$$Y_u = [Y_r(C - k_r D)] / [(k_r + 1)D] \quad (1)$$

Burada; Y, milli geliri, C, dolaşımdaki para miktarını, D, vadesiz mevduatı, u, ekonominin kayıt dışı kesimini, r, ekonominin kayıtlı kesimini, k, ise vadesiz mevduatın dolaşımdaki para miktarına oranlanması sonucunda elde edilmektedir.

Paranın gelir dolaşım hızı [$v = Y/(C+D)$] kayıtlı olan ve kayıtlı olmayan kesimler için özdeş olduğu, C/D oranının en düşük olduğu dönemde kayıt dışı ekonominin var olmadığı farz edilmektedir. Şayet incelenen dönemdeki rastgele bir yılda kayıt dışı ekonomi büyüklüğü biliniyorsa, C/D oranının en düşük olduğu dönemde kayıt dışılık olmadığı varsayımına gerek olmadan da, kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün bilindiği baz yılına nispeten diğer yıllardaki kayıt dışı ekonomi büyüklüğüne ulaşılabilir. Bu yöntem kullanılırken uygulamada yapılan hatalardan birisi, C/D oranı alınırken, D olarak vadesiz mevduat yerine vadeli mevduatın ya da vadeli mevduatın da dahil olduğu toplam mevduatın kullanılmasıdır. Basit parasal oran yönteminde, vadesiz mevduatın yerine vadeli mevduatın dikkate alınması, vadeli mevduatın faiz hadleri gibi değişkenlere çok bağlı olması nedeniyle makul değildir ve yanıltıcı sonuçlar elde edilir (İlgın, 2002: 148).

2.2.5.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı

İşlem Hacmi Yaklaşımı, Edward Fiege (1979) tarafından Fisher'in miktar teorisi eşitliğinin kullanılmasıyla geliştirilmiştir. Fiege (1979)'ye göre işlem hacmi ve resmi GSMH arasında sabit bir ilişki olduğu varsayılmaktadır. Yaklaşım, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin büyüklüğünü, işlem hacminde meydana gelen değişimin milli gelirdeki değişime oranlanmasıyla açıklamaya çalışmaktadır. İşlem hacmi yaklaşımının sabit oran yaklaşımına göre avantajı, sabit oran yaklaşımında sadece nakit para dikkate alınıyorken işlem hacmi yaklaşımında nakit paranın yanı sıra çek ve senet gibi ödeme araçlarının da dikkate alınmasıdır. Yaklaşımın eksiklikleri ise, paranın dolaşım hızı hem kayıt altına alınan ekonomide hem de kayıt altına alınamayan ekonomide aynı kabul ediliyor olması ve işlem hacmi miktarının hesaplanmasında meydana gelen bazı zorluklardır.

Irving Fisher (1911) tarafından geliştirilen miktar teorisinde, belirli bir dönemde ekonomide gerçekleşen işlemlerin parasal değeri para arzı ve paranın kaç defa el değiştirdiğini gösteren dolaşım hızının çarpımına eşittir. Irving Fisher (1911)'in miktar teorisi eşitliği aşağıdaki gibidir;

$$M * V = P * T \quad (2)$$

Burada;

M: para arzını,

V: paranın dolaşım hızını,

P: fiyatlar genel düzeyini,

T: toplam işlem hacmini temsil etmektedir.

Fisher denklemine göre, $M*V$ toplam parasal ödemelerin hacmini, $P*T$ ise toplam işlem hacmini ifade etmektedir. Miktar teorisine göre, belli bir dönemde belli bir ülkede $M*V$ 'nin $P*T$ 'ye eşit olması gerekmektedir. Kural olarak yaklaşımda $M*V$ 'nin ve $P*T$ 'nin birbirlerinden bağımsız tahminlerinin elde edilebilmesi halinde aradaki farkın kayıt dışı geliri vereceği kabul edilmiştir. Fakat, toplam işlem hacmi kayıt altına alınan ve kayıt altına alınmayan işlemlerden meydana geldiğinden dolayı bu basitçe gerçekleşmez. Bu nedenle toplam işlem hacminin kayıt altına alınan ve kayıt altına alınmayan işlemlerin toplamından meydana geldiği varsayımından yola çıkarak toplam ödemeler hacminin tahminiyle, toplam işlem hacminin buna bağlı olarak kayıt dışı gelirin hacminin tahmin edileceği kabul edilmiştir (Bulut, 2007: 87).

Bu denklemin aksine ekonomideki bütün işlemleri ifade eden T yerine yalnızca GSMH hesabına giren değişimleri yani Y alındığında ve P'nin de ekonomideki ortalama fiyat düzeyini gösteren endeks olduğu kabul edildiğinde denklemin sağ tarafı nominal GSMH'ya eşit olacaktır ve denklem şu hale dönüşecektir:

$$M*V = P*Y \quad (3)$$

Yukarıdaki denklemde yer alan dolaşım hızı ilk denklemde yer alan dolaşım hızından farklıdır. İlk denklemde paranın işlem dolaşım hızı olarak ifade edilen V, ikinci denklemde paranın gelir dolaşım hızını ifade etmektedir. Bu yaklaşımı geliştiren Feige (1979)'ye göre, Fisher'in miktar teorisi kullanılarak toplam işlem hacminin GSMH'ya oranlandığında meydana gelecek olan değişikliklerle kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü ve artış oranlarını tespit etmek mümkün olacaktır.

Buna göre, para stoku hem kayıtlı hem de kayıt dışı ekonomideki toplam işlem hacmini göstermektedir. Eğer yukarıdaki Fisher'in miktar teorisi ($M*V \equiv P*Y$) denkleminde P sabit kabul edilirse, denklem $Y = M*V$ olacaktır. Milli gelir, paranın işlem hızı ile toplam para stokunun çarpımına eşit olacaktır. Bu denklemden hareketle, toplam işlem hacmi ($P*T$)'in GSMH'ya oranı sabit ve biliniyor ise o yıla ait GSMH hesaplanabilir. Bu şekilde kayıt dışı ekonominin olmadığı kabul edilen bir baz yıl seçilir ve bu yılda toplam parasal ödemelerin hacminin GSMH'ya oranı hesaplanır (Nas, 2014: 56). Yöntem yardımıyla bulunan GSMH ve resmi GSMH rakamı arasındaki farkın alınmasıyla kayıt dışı ekonomi büyüklüğü elde edilecektir.

2.2.5.3. Ekonometrik Yaklaşım

Ekonometrik yaklaşım, parasalcı yaklaşımın üçüncü yöntemidir ve bahsi geçen yöntemde nakit para talebi ekonometrik bir denklem yardımıyla tahmin edilmektedir. Ekonometrik yaklaşımda, diğer parasalcı yaklaşımlarda olduğu gibi, kayıt dışı ekonomilerde işlemlerin nakit para ile yürütüldüğü ve paranın dolaşım hızının kayıtlı ve kayıt dışı ekonomilerde özdeş olduğu kabul edilmektedir. Nakit paranın geniş tanımlı paraya oranının, kişi başına düşen reel gelir, mevduat faiz oranı, kamu personel harcamalarının toplam kamu harcamalarına oranı, vergi oranı ve enflasyon oranına bağlı olduğunun kabul edildiği bu yöntemde, nakit para talebi bir regresyon denklemi ile tahmin edilmektedir (Sarıkaya, 2007: 26). Ardından, vergi değişkeninin sıfır olduğu varsayılarak verginin olmadığı durumda ortaya çıkacak olan ikinci nakit para talebi tahmin edilmektedir. Tahmin edilen iki nakit para talebi arasındaki fark ise kayıt dışı ekonomiyle ilgili nakit para düzeyini vermektedir. Son adımda ise kayıt dışı ekonominin büyüklüğü, paranın dolaşım hızından yararlanılarak ve kayıt dışı ekonomiye ilişkin nakit para düzeyi kullanılarak hesaplanmaktadır.

Kayıt dışı ekonomideki işlemlerin sadece nakit para aracılığıyla yapıldığı ve kayıtlı ekonomi ile kayıt dışı ekonomideki paranın dolaşım hızının özdeş olduğu varsayımı diğer parasalcı yaklaşımlarda olduğu gibi ekonometrik yaklaşımda da vardır. Nakit paranın, geniş anlamda paraya oranının, kamu personel harcamalarının toplam kamu harcamalarına oranı, kişi başına düşen reel gelir, mevduat faiz oranı, ortalama vergi oranı ve enflasyon oranına bağlı olduğu bu yöntemde, nakit para talebi bir regresyon analizi ile tahmin edilmeye çalışılmaktadır. İkinci aşamada ise vergi değişkeni sıfır alınarak verginin olmadığı durum ortaya çıkarılıp ikinci nakit para talebi tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Birinci ve ikinci para talebi tahminleri arasındaki fark kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin nakit para talebinin miktarını açıklamaktadır. Son olarak kayıt dışı nakit para talep düzeyi kullanılıp paranın dolaşım hızından da faydalanılarak kayıt dışı ekonomik büyüklük hesaplanmaya çalışılmaktadır (Tayfur, 2018: 57).

2.2.6. MIMIC

Kayıt dışı ekonominin ölçülmesi için kullanılan MIMIC (Çoklu Göstergeler, Çoklu Nedenler (Multiple Indicators, Multiple Causes)) modeli bir zaman serisi tahmin modelidir. MIMIC modeli, ölçülemeyen değişkenlerin birinin ya da daha fazlasının değerlerini tahmin etmek amacıyla “ölçülebilen” gösterge değişkenlerdeki bir dizi veri seti ve “nedensel” değişkenler dizisiyle ölçülebilir kılan verileri kullanır (Tütüncü, 2013: 74).

MIMIC yaklaşım, gözlenebilir çoklu göstergelerin bir kümesiyle kayıt dışı faaliyetlerin düzeyini belirleyen gözlenebilen ekonomik durumların bir sayısını dikkate alır. Bu yöntemin alternatiflerine göre bazı üstünlükleri mevcuttur: Her şeyden önce kayıt dışına etki eden birden fazla neden değişkeni kullanmaya ve bunların nisbi anlamlılıklarını tespit etmeye olanak sağlar. İkinci

olarak da, eşanlı olarak kayıt dışının ekonomik etkinliğinin farklı işaretlerini hesaba katmaya izin verir (Baldemir vd., 2005: 238-239).

MIMIC model istatistiki temellere dayanmakla birlikte iki kısımdan meydana gelmektedir. Bu kısımlar; Ölçüm modeli ve Yapısal model şeklindedir. Ölçüm modeli gizli değişkeni gözlemlenen gösterge değişkenlere bağlarken, yapısal model ise gözlenemeyen değişkenlerle neden değişkenleri arasındaki ilişkiyi belirlemektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. LİTERATÜR TARAMASI

Kayıt dışı ekonomiyle ilgili ilk çalışmalar 1940'lı yıllara uzanmakla birlikte 1980'li yılların başlarına gelindiğinde uluslararası alanda tartışılan bir konu haline dönüşmüştür. Kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü ölçmek oldukça zor olsa da, tahminde bulunabilmek için kullanılan birçok farklı yöntem vardır. Kullanılan yöntemlerin ve dönem aralığının değişmesiyle birlikte, tahmin edilen kayıt dışı ekonomi büyüklüğünde farklılıklar ortaya çıkabilmektedir.

Uluslararası literatüre bakıldığında, bu alanda yapılan ilk çalışmalardan biri de Tanzi (1983) tarafından gerçekleştirilmiştir. Tanzi (1983), 1930-1980 dönemine ait Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü yıllık olarak tahmin edebilmek için kendisi tarafından geliştirilen bir yöntem kullanmıştır. Çalışmada, II. Dünya Savaşı döneminde kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün, %1.41 seviyesinden %3.78 seviyesine kadar yükseldiği, sonraki dönemlerde ise azaldığı tespit edilmiştir. 1965-1980 döneminde ise kayıt dışı ekonominin %2.5 seviyesinden %4.5'e yükseldiği gözlemlenmiştir. Kaufmann ve Kaliberda (1996) çalışmalarında bir ekonomideki genel ekonomik faaliyeti ölçmek amacıyla elektrik tüketiminin ekonomik faaliyetin en iyi fiziksel göstergesi olacağı düşüncesiyle geliştirdikleri elektrik tüketimi yaklaşımını kullanmışlardır. 1989-1994 yılları için üç senaryo (üniter esneklik senaryosu, konservatif esneklik senaryosu ve genel konservatif senaryo) ele alınarak tahminler gerçekleştirilmiştir. Kayıt dışı ekonomi tahmini yapılırken öncelikle Ukrayna için tahminde bulunulmuş ardından yakın bölgedeki Eski Sovyetler Birliği ile Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri için tahmin yapılmıştır. Bulgular neticesinde, 1989-1994 döneminde bölgedeki on altı ülkenin toplam GSYİH içindeki ortalama payının %15'ten %30'un üzerine çıktığı yani %50'nin üzerinde bir gayri resmi ekonomik büyümenin gerçekleştiği tespit edilmiştir. Lackó (1996), geçiş sürecindeki post-sosyalist ülkelerin 1989-1995 yıllarına ait panel veri setiyle ekonometrik olarak kayıt dışı ekonominin boyutunu, farklı bir bakış açısı olan ev elektriği yöntemiyle tahmin etmiştir. Bu yöntemin temel dayanağını, her ülkede hane halkının elektrik tüketiminin belirli bir kısmının kayıt dışı ekonomide kullanılıyor olması oluşturmaktadır. Çalışmada, sosyalist sonrası ülkelerdeki sonuçlara göre 1989-1995 yıllarındaki kayıt dışı ekonomi boyutunun resmi GSYİH içindeki payı %12-%67 arasında değişmektedir. 1995 yılında, kayıt dışı ekonominin resmi GSYİH içindeki en büyük payının Gürcistan (%57) ve Ukrayna (%53)'ya, en küçük payının ise Çek Cumhuriyeti (%22) ve Slovenya (%23)'ya ait olduğu bulunmuştur. Eilat ve Zinnes (2000), 25 geçiş ülkesinin kayıt dışı ekonomi boyutunu ölçmüşlerdir. 1997 yılı için MIMIC yaklaşımının başka bir varyasyonu olan SIMC (Birden Çok Nedeni Olan Tek Gösterge)

kullanılmıştır. 1990-1997 yılı için ise elektrik tüketimi yaklaşımına yapılan eleştirilere karşılık bulunan eksiklikleri giderebilmek amacıyla ortaya koydukları “Geliştirilmiş Elektrik Tüketimi” yaklaşımıyla tahminler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, resmi GSYİH’deki 1 ABD doları kadarlık düşüşün kayıt dışı ekonomide 31 sentlik bir artışa, resmi GSYİH’deki 1 ABD doları kadarlık yükselişin ise 25 sentlik bir düşüşe eşlik ettiği bulunmuştur. Schneider ve Enste (2000) çalışmalarında 1989-1990 ve 1990-1993 dönemlerine ait 76 ülkenin kayıt dışı ekonomi büyüklüklerini ve gelişimlerini; döviz talebi, fiziksel girdi (elektrik) yaklaşımı ve MIMIC yaklaşımı yöntemlerini kullanarak tahmin etmişlerdir. Gelişmekte olan ülkeler için; 1989-1990 dönemi döviz talebi yaklaşımına göre tahmin edilen en yüksek kayıt dışı ekonomi %33 ile Meksika’ya, en düşük olarak ise %9 ile Güney Afrika’ya aittir. 1989-1990 dönemi için gerçekleştirilen fiziksel girdi (elektrik) yaklaşımına göre ise en yüksek kayıt dışı ekonomi %76 ile Nijerya’ya, en düşük olarak ise %13 ile Singapur ve Hong Kong’a aittir. 1989-1990 dönemi için MIMIC yaklaşımı tahmin sonuçlarına göre ise en yüksek kayıt dışı ekonomi %61.1 ile Panama’ya en düşük ise %18.2 ile Şili’ye aittir. Geçiş ülkeleri için; 1989-1990, 1990-1993 ve 1994-1995 dönemleri fiziksel girdi (elektrik) yaklaşımına göre tahmin edilen en yüksek kayıt dışı ekonomi Gürcistan’a, en düşük ise Çek Cumhuriyeti ve Özbekistan’a ait olduğu tespit edilmiştir. OECD ülkeleri için; 1990 dönemi fiziksel girdi (elektrik) yaklaşımı ışığında tahmin edilen kayıt dışı ekonomi en yüksek %22.9 ile İspanya’ya, en düşük olarak ise %9.3 ile Norveç’e aittir. 1989-1990 ve 1990-1993 dönemleri için gerçekleştirilen döviz talebi yaklaşımına göre, en yüksek kayıt dışı ekonomi İtalya’ya, en düşük olarak ise Avusturya’ya ait olduğu bulunmuştur.

Ekonometrik yaklaşımı kullanan Hryshko (2001) çalışmasında Ukrayna’daki kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü 1992:01-2000:04 dönemine ait üçer aylık veri setini kullanarak tahmin etmiştir. Para ve elektrik talebi modelleri, Sıradan En Küçük Kareler yöntemiyle tahmin edilmiştir. Ekonometrik analiz sonucunda, en yüksek kayıt dışı ekonominin %59 ile 1994:04 dönemine, en düşük olarak ise %28 ile 1997:01 dönemine ait olduğu görülmüştür. 1989-1999 dönemine ait yıllık olarak tahmin edilen sonuçlara göre ise, en yüksek kayıt dışı ekonomi %51.6 ile 1994 yılına aitken, en düşük %32 ile 1999 yılına aittir. Kyle (2002), Eski Sovyet Cumhuriyetlerinin en fakir ülkelerinden olan Tacikistan’da 1991-2001 dönemi yıllık hane halkı anketlerini kullanarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün alt sınırını kabaca tahmin etmeye çalışmıştır. Bu çalışmada; Johnson, Kaufman ve Zoido-Lobaton (1998) ile Eilat ve Zinnes (2000)’in kullandığı metodolojilerin bir varyantı olan elektrik tüketimi yaklaşımı kullanılarak tahminler gerçekleştirilmiş olup Tacikistan’da 1991-2001 yılları arasında kayıt dışı ekonominin %9.4 ile %14.6 arasında seyrettiği, en yüksek kayıt dışı ekonominin %14.6 ile 1996 ve 1997 yılına, en düşük ise %9.4 ile 1991 yılına ait olduğu tespit edilmiştir. Dell’Anno (2003) çalışmasında İtalya’nın son kırk yılındaki kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü Frey ve Weck-Hanneman (1984)’ın öncü çalışmasına takiben, yapısal eşitlik yaklaşımını kullanarak tahmin etmiş ve bu yöntemin güvenilirliğini ölçmek amacıyla MIMIC ve SIMC modellerini kullanmıştır. İtalya’daki kayıt dışı ekonomi büyüklüğü 1965 yılında %37 iken, 1975 yılında gerileyerek %10 olmuştur. Kayıt dışı ekonomi trendinin ise 10 yıllık düşüşün (1965-

1974) ardından, 1975-1984 döneminde artışa geçtiği ve son 15 yılda %25 seviyelerinde hareket ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Feige ve Urban (2003), 1989-2001 dönemine ait yıllık verileri kullanarak 25 geçiş ülkesinin kayıt dışı ekonomisini tahmin edebilmek amacıyla Geliştirilmiş Elektrik Tüketimi Yaklaşımını kullanmışlardır. Çalışmada, GSYİH'daki 1 ABD dolarlık düşüşün kayıt dışı ekonomide %34-38'lik bir artışa, resmi GSYİH'daki 1 ABD dolarlık artışın ise kayıt dışı ekonomide %39-43'lük bir düşüşe neden olacağı saptanmıştır. Aynı zamanda çalışmada en büyük kayıt dışı ekonominin; Kırgız Cumhuriyeti, Tacikistan, Azerbaycan ve Gürcistan'a, en küçük kayıt dışı ekonominin ise; Slovak Cumhuriyeti, Polonya ve Romanya'ya ait olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bajada ve Friedrich (Ed.) (2005), Kanada'daki kayıt dışı ekonomi büyüklüğü tahminini 1976-2001 dönemi için gerçekleştirmiştir. Çalışmada, Kanada'daki kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün 1976 yılında GSYİH'nın yaklaşık %7.5'inden, 2001 yılına gelindiğinde %7.8 oranında artış göstererek GSYİH'nın %15.3'üne yükseldiği görülmüştür. Nastav ve Bojnec (2005), son on yılda Slovenya örneğine odaklanarak kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü döviz talebi yaklaşımının yanı sıra elektrik tüketimi ve işgücü arz/talep tutarsızlığı yöntemlerini de kullanarak tahmin etmişlerdir. Sonuçlar, orijinal ve basit varsayımlara dayanan elektrik tüketimi ve döviz talebi yöntemlerinin uygun olmadığını göstermiştir. Bunun nedeni, öncelikle diğer geçiş ülkeleri ile farklı olan olguların varlığı ve bu olgulara dair yanlış varsayımlar, yapısal ve arka planındaki eksikliklerden kaynaklanmaktadır. Üçüncü yöntem olan işgücü arz/talep tutarsızlığı yöntemi ise makul sonuçlar sağlayarak, Slovenya'daki kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün %6 ile %8 arasında değişmekte olduğunu ve 1999 yılından bu yana bir gerileme yaşandığını göstermiştir.

Schneider (2007) çalışmasında, Schneider ve Enste (2000) tarafından yapılan çalışmada olduğu gibi gelişmekte olan, geçiş ve gelişmiş OECD ülkelerinin kayıt dışı ekonomi büyüklüklerini ve gelişimlerini tahmin etmiştir. 145 ülke ele alınarak 1999-2005 dönemi için kayıt dışı ekonomi büyüklüğü tahmin edilmiştir. 145 ülkenin kayıt dışı ekonomi büyüklüğü tahmin edilirken, Dinamik Çoklu Göstergeler, Çoklu Nedenler (DYMIMIC) ve Schneider ve Enste (2000)'den farklı olarak ekonometrik tahmin için para talebi yöntemi kullanılmıştır. Tahmin sonuçları beş dönem (1999/2000, 2001/2002, 2002/2003, 2003/04 ve 2004/05) şeklinde sunulmuştur. 2004/05 dönemi için 96 gelişmekte olan ülkenin kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün ortalama %36.7, 25 geçiş ülkesinin %38.8 ve 21 gelişmiş OECD ülkesinin ise %14.8 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Garvanlieva Vesna vd. (2012), Makedonya ekonomisi için sırasıyla 2000-2012 ile 2004-2011 dönemlerine ait yıllık verileri kullanılarak kayıt dışı ekonomiyi dolaylı yöntemlerden olan; elektrik tüketimi yaklaşımı ve MIMIC yöntemiyle tahmin etmişlerdir. Çalışmanın bulgularına göre, Makedonya'daki kayıt dışı ekonominin nispi büyüklüğü 2000 yılında GSYİH'nın %34'ü iken 2010 yılında GSYİH'nın %24'üne düşmüştür. Elektrik tüketimi yaklaşımı sonuçları, 2000 yılında %34 olan GSYİH'nın 2010 yılında %24'e gerilerken, MIMIC yaklaşımı kayıt dışı ekonominin 2007 yılında %52'ye yükseldiğini ardından 2011 yılında %47'ye gerilediğini göstermiştir. Missiou ve Psychoyios (2017), 2008-2013 dönemi 19 Avrupa Birliği (AB) ülkesinin kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü tahmin ederken doğruluğu ve güvenilirliği nedeniyle enerji verilerini kullanmışlardır. Elektrik tüketim yaklaşımı, değiştirilmiş

elektrik tüketim yaklaşımı ve ek bir adım olarak son yıllarda enerjinin önemli ölçüde çeşitlenmiş olması sebebiyle nihai enerji tüketimi yaklaşımıyla ölçmüşlerdir. Çalışmada, elektrik tüketimi yaklaşımı, 19 ülke içerisinde kayıt dışı ekonomi ortalamasının yıllar içerisinde %1.8 ile %32.8 arasında değiştiğini göstermiştir. Değiştirilmiş elektrik tüketimi yaklaşımına göre, kayıt dışı ekonomi ülkeleri arasında ortalama olarak %6.7 ile %31.6 arasında seyretmektedir. Nihai enerji tüketimi yaklaşımına göre ise, ülkelerin kayıt dışı ekonomi ortalamasının %6.3 ile %28.6 arasında değiştiği görülmüştür. Her üç yaklaşıma göre de, en yüksek kayıt dışı ekonomi ortalamasına sahip ülkelerin Doğu Avrupa ülkeleri olduğu en düşük ortalama sahip ülkelerin ise Batı Avrupa ülkeleri olduğu tespit edilmiştir. Lysa (2019) çalışmasında, Savaşan (2003)'ın çalışmasında kullandığı gibi Rastgele Anket Yanıt Tekniği'ni kullanarak, Ukrayna'daki kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü 2017-2018 dönemi için Putkins ve Sauka (2017)'nin yöntemini takip ederek tahmin etmiştir. Ukrayna'da, Şubat-Mart 2019 tarihleri arasında şirket sahipleriyle/yöneticileriyle yapılan ankette 2017-2018 yıllarına yönelik sorular sorulmuştur. Tahminler, Ukrayna'daki kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün 2017 yılında GSYİH'nın yaklaşık %38.5'i ve 2018 yılında ise GSYİH'nın %38.3'ü olduğunu göstermiştir. Çalışmaya göre, kayıt dışı ekonomi büyüklüğü 2018 yılında, bir önceki yıla kıyasla (2017) %0.7 oranında azalmıştır. Sektörler arasındaki farklılıklar önemsiz olsa da, veriler inşaat ve perakende ticaretinin nispeten daha fazla kayıt dışı ekonomi faaliyetinde bulunan sektörler olduğunu göstermiştir. Argentiero vd. (2019), İtalya'daki kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü ve gelişimini 2004-2012 dönemi için 103 İtalyan ilinden (NUTS-3 seviyesi) oluşan panel veri setini kullanarak elektrik tüketimi yaklaşımıyla tahmin etmişlerdir. Çalışmada, kayıt dışı ekonomi boyutunun artan bir eğilim gösterdiği sonucuna ulaşılrken aynı zamanda kayıt dışı ekonominin payı Ardizzi vd. (2014) ile tutarlı şekilde yaklaşık %30 olarak tahmin edilmiştir. Putnins ve Sauka (2020), Hryshko (2001) tarafından yapılan çalışmada olduğu gibi kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün tahmini için ekonometrik yaklaşım yöntemini kullanmışlardır. Rusya'nın 2017-2018 dönemi kayıt dışı ekonomi büyüklüğü tahmin edilerek; Ukrayna, Kırgızistan, Kosova, Moldova, Romanya, Polonya, Letonya, Litvanya ve Estonya'daki kayıt dışı ekonomilerle karşılaştırılmıştır. Rusya'da, Şubat-Mart 2019'da şirket sahipleriyle/yöneticileriyle gerçekleştirilen ankette 2017-2018 yılları için kayıt dışı ekonomi etkinliği hakkında sorular sorularak yıllık veri seti oluşturulmuştur. Regresyon analizi sonucunda; Rusya'da kayıt dışı ekonominin boyutu 2017 ve 2018 yılında GSYİH'nın sırayla %45.8'ini ve %44.7'sini oluşturmaktadır. Kırgızistan, Kosova, Ukrayna ve Romanya gibi ülkelerde kayıt dışı ekonomi seviyesinin Baltık ülkelerinde (Estonya, Letonya ve Litvanya) görülenden daha yüksek olduğu ve en yüksek kayıt dışı ekonomi seviyesinin GSYİH'nın %64'ünü oluşturan Nizhny Novgorod bölgesine ait olduğu saptanmıştır. En yüksek kayıt dışı ekonomi seviyesinin 2016 yılında %33.35 ile Romanya'da, 2018 yılında ise %44.5 ile Kırgızistan'da olduğu sonucuna ulaşılmıştır. En düşük kayıt dışı ekonomi seviyesinin ise 2016 yılında %25 ile Polonya'ya, 2018 yılında ise %18.7 ile Litvanya'ya ait olduğu tespit edilmiştir. Syrichas vd. (2021) çalışmalarında, Kıbrıs'taki kayıt dışı ekonomiyi tahmin ederken makro ekonomik yaklaşımlardan; Kaliberda ve Kaufmann (1996)'a dayalı elektrik tüketim yaklaşımı, Eilat ve Zinnes (2002)'in değiştirilmiş elektrik tüketim yaklaşımı ve Tanzi'nin döviz talebi yaklaşımı (1980, 1983)'ni kullanmışlardır. Kayıt dışı ekonomi tahmini için,

1995-2018 dönemine ait yıllık ve üçer aylık veriler kullanılmıştır. Döviz Talebi Yaklaşımına dayalı olarak Kıbrıs'ta kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün ortalama olarak GSYİH'nın %13-20'si civarında olduğu tahmin edilirken, elektrik tüketimi yaklaşımı için tahminler ortalama olarak %25-34 arasında olduğunu göstermiştir.

Ulusal literatüre bakıldığında, Yamak (1996), kayıt dışı ekonomiyi Vito Tanzi (1980, 1982) tarafından geliştirilen parasalcı yaklaşım ile ölçmüştür. 1968-1994 dönemi için kayıt dışı ekonomi boyutu, ekonometrik yönden yeniden tahmin edilirken Türkiye'de 1968-1994 dönemi içerisinde tamamen vergilenmeden kaynaklanan kayıt dışı gelirin, kayıtlı gelire oranının %10.1 ile %24.8 değerleri arasında seyrettiği görülmüştür. Ilgın (1999) çalışmasında Türkiye'deki kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü, ekonometrik yaklaşımın yanı sıra dolaylı yöntemlerden olan parasal oran yaklaşımını da (basit parasal oran ve geliştirilmiş parasal oran) kullanarak tahmin etmiştir. Basit parasal oran yaklaşımında, 1968-1993 dönemine ait veri seti kullanılarak kayıt dışı GSMH'nın kayıtlı GSMH'ya oranının kayıt dışı ekonominin olmadığı varsayılan 1986 yılı dışında %0 ile %25.4 arasında gerçekleştiği görülmüştür. Ekonometrik yaklaşım kullanılarak ise 5 farklı model yardımıyla kayıt dışı ekonomi büyüklüğü tahmin edilmiştir. Basit ve geliştirilmiş parasal oran yaklaşımlarında, 1986 yılında olmadığı varsayılan kayıt dışı ekonomi, ekonometrik tahmin yaklaşımlarına göre %24.1 ile %27.3 arasında değişmektedir. Tahmin edilmiş olan 5 modelin ortalamasına göre kayıt dışı ekonominin, GSMH'ya oranı ise %24 ile %48 arasındadır. Türkiye'deki kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü, birden fazla yöntem kullanılarak tahmin edilmesiyle elde edilen sonuçları karşılaştıran Ögünç ve Yılmaz (2000) çalışmalarında; GSYİH yaklaşımı, istihdam yaklaşımı, basit parasal oran yaklaşımı ve ekonometrik yaklaşım yöntemlerini kullanmışlardır. GSYİH yaklaşımı için, 1987-1999 dönemi veri seti kullanılarak kayıt dışı ekonominin 1994 yılında bir önceki yıla göre %10.6 oranında bir azalış gösterdiği, 1999 yılında ise bir önceki yıla göre %7.53 oranında bir artış göstererek, en yüksek değişimin yaşandığı yıl olmuştur. İstihdam yaklaşımı için, 1979-1998 dönemi veri seti kullanılarak ölçülen kayıt dışı istihdam rakamlarının toplam nüfusa oranının %32-%36 arasında gerçekleştiği, en yüksek değer %36.1 ile 1977 yılına en düşük değerin ise %31.1 ile 1992 yılına ait olduğu görülmüştür. Basit parasal oran yaklaşımı için, 1960-1979 ve 1980-1998 olmak üzere iki farklı döneme ait veriler kullanılarak incelenmiştir. 1960-1979 dönemi için kayıt dışı ekonominin %0 ile %23.5 arasında, 1980-1998 döneminde ise %0 ile %46.2 arasında seyrettiği gözlemlenmiştir. Son olarak ekonometrik yaklaşım kullanılarak 1971-1999 dönemi veri setiyle kayıt dışı ekonominin, GSYİH'ya oranı %10.5 ve %22.1 arasında değişmektedir. Çetintaş ve Vergil (2003), ekonometrik yaklaşımla kayıt dışı ekonomiyi tahmin edebilmek amacıyla Tanzi (1983)'nin nakit para denkleminden yararlanmışlardır. 1971-2000 dönemi kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün tahmini için gerçekleştirilen analizde, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin belirlenebilmesi amacıyla Johansen Koentegrasyon Analizi kullanılırken, uzun dönem katsayıları En Küçük Kareler (EKK) yöntemi kullanılarak regresyon tahmini sonucunda elde edilmiştir. Analiz sonucunda, Türkiye'deki kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün yıllar içerisinde dalgalı bir seyir izlediği gözlemlenmiştir. Özellikle 1990 yılının sonrasında kayıt dışı ekonomi hacminin hızlı bir şekilde büyümeye başladığı,

1995 yılına gelindiğinde kayıt dışı ekonominin resmi ekonomiye oranının %31 olarak oldukça yüksek düzeye çıktığı ve 1998 yılında %29, 1999 yılındaysa %26 şeklinde gerçekleştiği gözlemlenmiştir. 2000 yılından itibaren ise, Türkiye'deki kayıt dışı ekonomi boyutu 38 katrilyon iken, resmi ekonomiye oranı yaklaşık %24.7 şeklinde hesaplanmıştır. Savaşan (2003) çalışmasında, Türkiye'deki kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü, 1970-1998 dönemine ait yıllık verilerin baz alınmasıyla MIMIC modeli ve Rastgele Yanıt Anket Tekniğinin iki versiyonunu kullanarak tahmin etmiştir. 1970-1998 dönemi arasında kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün %10 ile %45 arasında seyrettiği gözlemlenmiştir. Kayıt dışı ekonominin büyüklüğü, 1970'li yılların sonlarında zirveye çıkarken 1980'li yılların ortalarına gelindiğinde ise düşüşe geçmektedir. Kayıt dışı ekonomi büyüklüğü 1970'lerin sonunda %45 seviyesinde iken 1980'li yıllarda düşüş eğilimi göstererek 1985 yılına gelindiğinde ise bu seviye %20'lere kadar önemli bir gerileme göstermiştir. 1998 yılında ise kayıt dışı ekonomi büyüklüğü %28 seviyesinde olduğu görülmüştür.

Us (2004), kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü; vergi denetimleri yaklaşımı, GSMH yaklaşımı, istihdam yaklaşımı, parasalcı yaklaşım (sabit oran yaklaşımı ve ekonometrik yaklaşım) ve elektrik tüketimi yaklaşımı yöntemlerini kullanarak ölçmüştür. 1985-2002 dönemi için vergi denetimleri yaklaşımıyla tahmin edilen kayıt dışı ekonomi büyüklüğü %26 ve %184 arasında değişirken, ortalama olarak %65 civarında gerçekleşmektedir. GSMH yaklaşımına göre, 1987-1990 dönemleri arasında tahmin edilen kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün bir önceki yıla göre küçüldüğü diğer yıllarda ise büyüdüğü gözlemlenmiştir. 2000-2003 dönemi için istihdam yaklaşımıyla tahmin edilen kayıt dışı çalışan nüfusun ise toplam nüfusun yaklaşık %3'ü kadar olduğu ve Türkiye ekonomisinde 2000-2003 yıllarında her 3 aylık dönemde ortalama olarak 2 milyon kişinin kayıt dışı çalışmakta olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 1987-2003 dönemi için üçer aylık veri seti kullanılarak sabit oran yaklaşımıyla ölçülen kayıt dışı ekonomi büyüklüğü en düşük 2001 yılının ilk çeyreğinde gerçekleşmiş olup, en yüksek seviyesine 1994 yılının ikinci çeyreğinde ulaşmıştır. 2001 yılı kriz sonrası dönemde kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin kayıtlı ekonomiye oranı %32 civarında iken; söz konusu oran 1987-2003 döneminde genel ortalamasının altındadır. 1987-2003 dönemi için üçer aylık veri seti kullanılarak ekonometrik yaklaşım yöntemiyle kayıt dışı ekonominin, kayıtlı ekonominin ortalama %6'sı büyüklüğünde, 1987-1997 döneminde ortalama %4.8'i, 1997-2003 döneminde ise %9'u büyüklüğünde iki katına çıktığı görülmüştür. Son olarak, elektrik tüketimi yaklaşımına göre kayıt dışı ekonomi 1978-2000 yılları arasında en düşük ortalama %4.5 civarında seyredip en yüksek ortalama %24 civarında gerçekleşmiştir. Baldemir vd. (2005), Türkiye'deki kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü, 1980-2003 dönemine ait yıllık verileri kullanarak MIMIC modeli yardımıyla hesaplamışlardır. Çalışmada, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin 1980-1989 dönemindeki hacmi yıllık olarak ortalama 15-20 milyar dolar büyüklüğündeyken 1990-2003 dönemindeki hacmi 20-30 milyar dolara yükseldiği belirlenmiştir. Aynı zamanda, 1980-1991 döneminde kayıt dışı ekonominin GSMH'ya oranı %13 ve %26 değerleri arasında seyrederken 1992-2003 döneminde kayıt dışı ekonominin GSMH'ya oranının %11 ve %26 arasında seyrettiği görülmüştür. Şapçı (2006) çalışmasında, Us (2004)'un çalışmasında olduğu gibi; GSMH farklılıkları yaklaşımı, vergi

denetimleri yaklaşımı, istihdam yaklaşımı, parasalcı yaklaşım, ekonometrik yaklaşım ve elektrik tüketimi yaklaşım yöntemlerini kullanarak 1980-2005 dönemi Türkiye'deki kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü tahmin etmeye çalışmıştır. Çalışmada, GSMH farklılıkları yaklaşımına göre 1987-2005 dönemi kayıt dışı ekonomi ortalaması 5.2, standart sapması 3.8'dir. İstihdam yaklaşımı ise kayıt dışı ekonomiye sadece kayıt dışı istihdam açısından yaklaşarak 2000-2001 yılları arasındaki farkın %3.2'den %4.2'ye, 2001-2002 yılları arasındaki farkın ise %4.2'den %5.1'e yükseldiğini göstermiştir. Vergi denetimleri yaklaşımına göre, kayıt dışı ekonominin GSMH içindeki payının 1994 yılında %77.5 olduğu, 2001 yılında %128.6, 2004 yılında ise %53.4 seviyesine gerilediği ve diğer yıllarda kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün yaklaşık %30-%50 arasında seyrettiği sonucuna ulaşılmıştır. Elektrik tüketimi yaklaşımına göre tahmin edilen kayıt dışı ekonomi; 1954 yılında %21.5, 1956 yılında %10.3, 1962 yılında %10.5, 1975 yılında % 12, 1994 yılında %10.4, 1999 yılında %10.7 ve 2001 yılında %9.2'dir. Aynı analiz elektrik üretimi verileriyle gerçekleştirildiğinde, 1994 yılındaki kayıt dışı ekonomi %13 olarak tahmin edilirken 2001 yılında %8.6 olarak tahmin edilmiştir. Basit parasal oran yaklaşımına göre, 1975-2004 dönemine ait kayıt dışı ekonomi %7.5 ile %47 arasında dalgalanmaktadır. Kayıt dışı ekonomi büyüklüğü 1995 yılında %47, 2004 yılında ise %32.5'tir. Ekonometrik yaklaşıma göre, 1975-2004 dönemi için Zivot-Andrews Birim Kök Testi gerçekleştirildiğinde herhangi bir yapısal kırılmanın olmadığı tespit edilmiştir. Gerçekleştirilen Johansen Eşbütünleşme testine göre, değişkenlerin arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmış, tahmin edilen modelden vergi yükü değişkeninin çıkarılmasıyla elde edilen ikinci model için yapılan analizde de uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Kayıt dışı ekonominin 1984 yılında %121.73 ve 1985 yılında %106.61 olduğu, 1999 yılından sonra düşme eğilimine girdiği ve 2003 yılında %20.19, 2004 yılında ise %34.12 olarak ciddi bir artış yaşandığı gözlemlenmiştir. Us (2006) çalışmasında Türkiye ekonomisi için 1987-2000 yıllarının ele alınmasıyla dolaylı yöntemlerden olan elektrik tüketimi yaklaşımını kullanarak kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü ölçmeye çalışmıştır. Elektrik kullanımının kaçak olabilme ihtimaline karşılık elektrik tüketimi yerine elektrik üretimi verilerini kullanarak; basit elektrik üretimi, değiştirilmiş elektrik üretimi ve karma elektrik üretimi yaklaşımları kullanılmıştır. Basit elektrik üretimi yaklaşımına göre, 1978-2000 yılları arasında kayıt dışı ekonominin GSMH içindeki payı dönem içerisinde ortalama %4.38 şeklinde gerçekleşirken, 1994 ve 1999 yıllarında ise %13 ve %12 şeklinde gerçekleşerek dikkat çekmektedir. Değiştirilmiş elektrik üretimi yaklaşımına bakıldığında, kayıt dışı ekonominin GSMH'ya oranının ortalama %4.6 olduğu belirlenmiştir. Bilhassa 1990'lı yılların sonlarında ve 2000'li yılların başlarında daha yüksek seviyelerde seyreden kayıt dışı ekonomi, 2001 yılının Eylül ayından itibaren gerileme göstererek ortalama %3.5 civarında kalarak daha istikrarlı bir hal almıştır. Karma elektrik üretimi yaklaşımına göre ise, 1979-2000 yılları arasında kayıt dışı ekonomi ortalama %20 civarında seyretmiş, 1998-2003 döneminde ortalamanın %24'e kadar yükseldiği görülmüştür. Akalın ve Kesikoğlu (2007), Türkiye için 1975-2005 dönemi yıllık verilerini kullanarak kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü basit ve geliştirilmiş parasal oran yaklaşımı yöntemleri ışığında ölçmüşlerdir. Basit parasal oran yaklaşımına göre, kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün %7 ve %46 arasında değiştiği, geliştirilmiş parasal oran yaklaşımına göre ise %17 ve %139 arasında değiştiği sonucuna ulaşılmıştır.

Yamak ve Koçak (2007) çalışmasında Tanzi (1982)'nin nakit depozit fonksiyonu yerine Yamak (1996)'ta olduğu gibi reel nakit talep fonksiyonundan hareket ederek, 1972-2004 dönemi yıllık verilerini kullanarak kayıt dışı ekonomiyi parasalcı yaklaşım ile ölçmüştür. Çalışmada, kayıt dışı ekonominin dikkate alınmadığı Laffer eğrisine göre vergi oranı %18.7 olduğunda, vergi gelirlerinin maksimum seviyelerde olduğu görülmüştür. Fakat kayıt dışı ekonomi hesaba dahil edildiğinde, durumun böyle olmayacağı açık bir şekilde saptanmıştır. Laffer eğrisi oluşturulurken Türkiye'de var olan kayıt dışı ekonominin hesaba katılması sonucu optimal vergi oranının, önceki duruma kıyasla %5 azalarak %13.8'e düştüğü gözlemlenmiştir. Dolayısıyla kayıt dışı ekonominin var olduğu Türkiye'de %18.7'lik bir vergi oranının uygulanması, toplanan vergi gelirlerini maksimum yapmayacaktır. Kayıt dışı ekonominin hesaba dahil edildiği Laffer eğrisinden elde edilen optimal vergi oranı (%13.8) uygulandığı taktirde hem kişilerin üzerindeki vergi yükünün azalmış olacağı, hem de kayıt dışı ekonominin kayıtlı duruma dönmesinin de etkisiyle vergi gelirlerinin daha fazla artacağı sonucuna ulaşılmıştır. Yurdakul (2008) tarafından yapılan çalışmada Türkiye'de 1985-2006 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak kayıt dışı ekonominin tahmin edilmesinin yanı sıra kayıt dışı ekonomiyi etkileyen faktörler tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada, kayıt dışı ekonomiyi tahmin edebilmek amacıyla basit parasal yöntem kullanılırken, kayıt dışı ekonomiyi etkileyen faktörleri tespit edebilmek amacıyla Engle-Granger'in İki Aşamalı tahmin yöntemi kullanılmıştır. Basit parasalcı yöntem kullanılarak, ölçülen kayıt dışı GSMH'nın, kayıtlı GSMH'ya oranının kayıt dışı ekonominin olmadığı varsayılan 1986 yılı dışında %1.15 ve %51.15 arasında değiştiği sonucuna varılmıştır. 1985-2006 döneminde kayıt dışı GSMH'nın, kayıtlı GSMH'ya oranı ortalama %33.26, 2000 yılında kayıt dışı ekonomi %31.57 ve 2006 yılında ise %51.15'tir. Özellikle 2001 yılında kayıt dışı ekonomide bir düşüş görülürken, 2002 yılı sonrasında tekrardan artış eğilimine geçtiği gözlemlenmiştir. Erkuş ve Karagöz (2009), Çetintaş ve Vergil (2003)'in çalışmasında olduğu gibi ekonometrik yaklaşımla kayıt dışı ekonomiyi tahmin edebilmek için Tanzi (1983)'nin nakit para denklemini kullanmışlardır. 1970-2005 dönemi için gerçekleştirilen tahminde kayıt dışı ekonominin GSYİH'ya oranı %1.82 ve %86.73 arasında seyrettiği sonucuna ulaşılmıştır. Dell-Anno ve Halıcıoğlu (2010) tarafından yapılan çalışmada ise Schneider ve Enste (2000) ile Nastav ve Bojnec (2005)'in çalışmalarında olduğu gibi döviz talebi yaklaşımının revize edilmiş bir versiyonu kullanılarak Türkiye ekonomisi için 1987-2007 dönemi yıllık veri seti ile kayıt dışı ekonomi büyüklüğü tahmin edilmiştir. Çalışmada, tahmin edilen kayıt dışı ekonomiyle kayıtlı GSYİH arasındaki ilişki araştırılmıştır. ARDL yaklaşımıyla kayıt dışı ekonomi ölçülürken, Toda-Yamamoto Nedensellik Testleriyle kayıt dışı ekonomi ve kayıtlı GSYİH arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılmıştır. Analiz sonucunda, para talebinin bağımlı değişken olduğu durumlarda, bağımsız değişkenlerle arasında uzun dönemli bir ilişkisinin olduğu tespit edilirken nedenselliğin yönünün kayıtlı GSYİH'dan kayıt dışı ekonomiye doğru olduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra kayıt dışı ekonomi büyüklüğü resmi GSYİH'nın; 1987 yılında %10.7'si olarak ölçülürken, 2004 yılında %27.4'ü olarak zirve noktasına ulaşmıştır ve 2007 yılında resmi GSYİH'nın %18.9'u şeklinde tahmin edilmiştir. Tütüncü (2013), Türkiye için kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü; vergi denetimleri yaklaşımı, istihdam yaklaşımı, basit parasal oran yaklaşımı, genişletilmiş parasal oran yaklaşımı ve

ekonometrik yaklaşım yöntemlerini kullanarak tahmin etmiştir. Çalışmada vergi denetimleri yaklaşımı kullanılarak yapılan inceleme neticesinde, 1998-2009 dönemi veri seti ile kayıt dışı ekonominin GSMH'ya oranı ortalama olarak yaklaşık %52.2 şeklinde bulunmuştur. İstihdam hacmi yaklaşımı için, 2000:01-2012:01 dönemi çeyreklik veri seti kullanılarak kayıt dışı ekonominin yaklaşık olarak ortalama %13.6 olduğu görülmüştür. Ayrıca, istihdam hacmi yaklaşımına göre, kayıt dışı istihdamın toplam nüfusa oranının ortalama olarak yaklaşık %3.6 iken kurumsal olmayan işgücüne oranı ortalama olarak yaklaşık %5 oranında tespit edilmiştir. Basit parasal oran, genişletilmiş parasal oran ve işlem hacmi yaklaşımlarında 1998:01-2012:01 dönemi çeyreklik veri seti kullanılmış ve basit parasal oran yöntemi ışığında kayıt dışı ekonominin, ortalama %13.6, genişletilmiş parasal oran yaklaşımına göre ise ortalama %25.2-%35.8 arasında olduğu tespit edilmiştir. Ekonometrik yaklaşım için, 2006:01-2012:03 dönemi aylık veri seti kullanılarak Sınır Testi gerçekleştirilmiş ve analiz sonucunda kayıt dışı ekonominin ortalamasının %15.9 olduğu görülmüştür. Akça ve Bal (2018), ekonometrik yaklaşımla kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü 1986-2015 dönemine ait yıllık verileri kullanarak tahmin etmişlerdir. Vergi gelirlerinin dahil edildiği ve dahil edilmediği durumlar olmak üzere iki ayrı para talebi fonksiyonunun tahmin edilmesiyle analiz gerçekleştirilmiştir. Analiz için, Otoregresif Dağıtılmış Gecikme Modeli (ARDL) ve Hata Düzeltme Modeli (ECM) kullanılmıştır. Analiz sonucunda, tahmin edilen her iki modelde de uzun dönemli ilişkinin olduğu, herhangi bir yapısal kırılmanın ise olmadığı tespit edilmiştir. Hata düzeltme katsayısının ise her iki model için de istatistiksel olarak anlamlı ve negatif işaretli olduğu ve kısa dönemde meydana gelen bir dengesizliğin ileri ki dönemlerde düzeleceği sonucuna ulaşılmıştır. ARDL prosedürü izlenerek ise, Türkiye'de kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranı 80'li yıllardan bugüne %50 ile %60 seviyelerinden %17 ile %20 seviyelerine kadar gerilediği sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda, ele alınan dönem itibarıyla kayıt dışı ekonomi büyüklüğünde zaman zaman artışlar yaşansa bile, genel anlamda bir azalma trendi yaşandığı görülmüştür. Güler ve Toparlak (2018) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye'de 2001-2016 dönemine ait kayıt dışı ekonomi büyüklüğü tahmin edilerek AB ülkeleriyle karşılaştırılmıştır. Türkiye'de kayıt dışı ekonomiyi tahmin edebilmek amacıyla Çetintaş ve Vergil (2003)'in çalışmasında kullandığı yöntem izlenmiştir. Analiz için, Johansen Koentegrasyon Analizi ve EKK yöntemiyle regresyon tahmini yapılmıştır. Analiz sonucunda ise, Türkiye'de kayıt dışı ekonomi büyüklüğü 2001 yılında %59.4, 2016 yılında ise %27.3 olarak tahmin edilmiştir. AB ülkelerindeki kayıt dışı ekonomi ortalamasının 2003 yılından 2015 yılına kadar ki dönemde %22.6'dan %18.3'e gerilemiştir. 2015 yılı açısından, Türkiye ve AB ülkelerinin kayıt dışı ekonomi büyüklüğü kıyaslandığında, Türkiye'deki kayıt dışılığın boyutunun AB ülkelerindeki ortalamanın oldukça yukarısında olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 2: Kayıt Dışı Ekonomi Büyüklüğünün Tahmini: Özet Literatür Tablosu

Yazar (lar)	Dönem	Ülke	Tahmin Yöntemi	Kayıt Dışı Ekonomi (%)
Tanzi (1983)	1930-1980	ABD	Ekonometrik Yaklaşım	Çalışmada, kayıt dışı ekonomi büyüklüğü II. Dünya savaşı döneminde %1.41 seviyesinden %3.78 seviyesine yükselirken 1965-1980 döneminde, %2.5 seviyesinden %4.5 seviyesine yükselmiştir.
Kaufmann ve Kaliberda (1996)	1989-1994	Ukrayna	Elektrik Tüketimi Yaklaşımı	Ukrayna ve yakın bölgedeki Eski Sovyetler Birliği ile Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin arasında bulunduğu on altı ülkenin toplam GSYİH içindeki ortalama payı %15'ten %30'un üzerine çıkarak %50'nin üzerinde bir gayri resmi ekonomik büyüme yaşanmıştır.
		Eski Sovyetler Birliği		
		Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri		
Lackó (1996)	1989-1995	Sosyalist Sonrası Ülkeler	Ev Elektrikli Yöntemi	Kayıt dışı ekonominin resmi GSYİH içindeki payı %12 ile %67 arasındadır. 1995 yılında kayıt dışı ekonominin resmi GSYİH içindeki en büyük payı Gürcistan (%57) ve Ukrayna (%53)'ya, en küçük payı ise Çek Cumhuriyeti (%22) ve Slovenya (%23)'ya aittir.
Yamak (1996)	1968-1994	Türkiye	Parasalcı Yaklaşım	1968-1994 yılları arasında tamamen vergilenmeden kaynaklanan kayıt dışı olan gelirin kayıtlı gelire oranı %10.1 ile %24.8 arasındadır.
İlgın (1999)	1968-1993	Türkiye	Basit Parasal Oran Yaklaşımı	Kayıt dışı ekonomi 1986 yılı dışında, %0 ile %25.4 arasında değişmektedir.
			Genişletilmiş Parasal Oran Yaklaşımı	
			Ekonometrik Yaklaşım Yöntemi	Kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün %24.1 ile %27.3 arasında olduğu görülmüştür.
Eilat ve Zinnes (2000),	1990-1997	25 geçiş ülkesi	Geliştirilmiş Elektrik Tüketimi Yöntemine	Çalışmada, resmi GSYİH'daki 1 ABD dolarlık düşüşün kayıt dışı ekonomide 31 sentlik bir artışa, resmi GSYİH'daki 1 ABD dolarlık yükselişin ise 25 sentlik bir düşüşe neden olacağı bulunmuştur.

Tablo 2: (Devamı)

Yazar (lar)	Dönem	Ülke	Tahmin Yöntemi	Kayıt Dışı Ekonomi (%)
Scheider ve Enste (2000)	1989-1990	76 gelişmekte olan, geçiş ve gelişmiş OECD ülkeleri	Döviz Talebi Yaklaşımı	Gelişmekte olan ülkelerde; tahmin edilen en yüksek kayıt dışı ekonomi %33 ile Meksika'ya, en düşük olarak ise %9 ile Güney Afrika'ya aittir.
			Fiziksel Girdi (Elektrik) Yaklaşımı	Kayıt dışı ekonominin en yüksek %76 ile Nijerya'ya, en düşük olarak ise %13 ile Singapur ve Hong Kong'a ait olduğu tespit edilmiştir.
			MIMIC Yaklaşımı	Kayıt dışı ekonomi en yüksek %61.1 ile Panama'ya en düşük ise %18.2 ile Şili'ye aittir.
Öğünç ve Yılmaz (2000)	1987-1999	Türkiye	GSYİH Yaklaşımı	Kayıt dışı ekonomi büyüklüğü, 1994 yılında bir önceki yıla göre %10.6 oranında azalırken, 1999 yılında %7.53 oranında artarak en yüksek değişim görülmüştür.
	1979-1998		İstihdam Yaklaşımı	Kayıt dışı istihdamın toplam nüfusa oranı %32 ile %36 arasında gerçekleşmektedir.
	1960-1979 1980-1998		Basit Parasal Oran Yaklaşımı	1960-1979 dönemi için kayıt dışı ekonominin %0 ile %23.5 arasında, 1980-1998 döneminde ise %0 ile %46.2 arasında değişmektedir.
	1971-1999		Ekonometrik Yaklaşım	Kayıt dışı ekonominin %10.5 ile %22.1 arasında olduğu tespit edilmiştir.
Hryshko (2001)	1992:01-2000:04	Ukrayna	Ekonometrik Yaklaşım	Kayıt dışı ekonomi en yüksek %59 ile 1994:04 dönemine, en düşük olarak ise %28 ile 1997:01 dönemine aittir.
Kyle (2002)	1991-2001	Tacikistan	Elektrik Tüketimi Yöntemi	Çalışmada, 1991-2001 dönemleri arasında Tacikistan'da kayıt dışı ekonomi %9.4 ile %14.6 arasında seyretmektedir.

Tablo 2: (Devamı)

Yazar (lar)	Dönem	Ülke	Tahmin Yöntemi	Kayıt Dışı Ekonomi (%)
Çetintaş ve Vergil (2003)	1971-2000	Türkiye	Ekonometrik Yaklaşım	1995 yılı için kayıt dışı ekonomi %31, 1998 yılı için %29, 1999 yılı için %26; 2000 yılı itibarıyla %24.7 olarak tahmin edilmiştir.
Dell'Anno (2003)	Son 40 Yıl	İtalya	Yapısal Eşitlik Yaklaşımı	Kayıt dışı ekonominin 1965 yılında %37, 1975 yılında ise %10 olduğu tespit edilirken, 1975-1984 döneminde artışa geçtiği ve son 15 yılda %25'in altında seyrettiği gözlemlenmiştir.
			MIMIC Modeli	
			SIMC Modeli	
Feige ve Urban (2003)	1989-2001	25 Geçiş Ülkesi	Geliştirilmiş Elektrik Tüketimi Yöntemini	Çalışmada, GSYİH'daki 1 ABD doları kadarlık düşüşün kayıt dışı ekonomide %34-38'lik bir artışa, resmi GSYİH'daki 1 ABD doları kadarlık artışın ise %39-43'lük bir düşüşe neden olacağı bulunmuştur. Bunun yanı sıra, en büyük kayıt dışı ekonomi; Kırgız Cumhuriyeti, Tacikistan, Azerbaycan ve Gürcistan'a, en küçük ise; Slovak Cumhuriyeti, Polonya ve Romanya'ya aittir.
Savaşan (2003)	1970-1998	Türkiye	MIMIC Modeli	Kayıt dışı ekonomi büyüklüğü 1970-1998 dönemi boyunca %10 ile %45 arasında değişmektedir.
			Rastgele Yanıt Anket Tekniği	
Us (2004)	1985-2002	Türkiye	Vergi Denetimi Yaklaşımı	Kayıt dışı ekonominin %26 ile %184 arasında değişiklik gösterdiği, ortalama olarak %65 etrafında gerçekleştiği tahmin edilmiştir.
	1987-1990	Türkiye	GSMH Yaklaşımı	Tahmin edilen dönem aralığında kayıt dışı ekonomi büyüklüğü bir önceki yıla göre sürekli azalış göstermiştir.
	2000-2003	Türkiye	İstihdam Yaklaşımı	Kayıt dışı çalışan nüfusun toplam nüfusun yaklaşık %3'ü oranında olduğu, 2000-2003 yılları arasında her 3 aylık dönemde ortalama olarak 2 milyon kişinin kayıt dışı çalıştırıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 2: (Devamı)

Yazar (lar)	Dönem	Ülke	Tahmin Yöntemi	Kayıt Dışı Ekonomi (%)
Us (2004)	1987-2003	Türkiye	Parasalci Yaklaşım Yöntemi	Kayıt dışı ekonomi büyüklüğü %0 ile %90 arasında değişmektedir.
	1987-2003		Ekonometrik Yaklaşım	Kayıt dışı ekonomi, kayıtlı ekonominin ortalama %6'sı büyüklüğünde olup, 1987-1997 döneminde ortalama %4.8, 1997-2003 döneminde ise %9 olarak iki katına çıkmıştır.
	1978-2000		Elektrik Tüketimi Yaklaşımı	Kayıt dışı ekonominin GSMH içindeki payının dönem içerisinde ortalama %4.38 olarak gerçekleştiği, 1994 ve 1999 dönemlerine ait kayıt dışı ekonominin GSMH'ye oranının ise %13 ve %12 olduğu tespit edilmiştir.
Baldemir vd. (2005)	1980-2003	Türkiye	MIMIC Modeli	1980-1991 dönemi kayıt dışı ekonomi büyüklüğü, %13 ile %26 arasında gerçekleşirken 1992-2003 döneminde ise %11 ile %26 arasında gerçekleşmektedir.
Nastav ve Bojnec (2005)	Son On Yıl	Slovenya	Elektrik Tüketimi Yaklaşımı	Sonuçlar, orijinal ve basit varsayımına dayanan elektrik tüketimi yöntemine uygun olmadığını göstermiştir.
			Döviz Talebi Yöntemi	Orijinal ve basit varsayımına dayanan döviz talebi yöntemine uygun sonuçlar elde edilememiştir.
			İşgücü Arz/Talep Tutarsızlığı Yöntemi	Kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün tahmin edilen dönem içerisinde %6 ile %8 arasında değiştiği sonucuna ulaşılmıştır.
Bajada ve Friedrich (Ed.)(2005)	1976-2001	Kanada	MIMIC	Kayıt dışı ekonomi büyüklüğü 1976 yılında %7.5 seviyesinden 2001 yılında %15.3'e kadar yükselmiştir.

Tablo 2: (Devamı)

Yazar (lar)	Dönem	Ülke	Tahmin Yöntemi	Kayıt Dışı Ekonomi (%)
Şapçı (2006)	Türkiye	1987-2005	GSMH Farklılıkları Yaklaşımı	Kayıt dışı ekonomi ortalaması 5.2, standart sapması 3.8 olarak tahmin edilmiştir.
			İstihdam Yaklaşımı	2000-2001 dönemleri arasındaki fark %3.2'den %4.2'ye, 2001-2002 dönemleri arasındaki fark ise %4.2'den %5.1'e yükselmiştir.
			Vergi Denetimleri Yaklaşımı	1994 yılında kayıt dışı ekonomi %77.5, 2001 yılında %128.6, 2004 yılında %53.4 iken diğer yıllarda yaklaşık olarak %30-%50 arasında seyretmektedir.
			Elektrik Tüketimi Yaklaşımı	Kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün 1954 yılında %21.5, 1956 yılında %10.3, 1962 yılında %10.5, 1975 yılında %12, 1994 yılında %10.4, 1999 yılında %10.7 ve 2001 yılında %9.2'dir. Aynı analiz elektrik üretimi verileriyle gerçekleştirildiğinde, kayıt dışı ekonomi büyüklüğü 1994 yılında %13 iken 2001 yılında %8.6'dır.
Şapçı (2006)	1987-2005	Türkiye	Basit Parasal Oran Yaklaşımı	Kayıt dışı ekonomi büyüklüğü, 1975-2004 döneminde %7.5 ile %47 arasında değişip 1995 yılında %47, 2004 yılında ise %32.5 olarak belirlenmiştir.
			Ekonometrik Yaklaşım Yöntemi	Kayıt dışı ekonominin 1984 yılında %121.73, 1985 yılında %106.61, 2003 yılında %20.19 2004 yılında ise %34.12 olduğu tespit edilmiştir.
Us (2006)	1978-2000	Türkiye	Basit Elektrik Üretimi Yaklaşımı	Basit elektrik üretimi yaklaşımına göre, kayıt dışı ekonominin GSMH içindeki payı dönem içerisinde ortalama %4.38, değiştirilmiş elektrik üretimi yaklaşımına göre ortalama %4.6, karma elektrik üretimi yaklaşımına göre ise, ortalama %20 civarındadır.
			Değiştirilmiş Elektrik Üretimi Yaklaşımı	
			Karma Elektrik Üretimi Yaklaşımı	

Tablo 2: (Devamı)

Yazar (lar)	Dönem	Ülke	Tahmin Yöntemi	Kayıt Dışı Ekonomi (%)
Akalin ve Kesikoğlu (2007)	1975-2005	Türkiye	Basit Parasal Oran Yaklaşımı	Kayıt dışı ekonomi büyüklüğü %7 ile %46 arasında değişmektedir.
			Geliştirilmiş Parasal Oran Yaklaşımı	Kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün %17 ile %139 arasında değiştiği tespit edilmiştir.
Schneider (2007)	1999-2005	145 Gelişmekte olan, geçiş ve gelişmiş OECD ülkeleri	DYMIMIC modeli	2004/05 döneminde kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün ortalaması; 96 gelişmekte olan ülke için %36.7, 25 geçiş ülkesi için %38.8 ve 21 gelişmiş OECD ülkesi için ise %14.8'dir.
			Para Talebi Yöntemi	
Yamak ve Koçak (2007)	1972-2004	Türkiye	Parasalcı Yaklaşım	Laffer eğrisi oluşturulurken ülkede kayıt dışı ekonominin var olmadığı varsayıldığında, vergi yönetimleri kişilerin üzerine daha fazla vergi yükü yükleyerek hedefledikleri vergi gelirlerinden daha az bir gelir elde etmelerine neden olacaktır.
Yurdakul (2008)	1985-2006	Türkiye	Basit Parasal Yöntem	Kayıt dışı GSMH'nın, kayıtlı GSMH'ya oranı kayıt dışı ekonominin olmadığı kabul edilen 1986 yılının haricinde %1.15 ile %51.15 arasında değişmektedir.
Erkuş ve Karagöz (2009)	1970-2005	Türkiye	Ekonometrik Yaklaşım	Kayıt dışı ekonominin GSYİH'ya oranı %1.82 ile %86.73 arasındadır.
Dell'Anno ve Halıcıoğlu (2010)	1987-2007	Türkiye	Döviz Talebi Yaklaşımı	Kayıt dışı ekonomi 1987 yılında resmi GSYİH'nın %10.7'si, 2004 yılında %27.4'ü, 2007 yılında ise %18.9'u olarak tahmin edilmiştir.
Garvanlieva Vesna vd. (2012)	2000-2012 ile 2004-2011	Makedonya	Elektrik Tüketimi Yaklaşımı	Kayıt dışı ekonomi, elektrik tüketimi yaklaşımına göre, 2000 yılında %34 iken 2010 yılında %24'e gerilemiştir. MIMIC yaklaşımına göre ise, 2007 yılında %52'ye yükselirken ardından 2011 yılında %47'ye gerilemiştir.
			MIMIC	

Tablo 2: (Devamı)

Yazar (lar)	Dönem	Ülke	Tahmin Yöntemi	Kayıt Dışı Ekonomi (%)
Tütüncü (2013)	1998-2009	Türkiye	Vergi Denetimleri Yaklaşımı	Kayıt dışı ekonominin GSMH'ya oranı ortalama olarak yaklaşık %52.2'dir.
	2000:01-2012:01		İstihdam Hacmi Yaklaşımı	Kayıt dışı ekonominin GSMH'ya oranı ortalama %13.6'dır. Aynı zamanda, kayıt dışı istihdamın toplam nüfusa oranı ise ortalama %3.6 iken kurumsal olmayan işgücüne oranı ortalama olarak %5 'dir.
	1998:01-2012:01		Basit Parasal Oran Yaklaşımı	Kayıt dışı ekonominin ortalama %13.6 olduğu tespit edilmiştir.
	1998:01-2012:01		Genişletilmiş Parasal Oran Yaklaşımı	Kayıt dışı ekonomi yaklaşık olarak ortalama %25.2 ile %35.8 arasında değişmektedir.
	2006:01-2012:03		Ekonometrik Yaklaşım	Kayıt dışı ekonominin ele alınan dönemler itibariyle ortalaması yaklaşık %15.9'dur.
Missiou ve Psychoyios (2017)	2008-2013	19 AB Ülkesi	Elektrik Tüketim Yaklaşımı	Çalışmada, 19 ülkesinin kayıt dışı ekonomi ortalaması %1.8 ile %32.8 arasında değişmektedir.
			Değiştirilmiş Elektrik Tüketimi Yöntemi	19 ülkenin kayıt dışı ekonomi ortalaması %6.7 ile %31.6 arasında seyretmektedir.
			Nihai Enerji Tüketimi Yöntemi	Kayıt dışı ekonomi ortalamasının %6.3 ile %28.6 arasında değiştiği görülmüştür.
Güler ve Toparlak (2018)	2001-2016	Türkiye	Ekonometrik Yaklaşım	Çetintaş ve Vergil (2003)'ün yöntemi izlenerek, 2001 yılında kayıt dışı ekonominin %59.4, 2016 yılında ise %27.3 olduğu tahmin edilmiştir.

Tablo 2: (Devamı)

Yazar (lar)	Dönem	Ülke	Tahmin Yöntemi	Kayıt Dışı Ekonomi (%)
Akça ve Bal (2018)	1986-2015	Türkiye	Ekonometrik Yaklaşım	Türkiye’de 1986-2015 dönemi için ARDL prosedürü izlenerek, kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranı 1980’li yıllardan bugüne %50 ile %60 seviyelerinde %17 ile %20 seviyelerine gerilemiştir. Aynı zamanda, ele alınan dönem itibariyle kayıt dışı ekonomi büyüklüğünde zaman zaman artışlar yaşansa bile, genel anlamda bir azalma trendi olduğu gözlemlenmiştir.
Argentiero vd. (2019)	2004-2012	İtalya	Elektrik Tüketimi Yaklaşımı	Kayıt dışı ekonominin artan bir eğilim gösterirken aynı zamanda, kayıt dışı ekonomi payının Ardizzi vd. (2014) ile tutarlı bir sonuç göstererek yaklaşık %30 olduğu tahmin edilmiştir.
Lysa vd. (2019)	2017-2018	Ukrayna	Putkins ve Sauka’nın (2017) Yöntemi	Kayıt dışı ekonominin 2017 yılında GSYİH’nın yaklaşık %38,5’i ve 2018 yılında ise %38,3’ü olduğu tespit edilmiştir.
Putnins ve Sauka (2020)	2017-2018	Rusya	Ekonometrik Yaklaşım	Kayıt dışı ekonominin 2017 ve 2018 yılında GSYİH’nın sırayla %45.8’ini ve %44.7’sini oluşturmaktadır.
Syrichas vd. (2021)	1995-2018	Kıbrıs	Elektrik Tüketimi Yöntemi	Döviz Talebi Yaklaşımına dayalı olarak Kıbrıs’ta kayıt dışı ekonominin ortalama büyüklüğünün GSYİH’nın %13 ile %20’si civarında değişirken, elektrik tüketimi için tahminler ortalama olarak %25 ile %34 arasında değişmektedir.
			Değiştirilmiş Elektrik Tüketimi Yöntemi	
			Döviz Talebi Yaklaşımı	

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. KAYIT DIŞI EKONOMİ BÜYÜKLÜĞÜNÜN TAHMİN YÖNTEMİ VE VERİ SETİ

4.1. Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini: Elektrik Tüketimi Yaklaşımı

Elektrik tüketimi yaklaşımı, fiziksel girdi yaklaşımı şeklinde de ifade edilebilmektedir. Kayıt dışı ekonominin tahmin edilmesinde kullanılan ölçüm yöntemlerinden biri olan elektrik tüketimi yaklaşımının bu şekilde ifade edilmesinin nedeni, yaklaşımın uygulanmasında fiziksel girdi olarak elektrik tüketimi verilerinin kullanılıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Kayıt dışı ekonomi tahmin edilirken, elektrik tüketiminde meydana gelen değişimler baz alınmaktadır. Baz alınan elektrik tüketimindeki değişimler, ülkenin diğer ekonomik faaliyetleriyle ilişkilendirilerek tahminler gerçekleştirilmektedir. Yaklaşımın dayanak noktasını ise bütün ekonomik faaliyetlerin elektrik tüketimi ile son derece ilişkili olması oluşturmaktadır. Bu yöntem ışığında, elektrik tüketimi ekonomik faaliyetlerin en iyi göstergesi sayılmaktadır. Dolayısıyla, elektrik tüketiminin gelire olan esnekliği 1'e eşit kabul edilmektedir. Bu varsayma göre, elektrik tüketimi artış hızının GSYİH artış hızına eşit olacağı ve de bunun sonucunda; hesaplanan GSYİH ile resmi GSYİH arasında oluşan farkın ise kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü vereceği varsayılmaktadır.

Kayıt dışı ekonomiyi ölçebilmek amacıyla elektrik tüketimi yaklaşımının kullanılmasını destekleyen araştırmacılar olduğu gibi bu yaklaşıma bazı eleştiriler getiren araştırmacılar da bulunmaktadır. Yaklaşımın getirilen eleştirilerden ilki; gerçekleşen tüm kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin elektrik tüketimini gerektirmediği ve petrol, kömür, doğalgaz vb. enerji kaynaklarının da kullanılabileceği yönündedir. Bu yaklaşımın kullanılmasıyla, kayıt dışı ekonominin sadece elektrik tüketimini gerektiren kısmının tespiti mümkündür. Getirilen bir diğer eleştiri ise, elektrik tüketiminin teknik bir süreç olduğu ve verimliliğinin süreç içinde farklılıklar gösterebileceği yönündedir. Aynı zamanda elektrik tüketimi/GSYİH elastikiyetinde de farklılıklar oluşabileceği yönündedir.

Türkiye'deki kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün ölçebilmesi amacıyla Kaufmann-Kaliberda (1996)'nın kullanmış olduğu elektrik tüketimi yaklaşımı veya bir diğer adıyla fiziksel girdi yaklaşımı kullanılarak tahminler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, Türkiye'deki kayıt dışı ekonomiyi tahmin edebilmek amacıyla kullanılan elektrik tüketimi yaklaşımına ait metodoloji aşağıda yer almaktadır.

○ Elektrik Tüketimi Yaklaşımı

Elektrik tüketimi yaklaşımı, ilk defa Kaufmann ve Kaliberda tarafından 1996 yılında geçiş ekonomilerindeki kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü tahmin edebilmek amacıyla geliştirilmiş ve kullanılmıştır. Bu yaklaşım, elektrik tüketiminin ve toplam (kayıtlı olan ve kayıtlı olmayan) GSYİH'nın beraber hareket ettiğini ve böylelikle GSYİH'nın, elektrik tüketimine oranının sabit olduğunu varsayarak genel ekonomik faaliyetleri ölçmektedir. Elektrik tüketimi yaklaşımı, elektrik tüketimi miktarının ekonomik faaliyetlerin en iyi göstergesi olduğunu da varsaymaktadır. Dolayısıyla, elektrik tüketiminin gelire olan esnekliğinin (elektrik/GSYİH) 1'e eşit olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu varsayımdan yola çıkarak elektrik tüketimi değişim oranının, GSYİH artış hızına eşit olacağı ve bu eşitlik varsayımına göre, tahmin edilen GSYİH ile resmi GSYİH arasındaki farkın alınması sonucunda kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün elde edileceği düşünülmektedir. Bu yaklaşımın güçlü tarafı, uygulanmasının çok basit ve ucuz olması iken yaklaşımın bazı zayıf yönlerine yapılan eleştirilerde bulunmaktadır.

Elektrik Tüketimi Yaklaşımının zayıf yönlerine yapılan bazı eleştiriler şu şekildedir:

- Tüm kayıt dışı ekonomik faaliyetler için önemli miktarda elektrik kullanımına gerek yoktur ve diğer enerji kaynakları da kullanılabilir (doğalgaz, kömür, petrol vb.). Bu nedenden dolayı, kayıt dışı ekonomi tahmini yapılırken sadece belli bir kısmı belirlenebilecektir.
- Zaman içerisinde, elektriğin hem üretiminin hem de tüketiminin geçmişte olduğundan daha fazla verimli olması için önemli teknik ilerleme kaydedilmiştir. Bu hem kayıtlı olan kullanımlar için hem de kayıtlı olmayan kullanımlar için geçerli olacaktır.
- Elektrik tüketimi/GSYİH'nın esnekliğinde zaman içerisinde ve ülkeler arasında ciddi ve önemli değişiklikler ya da farklılıklar görülebilmektedir.

Resmi GSYİH için bir temsil olarak elektrik tüketiminin kullanılmasında yukarı yönlü bir eğilime sebep olabilecek ana faktörler aşağıdaki gibidir:

- Ekonomik düşüş sırasında kapasitenin az kullanılmasından kaynaklanan her bir çıktı birimi başına daha yüksek genel gider ve sabit elektrik kullanımı,
- Temel bakım eksikliği nedeniyle bazı teknolojik düzeltmeler,

- Elektriğin diğerk enerji kaynaklarıyla ikame edilmesi (elektrikli ısıtmaya karşı gazla ısıtma gibi).

Tersine, resmi GSYİH için bir temsil olarak elektrik tüketiminin kullanılmasında aşağı yönlü (tutumlu) bir önyargıya sebep olacak faktörler şöyledir:

- Çok düşük verimli başlangıç temeli ve buna müteakip enerji tasarrufu yenilikleri (reformları) düşünüldüğünde, elektrik kullanımında geliştirilmiş verimlilik,
- Elektrik fiyatlarında bir artış,
- Çıktı karışımında elektrik yoğun sektörlerden (mevcut işletmeler ve yeni kurulan işletmeler içinde) uzaklaşma,
- Artan elektrik tüketiminin eksik bildirimidir.

Kayıt dışı ekonominin elektrik tüketimi yaklaşımıyla tahmin edilebilmesi için iki temel veriye ihtiyaç vardır:

- 1) Resmi GSYİH,
- 2) Resmi GSYİH ve elektrik tüketimi/üretimi artış hızlarından yararlanılarak hesaplanan “tahmin edilen GSYİH” değerleridir.

Türkiye’deki kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün elektrik tüketimi yaklaşımıyla tahmin edilebilmesi amacıyla aşağıdaki adımlar izlenmiştir:

- 1- Resmi GSYİH değerleri kullanılmıştır.
- 2- Elektrik tüketimi ve üretimi değişim oranı hesaplanmıştır. Elektrik tüketimi ve üretimi değişim oranı, cari elektrik tüketimi ve üretimi değeriyle bir önceki dönem elektrik tüketimi ve üretimi değerinin farkı alınarak bir önceki dönem elektrik tüketimi ve üretimi değerine bölünüp 100 ile çarpılması sonucunda bütün yıllar için aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanmıştır:

$$\text{Elektrik Tüketim (Üretim) Değişim Oranı} = \frac{E_t - E_{t-1}}{E_{t-1}} \times 100$$

- 3- Resmi GSYİH ve elektrik tüketimi/üretimi değişim oranları kullanılarak *tahmin edilen GSYİH* hesaplanmıştır.
- 4- *Tahmin edilen GSYİH* aşağıdaki denklemin zincir çarpımı ile elde edilmiştir:

$$\text{Tahmin Edilen GSYİH}_t = \text{Resmi GSYİH}_{t-1} (1 + \Delta EC_t)$$

Yukarıdaki denklemde;

Tahmin Edilen GSYİH_t : t dönemi için tahmin edilen GSYİH'yı,

Resmi GSYİH_{t-1} : Resmi GSYİH'nın t-1 dönemini,

ΔEC_t : t dönemi elektrik tüketimi/üretimi değişim oranını temsil etmektedir.

Gerekli hesaplamalar yapıldıktan sonra elektrik tüketimi/üretimi yaklaşımı kullanılarak Türkiye'deki ilgili dönemler için kayıt dışı ekonomi büyüklüğü aşağıdaki 4 numaralı denklem yardımıyla elde edilmiştir.

$$\text{Kayıt Dışı Ekonomi} = \text{Tahmin Edilen GSYİH} - \text{Resmi GSYİH} \quad (4)$$

4.2. Veri Seti

Türkiye'deki kayıt dışı ekonomi büyüklüğü tahmin edilirken, Kaufmann ve Kaliberda (1996)'nın çalışması referans alınmıştır. Elektrik tüketimi verisi milyon kilowatt (kwh) cinsinden alınarak tahminler gerçekleştirilmiştir. Elektrik tüketiminin kaçak olabilmesi olasılığına karşılık Us (2006)'un çalışması referans alınarak aynı adımlar elektrik üretimi verisinin de kilowatt (kwh) cinsinden alınması sonucunda tekrarlanmıştır. Yapılan tahminler sonucunda, elektrik tüketimi ve üretimi tahminleri arasında ortaya çıkan farklar tespit edilerek kıyaslanmıştır.

Elektrik tüketimi yaklaşımıyla tahminde bulunabilmek amacıyla, 1998-2020 dönemine ait yıllık veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından GSYİH, iktisadi faaliyet kollarına göre A10 düzeyinde zincirlenmiş hacim, endeks ve değişim oranları verisi ve elektrik santrallerinin toplam kurulu gücü, brüt üretimi, net elektrik tüketimi veri setlerinden alınmıştır. İlgili hesaplamalar bu veriler kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN AMPİRİK ANALİZİ

Elektrik tüketimi yaklaşımı yardımıyla, Türkiye’deki 1998-2020 dönemine ait yıllık verilerle kayıt dışı ekonominin boyutu ve seyri tahmin edilmeye çalışılmıştır. Yaklaşımda, elektrik tüketimi verileriyle yapılan tahminlerin yanı sıra Us (2006)’un çalışması referans alınarak elektrik kullanımının kaçak olabilme ihtimaline karşılık aynı tahminler bir kez daha elektrik üretimi verilerinin kullanılmasıyla tekrarlanmıştır.

Türkiye ekonomisi için, Kaufmann ve Kaliberda’nın yaklaşımına göre gerçekleştirilen tahmin sonuçları Tablo 3 ve 4’te yer almaktadır. İlgili yaklaşımla, kayıt dışı ekonomi boyutunun belirlenmesi yerine bir önceki yıla göre kayıt dışı ekonomide meydana gelen değişimlerin (artışların/azalışların) belirlenmesi gerçeğe daha uygun olacaktır. Bunun sebebi, kayıt dışı ekonominin olmadığı varsayılan yani, “sıfır” olduğu yılın başlangıç yılı olarak kabul ediliyor olunmasından kaynaklanmaktadır. Esasında ele alınan dönem itibarıyla kayıt dışı ekonominin olmadığı veya en az olduğu dönemde ne kadar olduğunun bilinmesi mümkün değildir. Tablo 3 ve 4 yorumlanırken bu bakış açısıyla yorumların yapılması gerçeğe daha uygun olacağından ilgili sütunlar yorumlanırken bir önceki yıla göre kayıt dışı ekonomide gerçekleşen değişim miktarları incelenmiştir. Tablo 3 ve 4’ün ‘*Kayıt Dışı Ekonomi*’ sütunu ‘*Tahmin edilen GSYİH*’ sütunu ile ‘*GSYİH*’ sütunu arasındaki farkların alınmasıyla oluşturulurken, ‘*Kayıt Dışı Ekonomi (%)*’ sütunu ‘*Kayıt Dışı Ekonomi*’ sütununun ‘*GSYİH*’ sütununa oranlanması sonucunda elde edilmiş ve yorumlar bu iki sütun esas alınarak yapılmıştır.

Tablo 3’te Türkiye’deki 1998-2020 aralığı için elektrik tüketimi yaklaşımıyla gerçekleştirilen kayıt dışı ekonomi görünümü sonuçları dönem bazlı yer almaktadır. Tablo 3’te ‘*Elektrik Tüketimi Artış Oranı*’ sütununa bakıldığında, kayıt dışı ekonominin olmadığı varsayılan 1998 yılı başlangıç yılı olarak kabul edildiğinden elektrik tüketimi artış oranının da ‘sıfır’ olduğu görülmektedir. *Kayıt Dışı Ekonomi* sütunu incelendiğinde, 1998 yılı başlangıç yılı olarak kabul edildiği için herhangi bir değişim yaşanmazken kayıt dışı ekonomi 1999 yılında, bir önceki yıl olan 1998 yılına göre yaklaşık 52 milyar TL artış göstererek en yüksek değişimin yaşandığı dönem olmuştur. Kayıt dışı ekonomi büyüklüğü 2016 yılında ise bir önceki yıla göre 47 milyar TL artış göstererek 1999 yılından sonra en yüksek değişimin yaşandığı ikinci yıl olmuştur. İlgili sütun irdelendiğinde, kayıt dışı ekonomide bir önceki yıla göre en fazla azalışın görüldüğü yıl 2013 yılı olmakla beraber yaklaşık 88 milyar TL’lik gerilemenin görüldüğü diğer bir dönem olan 2011 yılında ise kayıt dışı ekonomide 33 milyar TL kadar bir azalma meydana gelerek 2013 yılının ardından en yüksek düşüşün yaşandığı ikinci dönem olmuştur. *Kayıt Dışı Ekonomi* sütununa karşılık gelen değişimin yüzdesel olarak ifade edildiği *Kayıt*

Dışı Ekonomi (%) sütununa bakıldığında, kayıt dışı ekonomide bir önceki yıla göre yaşanan değişimlerin oransal değerleri de gözlenmektedir. 1999 yılında kayıt dışı ekonomi büyüklüğünde, 1998 yılına göre %7,5 oranında artış yaşanarak en yüksek artışın gözlemlendiği ve 2016 yılında da bir önceki yıla göre kayıt dışı ekonomide meydana gelen artış oranının %2,97'lik bir değere sahip olmasıyla en yüksek artışın yaşandığı ikinci yıl olduğu tespit edilmiştir. Bir önceki yıla göre kayıt dışı ekonomide görülen en yüksek azalışın yaşandığı yılların ise %6,35 ile 2013, %7,73 ile 2011 yılına ait olduğu görülmüştür. Sonuç itibariyle, 1998-2020 aralığı için Türkiye'deki kayıt dışı ekonomi görünüm sonuçlarının yer aldığı Tablo 3, genel anlamda yorumlandığında, kayıt dışı ekonominin ilgili dönem aralığında dalgalı bir seyir izlediğini söylemek mümkündür.

Tablo 4'te ise Türkiye'deki 1998-2020 dönemi için elektrik üretimi yaklaşımıyla gerçekleştirilen kayıt dışı ekonomi görünümü sonuçları yer almaktadır. Elektrik tüketimi yaklaşımında olduğu gibi 1998 yılında kayıt dışı ekonominin olmadığı varsayılarak başlangıç yılı olarak kabul edilmiştir. '*Kayıt Dışı Ekonomi*' sütunu incelendiğinde, 1998 yılı başlangıç yılı olarak kabul edilmiş ve bu durumdan kaynaklı olarak herhangi bir değişim yaşanmamıştır. Kayıt dışı ekonomide, bir önceki yıla göre artış yönünde değişimin görüldüğü yıllar; 58 milyar TL'lik değerle 1999 yılı ardından da 36 milyar TL'lik değerle 2007 yılıdır. Kayıt dışı ekonomi büyüklüğünde, bir önceki yıla göre azalışın en fazla görüldüğü yıl 2013 yılı olurken bu dönemde bir önceki yıla göre, bu değer 104 milyar TL olarak kayıt dışı ekonomide oldukça yüksek bir gerilemeye neden olmuştur. 2015 yılında da bir önceki yıla göre kayıt dışı ekonomi yaklaşık 32 milyar TL azalarak ikinci en büyük azalışın yaşandığı yıl olmuştur. Kayıt dışı ekonomi yüzdesel olarak değerlendirildiğinde 1999 yılında kayıt dışı ekonomide 1998 yılına göre %8,42 oranında artış yaşanırken, 2007 yılında bir önceki yıla göre %3,44 artış yaşanarak en yüksek artışın yaşandığı ikinci yıl olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir önceki yıla göre kayıt dışı ekonomide en yüksek gerilemenin %7,57 ile 2013 yılı ve sonrasında da %2,06 ile 2015 yılında yaşandığı görülmüştür. 1998-2020 dönem aralığına genel anlamda bakıldığında, kayıt dışı ekonomi seyrinin dalgalı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3 ve 4'te elektrik tüketimi ve üretimi verileri kullanılarak gerçekleştirilen tahmin sonuçları kıyaslandığında genel itibariyle her iki verinin de kayıt dışı ekonomide meydana gelen artış ve azalış yönünden paralellik gösterdiği tespit edilirken, elektrik tüketiminin kaçak olabilmesi ihtimali düşünülmüş olsa da yapılan tahminlerde ciddi farklılıkların ortaya çıkmadığı tespit edilmiştir. Kullanılmış olan elektrik tüketimi ve üretimi verilerine göre de, kayıt dışı ekonomide bir önceki yıla göre meydana gelen değişimlerin dalgalı bir seyir izlediği, en fazla artışın yaşandığı yılın her iki veriye göre de 1999 yılı olduğu, en fazla azalışın yaşandığı yılın ise 2013 yılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3: Türkiye’de Elektrik Tüketimi Yaklaşımına Göre Kayıt Dışı Ekonomi Görünümü

YIL	GSYİH (Bin TL)	Elektrik Tüketimi (milyon kwh)	Elektrik Tüketim Artış Oranı	Tahmin Edilen GSYİH (Bin TL)	Kayıt Dışı Ekonomi (Bin TL)	Kayıt Dışı Ekonomi (%)
1998	710.757.338	87.705	0,00	0	0	0
1999	687.564.129	91.202	3,99	739.099.428	51.535.299	7,50
2000	735.234.598	98.296	7,78	741.043.743	5.809.145	0,79
2001	692.958.561	97.070	-1,25	726.066.577	33.108.017	4,78
2002	737.638.603	102.948	6,06	734.920.139	-2.718.463	-0,37
2003	780.150.235	111.766	8,57	800.820.959	20.670.723	2,65
2004	856.573.256	121.142	8,39	845.595.993	-10.977.263	-1,28
2005	933.598.935	130.263	7,53	921.066.257	-12.532.678	-1,34
2006	998.465.278	143.071	9,83	1.025.391.470	26.926.192	2,70
2007	1.048.822.954	155.135	8,43	1.082.662.818	33.839.864	3,23
2008	1.057.371.118	161.948	4,39	1.094.879.564	37.508.446	3,55
2009	1.006.372.482	156.894	-3,12	1.024.376.341	18.003.860	1,79
2010	1.091.180.541	172.051	9,66	1.103.591.463	12.410.922	1,14
2011	1.213.393.968	186.100	8,17	1.180.282.208	-33.111.759	-2,73
2012	1.271.497.249	194.923	4,74	1.270.926.309	-570.940	-0,04
2013	1.379.394.179	198.045	1,60	1.291.860.942	-87.533.238	-6,35
2014	1.447.532.323	207.375	4,71	1.444.377.374	-3.154.949	-0,22
2015	1.535.607.237	217.312	4,79	1.516.896.572	-18.710.665	-1,22
2016	1.586.636.759	231.204	6,39	1.633.768.889	47.132.130	2,97
2017	1.705.666.209	249.023	7,71	1.708.919.065	3.252.857	0,19
2018	1.756.493.104	258.232	3,70	1.768.746.843	12.253.738	0,70
2019	1.772.118.605	257.273	-0,37	1.749.969.519	-22.149.086	-1,25
2020	1.803.902.464	261.193	1,52	1.799.117.499	-4.784.965	-0,27

*Kayıt dışı ekonomi (%) sütunu; kayıt dışı ekonomi sütununun, GSYİH sütununa oranlanması sonucunda elde edilmiştir. Bir önceki yıla göre kayıt dışı ekonomi değişim hızlarını ifade etmektedir.

Kaynak: TÜİK

Tablo 4: Türkiye’de Elektrik Üretimi Yaklaşımına Göre Kayıt Dışı Ekonomi Görünümü

YIL	GSYİH (Bin TL)	Elektrik Üretimi (milyon kwh)	Elektrik Üretim Artış Oranı	Tahmin Edilen GSYİH (Bin TL)	Kayıt Dışı Ekonomi (Bin TL)	Kayıt Dışı Ekonomi (%)
1998	710.757.338	111.022	0,00	0	0	0
1999	687.564.129	116.440	4,88	745.439.779	57.875.650	8,42
2000	735.234.598	124.922	7,28	737.647.586	2.412.987	0,33
2001	692.958.561	122.725	-1,76	722.304.594	29.346.033	4,23
2002	737.638.603	129.400	5,44	730.647.468	-6.991.135	-0,95
2003	780.150.235	140.581	8,64	801.375.613	21.225.377	2,72
2004	856.573.256	150.698	7,20	836.298.877	-20.274.380	-2,37
2005	933.598.935	161.956	7,47	920.563.467	-13.035.468	-1,40
2006	998.465.278	176.300	8,86	1.016.282.832	17.817.554	1,78
2007	1.048.822.954	191.558	8,65	1.084.879.913	36.056.959	3,44
2008	1.057.371.118	198.418	3,58	1.086.382.423	29.011.305	2,74
2009	1.006.372.482	194.813	-1,82	1.038.159.512	31.787.030	3,16
2010	1.091.180.541	211.208	8,42	1.091.065.413	-115.128	-0,01
2011	1.213.393.968	229.395	8,61	1.185.143.672	-28.250.295	-2,33
2012	1.271.497.249	239.497	4,40	1.266.827.288	-4.669.961	-0,37
2013	1.379.394.179	240.154	0,27	1.274.986.348	-104.407.831	-7,57
2014	1.447.532.323	251.963	4,92	1.447.221.448	-310.874	-0,02
2015	1.535.607.237	261.783	3,90	1.503.951.330	-31.655.907	-2,06
2016	1.586.636.759	274.408	4,82	1.609.661.312	23.024.553	1,45
2017	1.705.666.209	297.278	8,33	1.718.870.895	13.204.687	0,77
2018	1.756.493.104	304.802	2,53	1.748.838.379	-7.654.726	-0,44
2019	1.772.118.605	303.898	-0,30	1.751.281.633	-20.836.971	-1,18
2020	1.803.902.464	306.703	0,92	1.788.478.506	-15.423.958	-0,86

*Kayıt dışı ekonomi (%) sütunu; kayıt dışı ekonomi sütununun, GSYİH sütununa oranlanması sonucunda elde edilmiştir. Bir önceki yıla göre kayıt dışı ekonomi değişim hızlarını ifade etmektedir.

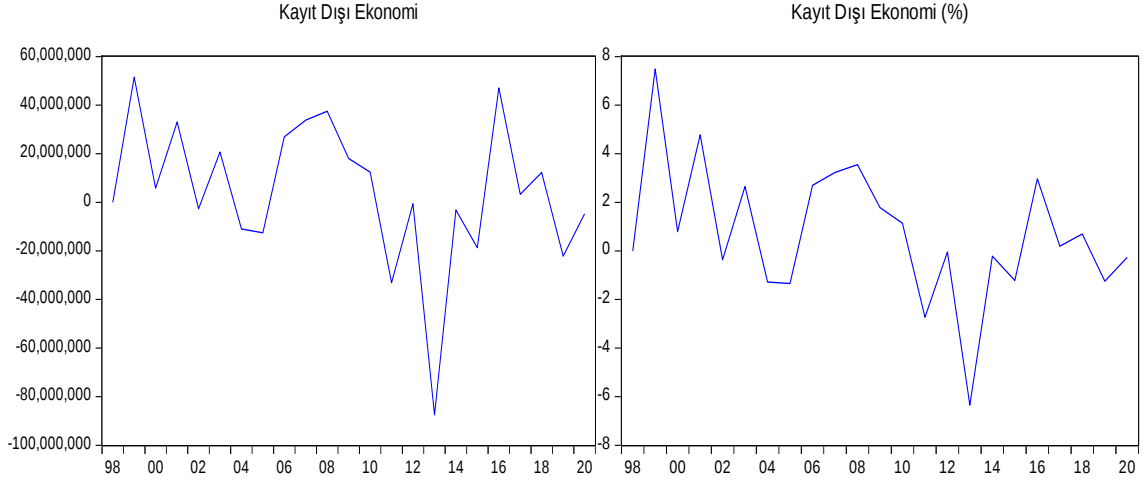
Kaynak: TÜİK

Grafik 1’de Türkiye’nin elektrik tüketimi verileri kullanılarak tahmin edilen kayıt dışı ekonomi ve kayıt dışı ekonomi oranlarının grafiksel gösterimi yer almaktadır. Daha öncesinde, Tablo 3’e bakılarak yorumlanan değerler, Grafik 1’e bakılarak da kolay bir şekilde yorumlanabilmektedir. Grafikten de görüldüğü üzere, 1998 yılının başlangıç yılı kabul edilmesinden dolayı değişim oranı sıfırdır. 2000 yılındaki kayıt dışı ekonomi, 1999 yılına kıyasla %7,5 oranında artmıştır ve yaklaşık 52 milyar TL’lik artış grafikten de görülebilmektedir. 2002 yılındaki kayıt dışı ekonomi bir önceki yıla göre %0,37 oranında azalmıştır ve yaklaşık olarak yaşanan 3 milyar TL’lik azalış grafikten de gözlemlenebilmektedir. En fazla artışın 1999 yılında en fazla azalışın 2013 yılında yaşandığı, değişimlerin istikrarlı olmadığı belli dönemlerde artış ve azalış şeklinde gerçekleştiği grafiğe bakılarak anlaşılabilmektedir.

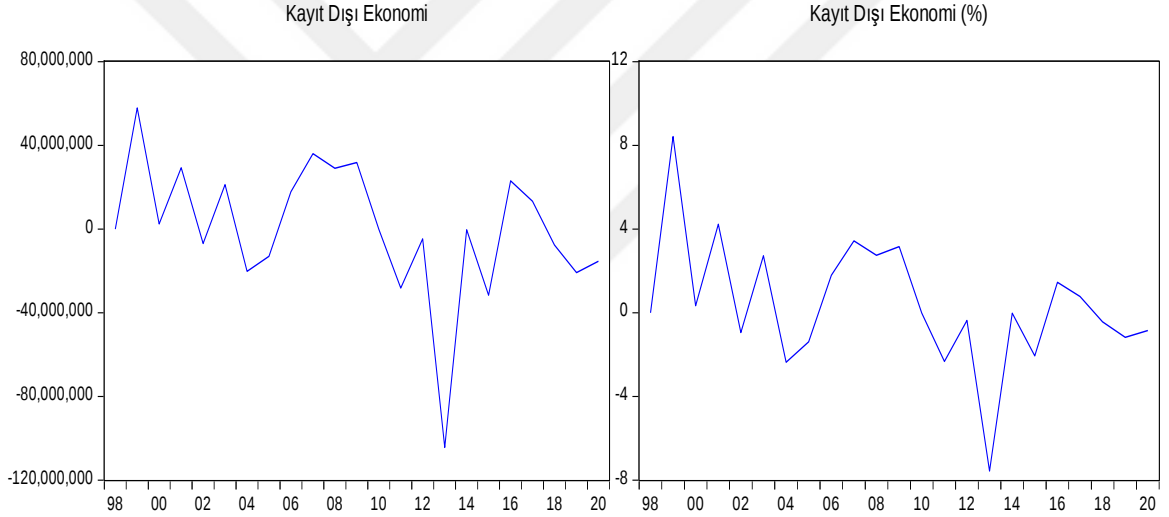
Grafik 2’de elektrik üretimi verileri kullanılarak tahmin edilen kayıt dışı ekonomi ve kayıt dışı ekonomi değişim değerlerinin grafiksel gösterimi yer almaktadır. Grafik 2 incelendiğinde, Grafik 1’de olduğu gibi 1998 yılının başlangıç yılı olarak kabul edilmesinden kaynaklı olarak değişim oranının sıfır olduğu görülmektedir. 2002 yılındaki kayıt dışı ekonomi büyüklüğü, 2001 yılına oranla %0,95 azalarak, yaklaşık 7 milyar TL’lik değişim göstermiştir. 2003 yılında, bir önceki yıl olan 2002 dönemine göre, kayıt dışı ekonomi büyüklüğü 21 milyar TL kadar artmış ve bu artışın tekabül ettiği %2,72 oranı grafikten de gözlemlenebilmektedir. Grafik bir bütün olarak değerlendirildiğinde, 1999 yılı en fazla artışın yaşandığı yıl olurken 2013 yılının ise en fazla azalışın yaşandığı yıl olduğu görülmüş, değişimlerin istikrarlı olmadığı, belli dönemlerde artış ve azalış şeklinde gerçekleştiği görülmüştür.

Grafik 3’te ise elektrik tüketimi ve üretimi verileriyle tahmin edilen kayıt dışı ekonomi ve kayıt dışı ekonomi oranı birlikte sunulmuştur. Grafiğe bakıldığında, elektrik tüketiminin kaçak olabileme ihtimali düşünülmüş olsa bile kullanılan her iki veri setine göre de, Türkiye’de kayıt dışı ekonomideki artışların ve azalışların bir önceki yıla göre oldukça paralellik gösterdiği grafikten açık bir şekilde görülmektedir. Her iki veriye göre de, aynı dönemlerde benzer hareketler sergilenerek bazı dönemler de keskin artışların ve azalışların yaşandığı görülebilmektedir. Yaşanan değişimlere bakıldığında ise, her iki veri setine göre de değişimlerin artış ve azalış şeklinde gerçekleştiği ve istikrarlı olmadığı, dalgalı seyrettiği grafiğe bakılarak anlaşılabilmektedir.

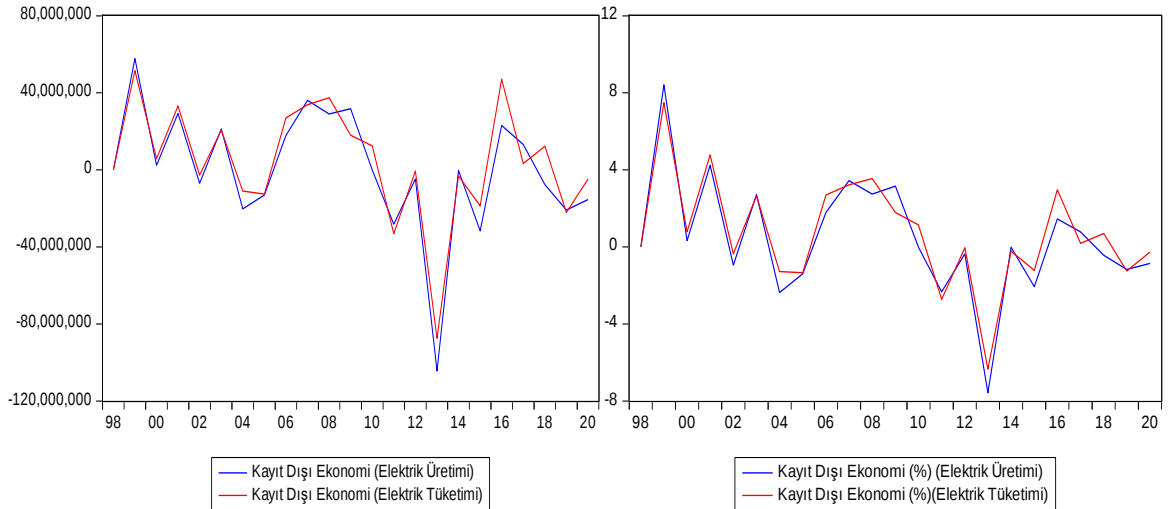
Grafik 1: Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü (Elektrik Tüketimi Yaklaşımı)

Grafik 2: Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü (Elektrik Üretimi Yaklaşımı)

Grafik 3: Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü (Elektrik Tüketimi ve Üretimi Yaklaşımı)

Tablo 5'te Türkiye'deki iktisadi faaliyet kollarına göre, 1998-2020 dönemi elektrik tüketimi yaklaşımıyla elde edilen kayıt dışı ekonomi ile kayıt dışı ekonominin yüzdesel tahmin sonuçları yer almaktadır. Kayıt dışı ekonomi değerleri, *tahmin edilen GSYİH* değerlerinden *GSYİH* değerlerinin çıkarılmasıyla elde edilmiştir. Kayıt dışı ekonominin yüzdesel değerleri ise, *kayıt dışı ekonomi* değerlerinin *GSYİH* değerlerine oranlanmasıyla bulunmuştur. Tablo 5'te sırayla her bir iktisadi faaliyet kolları için ilgili sütunlara bakılarak bir önceki yıla göre kayıt dışı ekonomi de meydana gelen artışlar ve azalışlar incelenerek yorumlanmıştır.

Tablo 5 incelendiğinde; tarım, ormancılık ve balıkçılık faaliyet kolu için, bir önceki yıla göre kayıt dışı ekonomide meydana gelen en yüksek artışın yaklaşık 12 milyar TL'yle 2007 yılına ait olduğu görülmektedir. En fazla azalışın yaşandığı yıl ise, 2008 yılına göre yaklaşık 6 milyar TL azalış gösteren 2009 yılı olmuştur. Sanayi faaliyet koluna göre, en yüksek artış 1998 yılına göre kayıt dışı ekonomide yaklaşık 13 milyar TL artış gösteren 1999 yılında ve 2008 yılına göre 11 milyar TL artış gösteren 2009 yılıdır. En fazla azalışın yaşandığı yıllar her iki yılda da bir önceki yıla göre 19 milyar TL azalış gösteren 2011 ve 2013 yıllarına aittir. İmalat sanayi faaliyet kolu için, bir önceki yıla göre kayıt dışı ekonomide en yüksek artış 10 milyar TL'yle 1999 yılına aitken ikinci olarak 2008 yılına göre yaklaşık 10 milyar TL artış gösteren 2009 yılına aittir. Yüzdesel olarak bakıldığında ise en yüksek artışın yaşandığı iki yıl 2003 ve 2007 yılı olmuştur. 2011 yılında kayıt dışı ekonomide bir önceki yıla göre 20 milyar TL kadarlık oldukça yüksek bir gerileme yaşanmasının ardından 2011 yılını yaklaşık 17 milyar TL'lik gerileme ile 2013 yılı takip etmiştir. İnşaat faaliyet kolu incelendiğinde, 2018 yılına göre en yüksek artışın 10 milyar TL'yle 2019 yılına ikinci olarak ise 2008 yılına göre yaklaşık 9 milyar TL artış gösteren 2009 yılına ait olduğu görülmektedir. Yüzdesel olarak bakıldığında ise en yüksek artışın yaşandığı iki yılın 2001 ve 2009 yıllarına ait olduğu tespit edilmiştir. En fazla azalışın yaşandığı yılların, 2012 yılına göre 11 milyar TL azalış gösteren 2013 yılı ve 2010 yılına göre yaklaşık 11 milyar TL azalış gösteren 2011 yılı olduğu görülmüş ve bu yıllarda kayıt dışı ekonomide sırayla %11,12 ve %13,38 oranında azalışların yaşandığı gözlemlenmiştir. Hizmetler faaliyet kolu yorumlandığında, kayıt dışı ekonomide bir önceki yıla göre oldukça yüksek artışların ve azalışların yaşandığı görülmektedir. 2020 yılında kayıt dışı ekonomide 2019 yılına göre yaklaşık 31 milyar TL kadarlık oldukça yüksek bir artış yaşanmış, 2015 yılına göre 2016 yılında ise, yaklaşık 20 milyar TL kadarlık bir artışın olduğu gözlemlenmiştir. 2012 yılına göre yaklaşık 14 milyar TL azalan 2013 yılına ve daha sonra 2016 yılına göre yaklaşık 12 milyar TL azalan 2017 yılına ait olduğu görülmüştür. Bakıldığında, kayıt dışı ekonomi de bir önceki yıla göre meydana gelen artışların ve azalışların dönemler içerisinde iktisadi faaliyet kollarına göre ortak hareket ettiği dönemler olduğu gibi farklılıklar gösterdiği dönemlerin de olduğu tespit edilmiştir.

**Tablo 5: Türkiye’de İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü:
Elektrik Tüketimi Yaklaşımı**

	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık		Sanayi		İmalat Sanayi	
YIL	Kayıt Dışı Ekonomi (Bin TL)	Kayıt Dışı Ekonomi (%)	Kayıt Dışı Ekonomi (Bin TL)	Kayıt Dışı Ekonomi (%)	Kayıt Dışı Ekonomi (Bin TL)	Kayıt Dışı Ekonomi (%)
1998	0	0	0	0	0	0
1999	6.030.249	8,96	12.703.450	9,98	10.352.160	10,15
2000	921.558	1,29	739.594	0,54	287.529	0,26
2001	5.474.205	8,39	9.416.348	7,52	8.074.034	8,06
2002	-1.713.210	-2,42	2.363.176	1,81	1.660.794	1,59
2003	7.158.578	10,25	296.977	0,21	-1.221.109	-1,06
2004	3.098.533	4,27	-5.380.632	-3,39	-5.836.216	-4,48
2005	-291.419	-0,37	-3.244.692	-1,87	-2.597.995	-1,82
2006	6.491.185	8,16	1.328.620	0,70	328.612	0,21
2007	11.660.085	15,62	3.817.587	1,89	2.689.925	1,61
2008	-99.836	-0,13	7.439.954	3,66	6.556.435	3,91
2009	-5.654.924	-6,96	11.385.299	6,14	9.777.615	6,41
2010	1.616.873	1,85	-300.774	-0,15	742.757	0,45
2011	4.133.470	4,57	-19.067.297	-7,97	-20.097.279	-10,04
2012	2.303.492	2,49	3.067.054	1,24	5.154.010	2,52
2013	-708.764	-0,75	-19.433.930	-7,17	-16.800.066	-7,48
2014	3.940.236	4,14	-1.285.710	-0,45	-2.024.568	-0,85
2015	-4.249.061	-4,09	-793.348	-0,26	-2.676.763	-1,07
2016	9.343.331	9,23	5.989.243	1,92	5.987.742	2,29
2017	2.823.553	2,66	-4.974.439	-1,46	-4.074.075	-1,43
2018	1.671.462	1,54	7.800.598	2,25	7.061.225	2,44
2019	-4.015.576	-3,58	1.763.778	0,51	5.850.515	2,07
2020	-4.859.406	-4,09	-5.471.979	-1,54	-4.850.349	-1,66

*Kayıt dışı ekonomi (%) sütunu; kayıt dışı ekonomi sütununun, GSYİH sütununa oranlanması sonucunda elde edilmiştir. Bir önceki yıla göre kayıt dışı ekonomi değişim hızlarını ifade etmektedir.

Kaynak: TÜİK

Tablo 5: (Devamı)

	İnşaat		Hizmetler	
YIL	Kayıt Dışı Ekonomi (Bin TL)	Kayıt Dışı Ekonomi (%)	Kayıt Dışı Ekonomi (Bin TL)	Kayıt Dışı Ekonomi (%)
1998	0	0	0	0
1999	2.545.587	8,01	17.291.377	11,29
2000	335.502	0,99	-5.249.669	-3,08
2001	6.401.324	23,65	16.009.341	10,52
2002	-3.198.185	-10,02	-5.582.192	-3,34
2003	-1.738.390	-4,78	-745.959	-0,41
2004	-4.789.265	-10,83	-6.668.360	-3,27
2005	-3.046.769	-6,02	-4.384.313	-1,96
2006	-7.934.220	-12,49	8.836.623	3,73
2007	-1.372.709	-1,95	6.589.556	2,63
2008	6.363.767	9,50	14.125.139	5,72
2009	8.561.194	15,21	17.184.513	7,73
2010	-3.985.213	-6,06	3.665.157	1,53
2011	-10.985.311	-13,38	-10.660.950	-3,94
2012	-2.817.820	-3,17	-8.038.061	-2,76
2013	-11.290.322	-11,12	-13.550.067	-4,38
2014	-90.701	-0,09	-5.325.012	-1,62
2015	-166.987	-0,15	-5.775.810	-1,65
2016	1.454.533	1,24	19.627.568	5,55
2017	-1.954.162	-1,52	-11.683.503	-2,98
2018	7.142.057	5,67	-6.346.347	-1,54
2019	10.351.059	8,99	-7.293.733	-1,74
2020	8.070.532	7,42	31.265.157	7,93

*Kayıt dışı ekonomi (%) sütunu; kayıt dışı ekonomi sütununun, GSYİH sütununa oranlanması sonucunda elde edilmiştir. Bir önceki yıla göre kayıt dışı ekonomi değişim hızlarını ifade etmektedir.

Kaynak: TÜİK

Tablo 6’da Türkiye’deki iktisadi faaliyet kollarına göre 1998-2020 dönemi için elektrik üretimi yaklaşımla elde edilen kayıt dışı ekonomi tahmin sonuçları görülmektedir.

Tablo 6 incelendiğinde; tarım, ormancılık ve balıkçılık faaliyet kolu için, kayıt dışı ekonominin 2006 yılına göre 2007 yılında %15,86 oranında yaklaşık 12 milyar TL kadar artmış olduğu görülürken kayıt dışı ekonomide 2008 yılına göre 2009 yılında %5,71 oranında yaklaşık 5 milyar TL’lik gerileme yaşanmıştır. Sanayi faaliyet koluna göre, 1999 yılından 2003 yılına kadar artış halinde olan kayıt dışı ekonomi 2004 yılına gelindiğinde bir önceki yıla göre %4,45 oranında yani 7 milyar TL kadarlık bir azalış gösterirken en fazla azalışın yaşandığı yıl %8,38 oranıyla yaklaşık 23 milyar TL azalış gösteren 2013 yılına aittir. İmalat sanayi faaliyet koluna bakıldığında, diğer faaliyet kollarına göre kayıt dışı ekonomide bir önceki yıla kıyaslandığında yaşanan artışların ve azalışların daha az düzeyde olduğu tespit edilmiştir. İnşaat faaliyet kolu için, 2014 yılında kayıt dışı ekonomi 2013 yılına göre yaklaşık 119 milyon TL yani %0,11 oranında en düşük artış oranına sahiptir. 2016 yılında ise 2015 yılına göre kayıt dışı ekonomide 298 milyon TL’lik %0,25 oranında bir azalış yaşanarak kayıt dışı ekonomide en düşük gerilemenin yaşandığı yıl olmuştur. Hizmetler faaliyet kolunda, 2011-2019 yılları arasında, kayıt dışı ekonominin 2016 yılı dışında sürekli gerileme halinde olduğu, ilgili dönem aralığında kayıt dışı ekonomide en fazla azalış yaklaşık 17 milyar TL ve buna karşılık gelen %5,63 oranıyla 2013 yılına aittir. Kayıt dışı ekonomide gerileme görülmeyen 2016 yılında ise 2015 yılına göre 14 milyar TL kadarlık kayıt dışı ekonomi hacminin genişlediği görülmektedir.

Tablo 5 ve 6’da Türkiye için elektrik tüketimi kullanımının kaçak olabilme ihtimaline karşılık elektrik üretim verilerinin de kullanılması sonucunda gerçekleştirilen kayıt dışı ekonomi sonuçları karşılaştırıldığında, elektrik tüketimi ve üretimi verilerine göre yapılan tahminlerin neredeyse aynı dönemlerde benzer sonuçlar verdiği ve benzer hareketler sergilediği tespit edilmiştir. Detaylıca incelendiğinde, iktisadi faaliyet kollarına göre kayıt dışı ekonomide bir önceki yıla göre yaşanan artışların ve azalışların yaşandığı dönemlerin aynı olduğunu söylemek mümkündür. Bu bakış açısına göre, *Kayıt Dışı Ekonomi* ve *Kayıt Dışı Ekonomi (%)* sütunları incelendiğinde, bir önceki yıla göre kayıt dışı ekonomide meydana gelen artışların ve azalışların dönemler içerisinde iktisadi faaliyet kollarına göre değişiklikler gösterdiği anlaşılmaktadır.

**Tablo 6: Türkiye’de İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü:
Elektrik Üretimi Yaklaşımı**

	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık		Sanayi		İmalat Sanayi	
YIL	Kayıt Dışı Ekonomi (Bin TL)	Kayıt Dışı Ekonomi (%)	Kayıt Dışı Ekonomi (Bin TL)	Kayıt Dışı Ekonomi (%)	Kayıt Dışı Ekonomi (Bin TL)	Kayıt Dışı Ekonomi (%)
1998	0	0	0	0	0	0
1999	6.659.492	9,89	13.904.089	10,93	11.315.574	11,10
2000	589.032	0,82	111.025	0,08	-216.062	-0,20
2001	5.107.664	7,83	8.718.355	6,96	7.513.261	7,50
2002	-2.115.645	-2,98	1.590.614	1,22	1.043.251	1,00
2003	7.211.916	10,32	395.120	0,28	-1.142.487	-1,00
2004	2.266.110	3,12	-7.065.755	-4,45	-7.203.544	-5,53
2005	-334.041	-0,43	-3.337.814	-1,92	-2.674.418	-1,88
2006	5.726.560	7,20	-367.410	-0,19	-1.062.652	-0,68
2007	11.836.804	15,86	4.238.594	2,10	3.036.969	1,82
2008	-704.510	-0,90	5.805.293	2,86	5.205.246	3,11
2009	-4.637.990	-5,71	14.033.952	7,57	11.961.654	7,84
2010	605.771	0,69	-2.609.205	-1,28	-1.155.892	-0,69
2011	4.523.146	5,00	-18.159.846	-7,59	-19.355.326	-9,67
2012	1.997.859	2,16	2.258.390	0,91	4.477.600	2,19
2013	-1.935.838	-2,05	-22.720.791	-8,38	-19.515.017	-8,69
2014	4.135.387	4,35	-726.821	-0,25	-1.561.383	-0,66
2015	-5.100.146	-4,91	-3.343.171	-1,12	-4.798.529	-1,91
2016	7.710.985	7,61	1.286.179	0,41	2.042.556	0,78
2017	3.458.814	3,25	-3.012.864	-0,88	-2.434.643	-0,85
2018	431.167	0,40	3.810.957	1,10	3.727.764	1,29
2019	-3.934.510	-3,51	2.022.732	0,59	6.066.472	2,15
2020	-5.532.606	-4,66	-7.534.818	-2,13	-6.544.384	-2,25

*Kayıt dışı ekonomi (%) sütunu; kayıt dışı ekonomi sütununun, GSYİH sütununa oranlanması sonucunda elde edilmiştir. Bir önceki yıla göre kayıt dışı ekonomi değişim hızlarını ifade etmektedir.

Kaynak: TÜİK

Tablo 6: (Devamı)

	İnşaat		Hizmetler	
YIL	Kayıt Dışı Ekonomi (Bin TL)	Kayıt Dışı Ekonomi (%)	Kayıt Dışı Ekonomi (Bin TL)	Kayıt Dışı Ekonomi (%)
1998	0	0	0	0
1999	2.839.880	8,94	18.753.362	12,25
2000	178.625	0,53	-6.006.056	-3,53
2001	6.227.892	23,01	15.137.997	9,95
2002	-3.365.101	-10,55	-6.520.392	-3,91
2003	-1.714.397	-4,71	-620.418	-0,34
2004	-5.222.810	-11,81	-8.837.314	-4,33
2005	-3.072.726	-6,07	-4.504.021	-2,01
2006	-8.427.875	-13,27	6.654.298	2,81
2007	-1.231.692	-1,75	7.115.449	2,84
2008	5.794.754	8,65	12.097.978	4,90
2009	9.433.975	16,76	20.405.279	9,18
2010	-4.686.021	-7,13	899.674	0,37
2011	-10.692.473	-13,03	-9.591.765	-3,55
2012	-3.095.103	-3,49	-8.950.976	-3,07
2013	-12.468.708	-12,28	-17.413.285	-5,63
2014	118.582	0,11	-4.687.279	-1,42
2015	-1.118.305	-1,00	-8.719.846	-2,49
2016	-298.117	-0,25	14.121.096	3,99
2017	-1.218.283	-0,95	-9.465.965	-2,41
2018	5.644.327	4,48	-10.927.321	-2,64
2019	10.445.124	9,07	-6.984.966	-1,67
2020	7.379.503	6,78	28.749.091	7,29

*Kayıt dışı ekonomi (%) sütunu; kayıt dışı ekonomi sütununun, GSYİH sütununa oranlanması sonucunda elde edilmiştir. Bir önceki yıla göre kayıt dışı ekonomi değişim hızlarını ifade etmektedir.

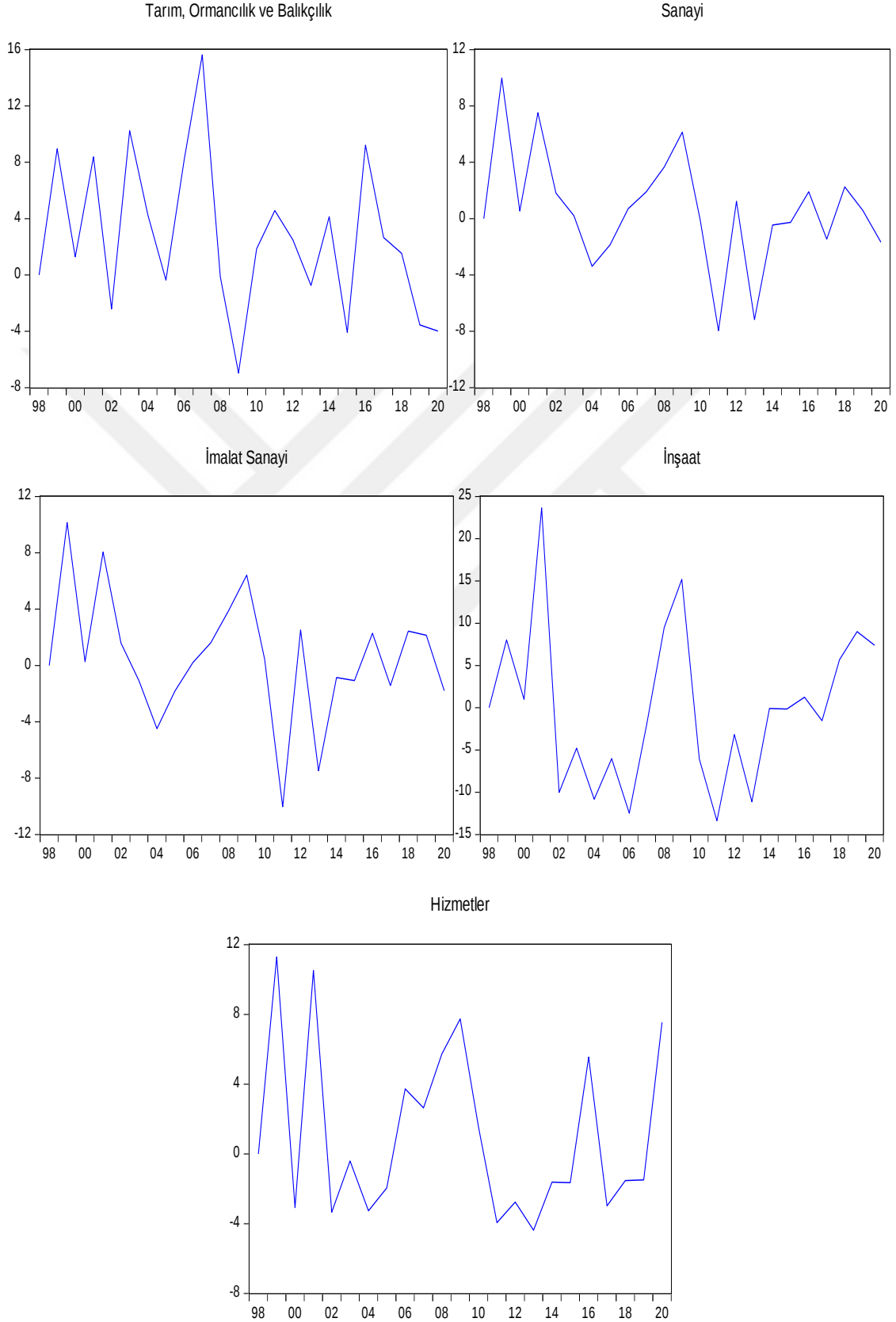
Kaynak: TÜİK

Grafik 4'te Türkiye'deki iktisadi faaliyet kollarına göre, elektrik tüketimi verileri kullanılarak tahmin edilen kayıt dışı ekonomi oranlarının grafiksel gösterimleri yer almaktadır. Her bir faaliyet kolu için 1998 yılı başlangıç kabul edildiğinden dolayı değişim oranlarının sıfır olduğu grafiklerden görülmektedir. Kayıt dışı ekonomide bir önceki yıla göre en şiddetli artışın ve azalışın yaşandığı iktisadi faaliyet kolunun inşaat faaliyet kolu olduğu grafikler incelendiğinde görülebilmektedir. Tablo 5'te görüldüğü üzere inşaat faaliyet kolunda, 2001 yılında 2000 yılına göre kayıt dışı ekonomide %23,65 oranında artış yaşanmıştır. Söz konusu yıllarda diğer faaliyet kollarında da kayıt dışı ekonomide artış olmasına rağmen inşaat faaliyet kolundaki artış kadar yüksek oranlı bir artış mevcut değildir. Bu durum Grafik 4 incelendiğinde de tespit edilebilmektedir. Yine Tablo 5'ten anlaşılabileceği üzere, inşaat faaliyet kolu için kayıt dışı ekonomide en fazla azalış %13,38 ile 2011 ve %12,49 ile 2006 yılında görülmektedir. İnşaat faaliyet kolu için 2006 yılında diğer faaliyet kollarının aksine artış yerine azalmanın var olduğu ve 2011 yılında ise yalnızca tarım, ormancılık ve balıkçılık faaliyet kolunun gerileme göstermediği, diğer faaliyet kollarında da gerilemenin görülmesine rağmen inşaat faaliyet kolu kadar yüksek oranlarda gerçekleşmediği Grafik 4'ün incelenmesiyle de tespit edilebilmektedir.

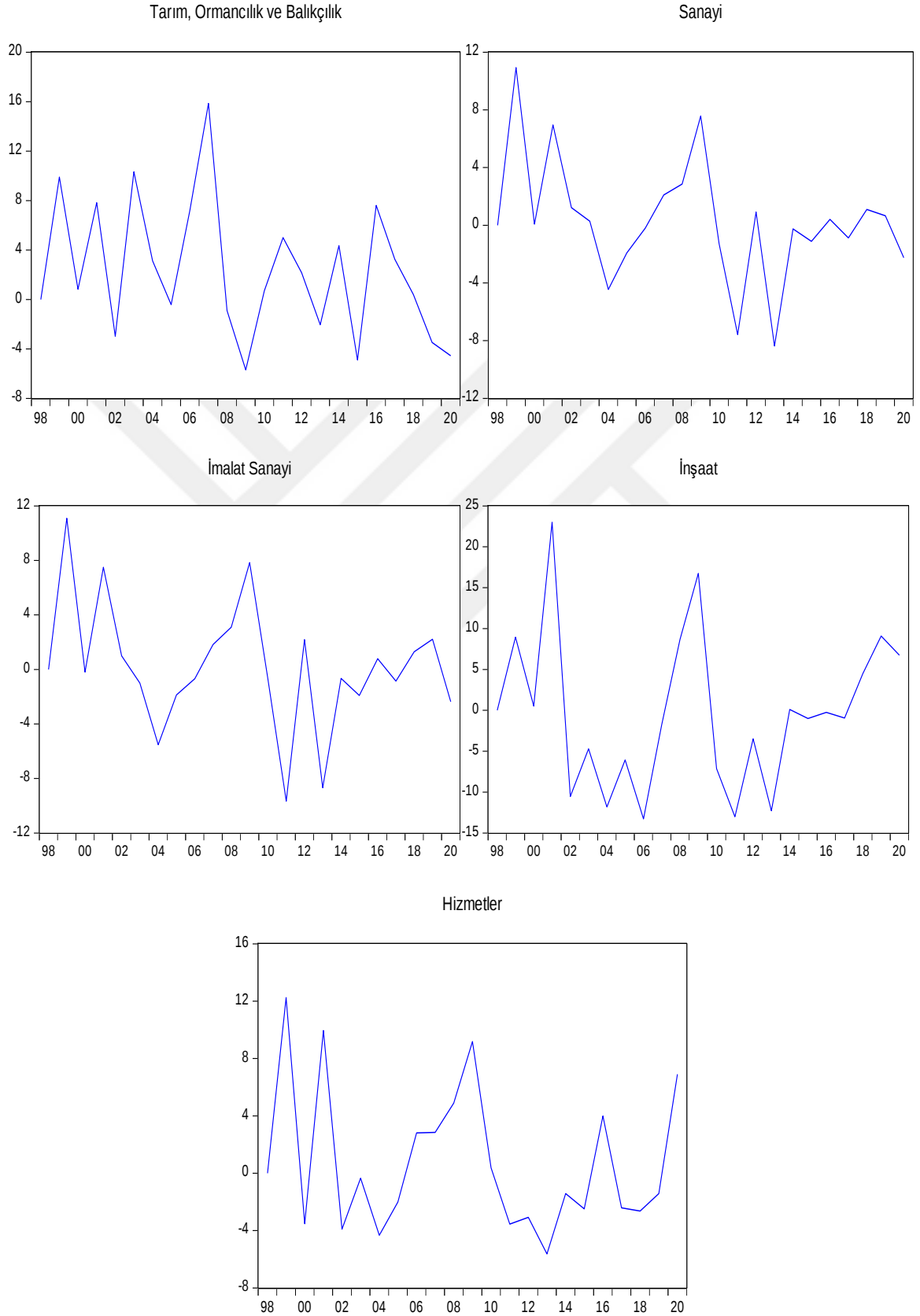
Grafik 5'te iktisadi faaliyet kollarına göre elektrik üretimi verileri kullanılarak tahmin edilen kayıt dışı ekonomi oranları grafiksel gösterimleri görülmektedir. Grafik 4'te olduğu gibi kayıt dışı ekonomide, bir önceki yıla göre en şiddetli artışın ve azalışın yaşandığı iktisadi faaliyet kolu, inşaat faaliyet kolu olurken 2001 yılında 2000 yılına göre kayıt dışı ekonomide %23,01 oranında artışın meydana geldiği, diğer faaliyet kollarının da bu dönemde artış eğiliminde olmasına rağmen kayıt dışı ekonomide inşaat faaliyet kolu kadar yüksek bir artış görülmemiştir. İnşaat faaliyet kolu için kayıt dışı ekonomide en fazla azalış %13,27 ile 2006, %13,03 ile 2011 yılında görülürken; tarım, ormancılık ve balıkçılık faaliyet kolu dışındaki faaliyet kollarında da kayıt dışı ekonominin gerileme göstermiş olmasına rağmen inşaat faaliyet kolu kadar yüksek oranlarda olmadığı görülebilmektedir.

Grafik 4 ve 5 incelendiğinde, iktisadi faaliyet kollarına göre kayıt dışı ekonomide bir önceki yıla göre artışların ve azalışların yaşandığı dönemlerin paralel olduğu söylenebilmektedir. Her iki veri seti kullanılarak elde edilen değişim sonuçları incelendiğinde; kayıt dışı ekonomide bir önceki yıla göre en şiddetli artış ve azalışın yaşandığı faaliyet kolunun inşaat faaliyet kolu olduğu saptanmıştır. Grafik 4 ve 5'e göre, elektrik tüketimi yaklaşımı sonuçlarında olduğu gibi elektrik üretimi yaklaşımında da bazı dönemlerde farklılıklar olsa da değişim oranlarında yıllar itibarıyla benzerlik görülürken yalnızca artış ve azalış şiddetlerinde farklılıklar söz konusudur.

Grafik 4 : Türkiye’de İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Kayıt Dışı Ekonomi (Elektrik Tüketimi Yaklaşımı)

Grafik 5: Türkiye’de İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Kayıt Dışı Ekonomi (Elektrik Üretimi Yaklaşımı)

SONUÇ ve ÖNERİLER

Kayıt dışı ekonomi; kayıt altına alınmamış ya da alınamayan, devletten gizli tutulan ve kamu otoritelerinin denetimi dışında kalan her çeşit ekonomik faaliyet şeklinde tanımlanabilmektedir. Kayıt dışı ekonomi içerisine yasalarla yasaklanmış olan ekonomik faaliyetlerin yanı sıra, yasalarla yasaklanmamasına rağmen bilinçli bir şekilde kayıt altına geçirilmeyen veya belgelendirilmeyen ekonomik faaliyetler dahildir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetler, kişilerin daha fazla gelir ve fayda sağlamanın yanı sıra daha yüksek yaşam standartlarına ulaşılabilme amacıyla gerçekleştirilmektedir. Kayıt dışı ekonomi; büyüklüğü, nedenleri, etkileri ve işleyişi bakımından birçok araştırmaya konu olan küresel bir sorundur ve oldukça karmaşıktır. Kayıt dışı ekonomi olgusunun ekonomik, mali, sosyolojik, siyasal, psikolojik, hukuki ve kültürel gibi birçok farklı açıdan özellik barındırmasından kaynaklı olarak ülkeler arasında farklı boyutlarda ortaya çıkarak kendini göstermektedir.

Kayıt dışı ekonomi hakkında yapılan ilk çalışmalar II. Dünya Savaşı sonrası dönemlerine kadar dayanmaktadır. Kayıt dışı istihdama yönelik yapılan ilk yasal düzenlemeler ise Fransa'da 1936 ve 1940 yıllarında gerçekleştirilmiştir. 1958 yılında Cagan tarafından ilk kez Amerika'daki kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ölçülmeye çalışılmıştır. 1960'lı yıllara gelindiğinde fark edilmeye başlanan kayıt dışı ekonomi, 1970'li yıllarda araştırmacıların dikkatini çekerek ilgi odağı haline gelmiş ve 1980'li yılların başlarında ise uluslararası alanda tartışılmaya başlanmış bir konu haline dönüşerek literatürdeki yerini almıştır. Kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü ölçmeye yönelik ilk çalışmaların Amerika'da 1950'li yıllara kadar dayandığı görülürken, Türkiye'de ancak 1990'lı yıllara gelindiğinde ilk çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Kayıt dışı ekonomik faaliyetler sadece az gelişmiş ülke ekonomilerinde değil aynı zamanda gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinde de gerçekleşmektedir. Bu olguya dayanarak, kayıt dışı ekonominin küresel bir sorun olduğunu söylemek mümkündür. Ülkelerin ekonomilerinin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin büyüklüğü de değişebilmektedir. Kayıt dışı ekonomi ile ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyleri arasında ters yönlü bir ilişki söz konusudur. Bir ülkenin ekonomik gelişmişlik düzeyi arttığında kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin büyüklüğü azalırken, ekonomik gelişmişlik düzeyi azaldığında ise kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin büyüklüğü artmaktadır. Günümüze gelindiğinde kayıt dışı ekonominin hala daha güncelliğini korumasının nedeniyse, bir sorun olarak görülen ve düşünülen bu olgunun hala daha ortadan kaldırılamamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi özellikleri arasında; yasalara ve ahlaki normlara aykırı olması, gelir veya fayda sağlanması, ekonomik sisteme uygunluk, vergi dışında bırakılma ve daha önemlisi istatistiksel olarak ölçümünün mümkün olmaması yer almaktadır. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerden bazıları yasalara aykırıyken bazıları ise yasalara uygun olmakla birlikte ahlaki normlara aykırı olabilmektedir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin genel olarak olumsuz etki yaratacağı düşünülse de bazı durumlarda gelir ve fayda yaratıcı özelliğe de sahip olabilmektedir. Vergi dışında bırakılan kayıt dışı ekonomik faaliyetler bunun dışında da istatistiksel olarak ölçülememektedir. Bu özelliğiyle kayıt dışı ekonomi, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin sınırlarını genişleterek kayıt dışılığın ölçülmesini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, gelir ve fayda sağlamak amacıyla gerçekleştirilen kayıt dışı faaliyetlerin, milli gelir hesaplarına açık ve aynı zaman da tam olarak yansıtılmayarak kayıt dışı ekonomiyle olan mücadelede alınacak önlemlerin etkisinin azalmasına sebep olacaktır. Bu durum sonucunda, kayıt dışı ekonomik faaliyetler hakkında net ve kesin bir bilgiye ulaşmak mümkün olmayacaktır. Yukarıda sayılan nedenlerden kaynaklı olarak, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin büyüklüğünün tahmin edilmesi sırasında kullanılacak olan verilerin istatistiksel kapsamı ile sınırlarının iyi bir şekilde tespit edilmesi gereklidir. İlaveten, istatistiksel çalışma yürüten ya da yürütecek olan kişilerin ya da kurumların daha sağlıklı ve etkin çalışmalar gerçekleştirebilmelerini sağlayabilmek amacıyla veri tabanlarının genişletilmesi, verilere kolaylıkla ulaşım sağlanabilmesi ve diğer teknik yetersizliklerin giderilmesi gerekmektedir.

Kayıt dışı ekonominin boyutu, ülkeden ülkeye farklılık göstereceği için ortaya çıkış nedenleri de ülkeden ülkeye göre ve gelişmişlik düzeyine bağlı olarak değişecektir. Kayıt dışı ekonomi olgusunu ortaya çıkaran nedenler sadece mali faktörlerden kaynaklı olan vergilerden değil bunun dışında; ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel, hukuki ve psikolojik faktörlerden kaynaklı olarak da ortaya çıkabilmektedir. Çok boyutlu yapısından kaynaklı olarak kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin mali çerçevesini kesin şekilde ortaya çıkarmak mümkün olmamaktadır. Bu nedenden dolayı, kayıt dışı ekonomiyle mücadele politikalarının belirlenmesi sırasında yalnızca mali ve vergi tabanlı olan değil bunun yanı sıra ülkenin; sosyal, kültürel, hukuki, siyasal ve de toplumsal yapısının da dikkate alınması gerekmektedir.

Kayıt dışı ekonomi, olumsuz etkilerin yanı sıra bazı olumlu etkilerde doğurabilmektedir. Bu nedenle kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin etkileri olumlu ve de olumsuz etkiler şeklinde ikiye ayrılabilir. Kayıt dışı ekonominin olumlu etkileri arasında; ekonomiye canlılık getirmesi, her kesimden kişiye istihdam olanağı sağlaması, üretime ve yatırıma kaynak teşkil etmesi örnek olarak verilebilir. Kayıt dışı ekonominin olumsuz etkileri arasında ise; devlet gelirlerini azaltması, vergi sisteminin adaletsizleşmesi, haksız rekabete yol açması, kaynakları etkin kullanmayarak verimsiz alanlara yöneltmesi, hatalı istatistiksel sonuçlar vermesi ve ahlaki değerler üzerinde yozlaşmaya sebep olması sayılabilir.

Kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü kesin, doğru ve net bir şekilde ölçmek mümkün olmamakla birlikte birçok farklı yöntem yardımıyla tahminlerde bulunmak mümkündür. Kayıt dışı ekonomi tahminleri, doğrudan ve dolaylı yöntemler şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Doğrudan yöntemler anket uygulamalarına veya vergi incelemelerine dayanmaktadır. Bu yöntemde; işyeri anketleri, hane halkı anketleri, vergi anketleri ve zaman kullanım anketleri gibi çeşitli anketler kullanılmaktadır. Dolaylı yöntemlerde ise; GSMH Yaklaşımı, İstihdam Yaklaşımı, Vergi İncelemeleri Yoluyla Ölçme Yaklaşımı, Fiziksel Girdi Yaklaşımı (Elektrik Tüketimi Yaklaşımı), Parasalcı Yaklaşımlar (Sabit Oran Yaklaşımı - İşlem Hacmi Yaklaşımı - Ekonometrik Yaklaşım), ve MIMIC Modeli Yaklaşımı olmak üzere sıralanabilmektedir. Kullanılan yöntemin ve zaman aralığının değişmesiyle birlikte aynı ülke ekonomisi için bile olsa tahmin edilen kayıt dışı ekonomi büyüklüğünde farklılıklar olacaktır.

Çalışmada, Türkiye’deki kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ve seyri, elektrik tüketimi yaklaşımı kullanılarak tahmin edilmeye çalışılmıştır. Öncelikle, Kaufmann ve Kaliberda (1996)’ın çalışması referans alınarak elektrik tüketimi yaklaşımıyla 1998-2020 yılları için kayıt dışı ekonomi tahmin edilerek yorumlanmış ardından aynı dönem aralığı için elektrik tüketiminin kaçak olabileceği ihtimaline karşılık Us (2006)’un çalışması referans alınarak yapılan tahminler tekrarlanmıştır ve aralarında çıkabilecek olası farkların bulunması amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra, Türkiye’deki kayıt dışı ekonominin iktisadi faaliyet kolları açısından görünümü ve seyri de incelenerek yorumlanmış, kayıt dışı ekonominin en fazla ve en az görüldüğü iktisadi faaliyet kolları tespit edilmeye çalışılmıştır.

İlgili yaklaşımla, kayıt dışı ekonominin olmadığı varsayılan yani “sıfır” olarak kabul edilen yılın, başlangıç yılı kabul edilmesinden kaynaklı olarak kayıt dışı ekonomi boyutunun belirlenmesinin yerine bir önceki yıla göre kayıt dışı ekonomide meydana gelen değişimlerin tespit edilmesinin gerçeğe daha uygun olacağı sonucuna varılarak sonuçlar bu bakış açısıyla yorumlanmıştır. Kayıt dışı ekonominin olmadığı varsayılan 1998 yılı her iki yaklaşıma göre de başlangıç yılı kabul edildiği için kayıt dışı ekonomi büyüklüğü de *sıfır* olarak belirlenmiştir. Türkiye’deki 1998-2020 dönemi elektrik tüketimi yaklaşımı ve elektrik kullanımının kaçak olabilmesi olasılığına karşılık elektrik üretim verilerinin kullanılmasıyla yapılan tahmin sonuçları kıyaslandığında; elektrik tüketimi yaklaşımı sonuçlarına göre, bir önceki yıla kıyasla kayıt dışı ekonomideki en fazla artış 52 milyar TL ile 1999 yılında, en fazla azalış ise 88 milyar TL ile 2013 yılında yaşanmıştır. Elektrik üretimi yaklaşımıyla tekrarlanan tahminler de benzer şekilde sonuç verirken yaşanan artış ve azalış şiddetinin elektrik üretimi yaklaşımında daha fazla olduğu tespit edilmiş, 1999 yılında kayıt dışı ekonomi 1998 yılına göre 58 milyar TL artış gösterirken 2013 yılında ise bir önceki yıla göre 104 milyar TL kadarlık oldukça yüksek bir gerileme göstermiştir. Genel itibarıyla her iki verinin de kayıt dışı ekonomide meydana gelen artış ve azalış yönünden paralellik gösterdiği tespit edilmiş, elektrik tüketiminin kaçak olabilmesi ihtimali düşünülmüş olsa da yapılan tahminlerde ciddi farklılıkların ortaya çıkmadığı saptanmıştır. Tahmin sonuçlarını elde etmede kullanılan elektrik tüketimi ve üretimi verilerinin mukayesesinde, her iki yöntem için kayıt dışı

ekonomide bir önceki yıla göre meydana gelen değişimlerin dalgalı bir seyir izlediği, bir önceki yıla göre kayıt dışı ekonomide en fazla artışın yaşandığı yılın 1999 yılı olduğu, en fazla azalışın yaşandığı yılın ise 2013 yılı olduğu tespit edilmiştir.

İktisadi faaliyet kolları için yapılan tahmin sonuçlarında, kayıt dışı ekonomide bir önceki yıla göre artış ve azalış dönemlerinin genel itibariyle paralellik gösterdiği tespit edilmiştir. Elektrik tüketimi yaklaşımı sonuçları incelendiğinde, kayıt dışı ekonomi bir önceki yıla göre 2001 yılında inşaat faaliyet kolu dışındaki kollarda %7,52 ile %10,52 arasında artış gösterirken *inşaat* faaliyet kolunda %23,65 oranında oldukça yüksek bir artış gösterdiği gözlemlenmiştir. Elektrik üretimi yaklaşımına bakıldığında, bir önceki yıla göre kayıt dışı ekonomi 2006 yılında tüm faaliyet kollarında azalış eğiliminde iken en şiddetli azalışın yaşandığı faaliyet kolunun *inşaat* faaliyet koluna ait olduğu açık bir şekilde görülmüştür. Kayıt dışı ekonomide bir önceki yıla göre en fazla azalışın gerçekleştiği yılların değişkenlik göstermesine karşılık her iki veri seti için tüm iktisadi faaliyet kollarında 2011 ve 2013 yıllarında kayıt dışı ekonomide önemli ölçüde gerilemenin varlığı gözlemlenmiştir. Her iki veri seti kullanılarak elde edilen değişim sonuçları incelendiğinde; kayıt dışı ekonomide bir önceki yıla göre en şiddetli artışın ve azalışın yaşandığı faaliyet kolunun *inşaat* faaliyet kolu olduğu tespit edilmiştir.

Kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü tahmin edebilmek için tek bir yöntem ışığında ilerlemek yanıltıcı ve yanlış sonuçlar verebileceğinden dolayı sadece belli bir noktaya odaklanmak yerine bakış açısını genişleterek çok boyutlu, geniş bir açıyla bakmak daha faydalı olacaktır. Bunun sebebi, kullanılacak olan her bir yöntemin kendine ait varsayımlarının mevcut olmasıdır. Ayrıca kullanılacak değişkenlerin, sabit olmamasından ötürü elde edilecek sonuçların da her seferinde farklılıklar içermesinden kaynaklanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akalın, Gülsüm ve Kesikoğlu, Ferdi (2007), “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi ve Büyüme İlişkisi”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 3(5), 71-87.
- Akça, Emrah Eray ve Bal, Harun (2018), “Ekonometrik Yaklaşım Yoluyla Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini”, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 11(1), 725-738.
- Argentiero, Amedeo vd. (2019), “Measuring unobserved economy through electricity demand”, **42nd IAEE International Conference, Montréal, Canada**, 1-12.
- Altuğ, Osman (1994), “Kayıt Dışı Ekonomi: Vergiye Başkaldırıışlar”, **Görüş Dergisi**, (14), 63-72.
- Altuğ, Osman (1999), “Kayıtdışı Ekonominin Boyutları (1997)”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, (15), 257-276.
- Altuğ, Osman (1999), “**Kayıtdışı ekonomi**”, Türkmen Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Bajada, Chris ve Schneider, Friedrich (Ed.) (2005), **Revisiting the Latent Variable/MIMIC Model Approach to Measuring the Size of the Canadian Underground Economy, Size Causes and Consequences of the Underground Economy**, Ashgate Publishing, UK.
- Baldemir, Ercan vd. (2005), “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin MIMIC Model ile Tahminlenmesi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 10(2), 231-243.
- Baylan, Mustafa vd. (2018), “Kayıtdışı Ekonominin Büyüklüğünün Tahmininde Kullanılan Yöntemler ve Türkiye Kayıtdışı Ekonominin Tahmini”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 8(1), 23-40.
- Biçer, Yalın (2006), **Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomiye Önlemeye Yönelik Vergi Politikaları ve Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bozkurt, Cuma (2014), “Kayıtdışı Ekonominin Bir Değerlendirmesi Ve Türkiye”, **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, 13(1), 41-58.

Bulut, Halim Murat (2007), **Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Etkileri ve Mücadele Yöntemleri Türkiye Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Cagan, Phillip (1958), “The Demand for Currency Relative to The Total Money Supply”, **Journal of Political Economy**, 66(4), 303-328.

Çetintaş, Hakan ve Vergil, Hasan (2003), “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Tahmini”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 4(1), 15-30.

Çekmece, Cengiz (2019), **“Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’deki Mevcut Durumu, Çözüm Önerileri”**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dell’Anno, Roberto (2003), **“Estimating the Shadow Economy in Italy: A Structural Equation Approach”**, No. 2003-07, University of Aarhus, Denmark.

Dell’Anno, Roberto ve Halicioglu, Ferda (2010), “An ARDL Model Of Unrecorded And Recorded Economies In Turkey”, **Journal of Economic Studies**, 37(6), 1-20.

Derdiyok, Türkmen (1993), “Türkiye’nin Kayıtdışı Ekonomisinin Tahmini”, **Türkiye İktisat Dergisi**, 14, 54-63.

Dinçer, Burcu (2007), **Kayıt Dışı Ekonomi ve Rekabetçi Piyasalar Üzerine Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Eilat, Yair ve Zinnes, Clifford (2000), “The Evolution of The Shadow Economy in Transition Countries: Consequences for Economic Growth and Donor Assistance”, **CAER II Discussion Paper**, 83, 1-70.

Erkuş, Hasan ve Karagöz, Kadir (2008), “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybının Tahmini”, **Maliye Dergisi**, 156, 126-140.

Feige, Edgar, F. ve Urban, Ivica (2003), “Estimating the Size and Growth of Unrecorded Economic Activity in Transition Countries: A Re-evaluation of Electric Consumption Method Estimates and their Implications”, **SSRN Electronic Journal**, 636, 1-37.

Feige, Edgar. L. (1979), “How Big is the Irregular Economy?”, **Challenge**, 22(5), 5-13.

- Feige, Edgar L. (1986), “Re-examination of Underground Economy in the United States: A comment on Tanzi”, **IMF Staff Papers**, 33(4), 768-81.
- Garvanlieva, Vesna, Vlatko Andonov, ve Marjan Nikolov (2012), “Shadow economy in Macedonia”, **CEA Journal of Economics**, 7(2), 17-36.
- Gelir İdaresi Başkanlığı, (2009), “Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008 - 2010)”, **Gelir İdaresi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı**, 87, Ankara.
- Göksu, Nadire (2015), “**Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadelede Devlet Politikaları, 2000-2001 ve 2008 Krizlerinin Kayıt Dışı Ekonomiye Etkileri**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gönnetlioğlu, Hüseyin (2010), **Kayıt Dışı Ekonomi: Nedenleri, Boyutları ve Türkiye Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gutmann, Pierre M. (1977), “The Subterranean Economy”, **Financial Analysts Journal**, 33(6), 26-28.
- Güler, Hünkar ve Toparlak, Ekrem (2018), “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Ölçümü ve Avrupa Birliği Ülkeleriyle Karşılaştırılması”, **Ömer Halis Demir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 11(1), 209-220.
- Günay, Ayşe (2000), **Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hryshko, Dmytro (2001), **Unrecorded Economy In Ukraine: Its Measurement, With Empirical Applications**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kyiv-Mohyla Academy University.
- Ilgın, Yılmaz (1999), “Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye’de Boyutu”, **Devlet Planlama Dergisi**, Nisan, 2492, 1-169.
- Ilgın, Yılmaz (2002), “Kayıtdışı Ekonomiyi Tahmin Yöntemleri ve Türkiye’de Durum”, **Devlet Planlama Dergisi**, Özel Sayı, 145-156.
- Kaufmann, Daniel ve Aleksander Kaliberda (1996), “Integrating the Unofficial Economy into the Dynamics of Post-Socialist Economies: A Framework of Analysis and Evidence”, **The World Bank, Policy Research Working Paper Series: 1691**, 81-120.

- Kırbaş, Sadık (2012), **Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi, Yolsuzluk, Siyasetin Finansmanı**, Phoneix Yayınevi, Ankara.
- Kırcı, Nüket (2006), **Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini: Ekonometrik Bir Yaklaşım**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kyle, Steven C. (2002), **“The Shadow Economy in Post-Soviet Tajikistan”**, Working Papers, Cornell University, Department of Applied Economics and Management.
- Lackó, Mária (2000), **“Hidden Economy - An Unknown Quantity? Comparative Analysis of Hidden Economies in Transition Countries in 1989-1995”**, Economics of Transition, 8(1), 117-149.
- Lysa, Olsa vd. (2019), **“Shadow Economy Index for Ukraine”**, https://kiis.com.ua/materials/pr/20191107_Shadow/Shadow%20Economy%20Index%20Ukraine.pdf (06.11.2022).
- Missiou, Olympia ve Psychoyios Dimitrios (2013), **“Estimating the size of Shadow Economy with Electricity Consumption Method”**, Institutions, 10(2), 1-42.
- Nastav, Bojan, ve Bojnec, Stefan (2005), **“Shadow Economy In Slovenia”**, **Proceedings of the 6th International Conference of the Faculty of Management**, Bernardin.
- Nas, Şahin (2014), **Kayıt Dışı Ekonomi Ve Türkiye Örneği**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öğünç, Fethi ve Yılmaz, Gökhan (2000), **“Estimating the Underground Economy in Turkey”**, **The Central Bank of the Republic of Turkey**, Discussion Paper, Ankara, 1-29.
- Özçelik, Özer (2005), **Teorik ve Kavramsal Perspektiften Kayıt Dışı Ekonomi Sorunu, Ölçümü ve Çözüm Önerileri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özsoylu, Ahmet Fazıl (1996), **“Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi”**, Bağlam Yayıncılık, Ankara.
- Putnins, Talis J. Ve Sauka, Arnis (2020), **Shadow Economy Index For Russia 2017-2018: Comparison With The Size Of The Shadow Economies In Ukraine, Kyrgyzstan, Kosovo, Moldova, Romania, Latvia, Lithuania, Estonia and Poland**, Stockholm School of Economics in Riga.

- Sarıkaya, Hatice Elanur (2007), **Kayıt Dışı Ekonomi'nin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği (1980-2005)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarılı, Mustafa Ali (2002), "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler", **Bankacılar Dergisi**, 42, 32-50.
- Savaşan, Fatih (2003), "Modeling the Underground Economy in Turkey: Randomized Response and MIMIC Models", **The Journal of Economics**, 29(1), 47-76.
- Savaşan, Fatih (2011) "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi Ve Kayıtdışılıkla Mücadelenin Serencamı", **Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı**, 35, 1-39.
- Schneider, Friedrich ve Buehn, Andreas (2012), "Shadow Economies in Highly Developed OECD Countries: What Are the Driving Forces?", **IZA Discussion Series**, 6891, 1-32.
- Schneider, Friedrich ve Enste, Dominik H. (2000), "Shadow Economies: Size, Causes, and Consequences", **Journal of Economic Literature**, 38(1), 77-114.
- Schneider, Friedrich (2007), "Shadow Economies and Corruption All Over the World: New Estimates for 145 Countries", **Journal Economics**, 1-47.
- Syrichas vd. (2021), "The Shadow Economy in Cyprus: Evidence from the Electricity Consumption and Currency Demand Methods", **Cyprus Economic Policy Review**, 15(1), 46-74.
- Şapçıl, Onur (2006), **Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye Ekonomisindeki Büyüklüğünün Tahmin Edilmesi (1980-2005 Dönemi Analizi)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tanzi, Vito (1983), "The Underground Economy in the United States: Annual Estimates, 1930-80", **International Monetary Fund Staff Papers**, 30(2), 283-305.
- Tanzi, Vito (1998), "Corruption Around The World; Causes, Consequence, Scope and Cures", **International Monetary Staff Papers**, 45(4), 559- 594.
- Tayfur, İkrâmi (2018), **Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışı Ekonomiye Etkileyen Faktörler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Temel, Adil vd. (1994), “Kayıtdışı Ekonomi, Tanımı, Tespit Yöntemleri Ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü”, **İktisat İşletme ve Finans**, 9(104), 10-33.
- Tütüncü, Asiye (2013), **Kayıtdışı Ekonomi Ve Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi Boyutunun Tahmini**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Us, Vuslat (2004), “Kayıtdışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği”, **Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Araştırma Genel Müdürlüğü**, Ankara, 1-52.
- Us, Vuslat (2006), “Türkiye Ekonomisinde Kayıtdışı Ekonomiyi Ölçmeye Yönelik Ampirik Çalışma: Elektrik Üretimi Yaklaşımı”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 8(1), 95-111.
- Yamak, Nebiye (1996), “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Büyüklüğü”, **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, 11(126), 17-29.
- Yamak, Rahmi ve Koçak, Necmettin Alpay (2007), “Kayıtdışı Ekonomi Varsayımı Altında Laffer Eğrisinin Tahmini”, **TÜİK İstatistik Araştırma Dergisi**, 5(2), 30-43.
- Yurdakul, Funda (2008), “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi: Bir Model Denemesi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 63(4), 205-221.

ÖZGEÇMİŞ

Pınar HARMANLI, 2009 yılında Alpullu Şeker İlköğretim Okulu'nu; 2015 yılında Hayrabolu Hüseyin Korkmaz Anadolu Lisesi'ni; 2019 yılında da Karadeniz Teknik Üniversitesi-İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü'nü bitirdi. 2020 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalı'nda yüksek lisans programına başladı.

HARMANLI, bekar olup, İngilizce bilmektedir.

